

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL INTEGRARE EUROPEANĂ ȘI ȘTIINȚE POLITICE

REVISTA
DE FILOZOFIE, SOCIOLOGIE
ȘI ȘTIINȚE POLITICE

Revistă științifică, fondată în 1953.
Actualizată în 1991.

3 (151)
2009

Chișinău 2009

COLEGIUL DE REDACȚIE

REDACTOR-ȘEF

Victor Țvircun, doctor în istorie

REDACTOR-ȘEF ADJUNCT

Gheorghe Bobână, doctor habilitat în filosofie

SECRETAR RESPONSABIL DE REDACȚIE

Svetlana Ciumac, doctor în economie

COLEGIUL DE REDACȚIE

Gheorghe Paladi, academician

Alexandru Roșca, academician

Arcadie Ursul, academician

Andrei Timuș, membru-corespondent

Teodor Dima, membru-corespondent al Academiei Române

Ludmila Cojocari, doctor în istorie

Olga Găgăuz, doctor în sociologie

Victor Mocanu, doctor în sociologie

Ana Pascaru, doctor în filosofie

Pantelimon Varzari, doctor în filosofie

Revista este aprobată și recomandată pentru editare de către Consiliul Științific al Institutului Integrare Europeană și Științe Politice al Academiei de Științe a Moldovei

Tipul de revistă: categoria C

© Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al Academiei de Științe a Moldovei, 2009

Procesare de text și machetare: **Adrian Lascov**

Toate materialele sunt recenzate.

Autorii poartă întreaga responsabilitate pentru conținutul științific al textelor.

Adresa redacției:

Institutul Integrare Europeană și Științe Politice

Academia de Științe a Moldovei

MD-2001, or. Chișinău, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, 1

<http://www.iiesp.asm.md>

e-mail: iiesp.asm@gmail.com

tel./fax: (+373-22) 27-05-37, 27-14-69

CUPRINS

STUDII

FILOSOFIE

Loucas Christophorou	The Universality of Science: Limits and Needs	7
Silvia Șaptefrați	Etica virtuții: tradiție și contemporaneitate	15
Cătălina-Daniela Răducu	Rolul analogiei în cunoașterea științifică	21
Александр Червинский	Качество окружающей среды (философско-методологический анализ)	27

SOCIOLOGIE

Angela Mocanu	Aspecte sociale ale dezvoltării învățământului preuniversitar	33
Gheorghe Călcâi	Timpu liber și activitatea culturală a săteanului	38

ȘTIINȚE POLITICE

Victor Juc	Reconfigurarea ordinii mondiale după încheierea războiului rece: aspecte teoretico-metodologice	44
Pantelimon Varzari, Victor Juc	Un studiu al tipurilor și funcționalității regimurilor politice: cazul Republicii Moldova	61
Elena Balan	Socializarea politică: abordări conceptuale	65
Юрий Шайгородский	Политический миф как теоретический дискурс	72
Владимир Аникин	Гражданское общество как социальное пространство инновационного развития (политологический аспект)	82
Галина Роговая	Мораль и политика в современном обществе: проблема соотношения	89
Андрей Кудряченко	Европейский выбор Украины: достижения и перспективы	105

RELAȚII INTERNAȚIONALE ȘI INTEGRARE EUROPEANĂ

Pablo Benavides	Russia and the European Union: Past and Present	116
Artur Cozma	Republica Moldova și Consiliul Europei: un parteneriat de 15 ani	124

COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE

Tatiana Bordei	<i>Noiema libertății și egalității</i> în construcția conceptuală a clivajului politic dreapta-stânga	132
Igor Prisac	Puterea politică și entropia socială în viziunea sinergetică	140
Victor Gotișan	Semnificații fenomenologice în lucrarea lui Nae Ionescu „Tratat de Metafizică”	148

CRITICĂ ȘI BIBLIOGRAFIE

Pantelimon Varzari, Victor Juc	O lucrare de referință în domeniul pluripartidismului: istorie și actualitate	155
---	---	-----

AGENDA ȘTIINȚIFICĂ

Pantelimon Varzari	Conferința științifică „Sistemul politic în societățile tranzitive - cazul Republicii Moldova”	157
Olga Gagauz	Conferința științifică internațională „Procesele socio-demografice în societatea contemporană: de la meditații la acțiuni”	162
Ludmila Cojocari, Virgiliu Bîrlădeanu	Noi proiecte de construcție a națiunii în Sud-estul Europei: Bosnia-Herzegovina, Macedonia, Moldova și Muntenegru (abordare comparativă)	167

ANIVERSĂRI

	Teodor Dima: 70 ani de la naștere	172
--	-----------------------------------	-----

CONTENTS

STUDIES

PHILOSOPHY

Loucas Christophorou	The Universality of Science: Limits and Needs	7
Silvia Șaptefrați	Ethics of Virtue: Tradition and Contemporaneity	15
Cătălina-Daniela Răducu	The Role of Analogy in the Scientific Knowledge	21
Alexandr Chervinsky	The Quality of Environment (Philosophical Approach)	27

SOCIOLOGY

Angela Mocanu	Social Aspects of the General Education System Development	33
Gheorghe Călcâi	Free Time and Cultural Activity of the Rural Inhabitant	38

POLITICAL SCIENCES

Victor Juc	Reconfiguration of the World Order after the End of the Cold War: Theoretical Aspects	44
Pantelimon Varzari, Victor Juc	A Study on Typology and Functionality of the Political Regimes in the Republic of Moldova	61
Elena Balan	Political Socializing: Conceptual Approaches	65
Yuri Shaigorodsky	Political Myth as Theoretical Discourse	72
Vladimir Anikin	The Civil Society as Social Space of Innovative Development (Political Aspects)	82
Galina Rogovaya	Morality and Policy in the Contemporary Society: the Issue of Correlation	89
Andrey Kudreachenko	European Option of Ukraine: Results and Perspectives	105

INTERNATIONAL RELATIONS AND EUROPEAN INTEGRATION

Pablo Benavides   Russia and the European Union: Past and Present   116

Artur Cozma   Republic of Moldova and European Council:
15 Years Partnership   124

RESEARCH PAPERS

Tatiana Bordei   *Noiem of Liberty and Equality* in Building the
Conceptual Right-Left Political Cleavage   132

Igor Prisac   Political Power and Social Entropy from a Synergetic
Perspective   140

Victor Gotișan   Phenomenological Significations in the Study „Essay of
Metaphysics” by Nae Ionescu   148

CRITICS AND BIBLIOGRAPHY

Pantelimon Varzari,   A Reference Study in the Field of Multiparty: History
Victor Juc   and Actuality   155

SCIENTIFIC ADDENDUM

Pantelimon Varzari   Scientific Conference
„Political System in the Transitory Societies – the Case
of the Republic of Moldova”   157

Olga Gagauz   International Scientific Conference
„Socio-Demographic Processes in the Contemporary
Society: from Meditations to Actions”   162

Ludmila Cojocari,   New Projects of Nation-Building in the South-Eastern
Virgiliu Bîrlădeanu   Europe: Bosnia-Herzegovina, Macedonia, Moldova and
Montenegro (Comparative Approach)   167

ANNIVERSARY

Teodor Dima: 70 Years Anniversary   172

THE UNIVERSALITY OF SCIENCE: LIMITS AND NEEDS

**Loucas G. Christophorou, professor
Academy of Athens, Greece**

Rezumat

Autorul propune un studiu de extindere a definiției universalității științei cu scopul includerii acceptării universale a științei de către societate, pornind de la ideea că avantajele științei sunt inimaginabile, iar frontierele acesteia sunt nesfârșite. Lucrarea atenționează asupra faptului că acceptarea universală a științei de către societate este încă limitată și, respectiv, deschisă unei transmiteri mai eficiente a valorilor intelectuale și culturale ale științei, implicând societatea într-o discuție amplă privind temerile și suspiciunile științei. Majoritatea societății manifestă îngrijorare față de impactul științei asupra ființei umane, considerând că știința deține un set propriu de condiții și impune propriile valori. Profesorul Loucas G. Christophorou subliniază următoarele cerințe esențiale ale universalității științei: libertatea cercetării și comunicării științifice, înțelepciunea și prudența în aplicarea tehnologiilor științifice, precum și oportunitatea fiecărei națiuni și generații să se implice și să profite din știință. Referitor la limitele universalității științei, autorul accentuează șase dintre acestea: (1) Majoritatea omenirii nu participă încă la progresul științei și nu împarte roadele cunoștințelor științifice. Ele (limitele universalității științei) presupun „libertatea mișcării, asocierii, exprimării și comunicării oamenilor de știință, precum și accesul egal la date, informații și materiale pentru cercetare.” Aceste libertăți științifice sunt combinate cu responsabilități; (2) „Puterea nelimitată” a metodelor științei se referă la abilitatea acesteia de a răspunde la întrebările care pot fi definite ca științific nelimitate, atrăgând atenție asupra faptului că nu poate exista limită la ceea ce știința poate face și, totodată, că există limite chiar în interiorul hotarelor științei; (3) a treia limită se referă la întrebările de dincolo de spațiul științific, menționând că știința nu este unica cale către adevăr; știința operează cu întrebările care pot fi definite științific, pot fi studiate prin metodele ei și au șansa de a-și găsi răspuns datorită acestor metode; (4) a patra limită ține de impactul real al științei asupra valorilor tradiționale și este ilustrată prin argumentul că valorile tradiționale - precum respectul pentru viață, libertate și justiție, asigurarea păcii, libertății, deplina încredere și demnitatea umană, reciprocitatea - se infiltrează adânc în multiple culturi, tradiții și religii ale omenirii; (5) a cincea limită percepe știința drept o putere ce suprimă și distruge, argumentată fiind de numărul tot mai mare de persoane care menționează partea

negativă a aplicațiilor științei și o prezintă drept sursă de cunoștințe periculoase, menite să distrugă și să mărginească libertatea, intimitatea și siguranța individului; (6) a șasea limită menționată de autor se referă la interesele materiale, neglijența și indiferența savanților; cercetătorii, adesea, depășesc normele științifice, iar diminuarea respectului și încrederii societății în savanți limitează universalitatea științei.

It this lecture, I shall attempt to broaden the definition of the universality of science to include the universal acceptance of science by society. I shall outline some of the limits to and some of the needs for this universality.

The advancement of science has been unimaginable and the scientific frontier endless. Similarly profound has been the impact of modern science on man. And yet, the universal acceptance of science by society is still limited and in need of a more effective transmission of the intellectual and cultural value of science, and a meaningful discussion of the fears and suspicions of science by society. A good fraction of society fear science's impact on man and think that science has "set its own conditions and imposes its own values" [1] on society, and many agree with Vaclav Havel that "Modern science describes a single dimension of reality... and the fewer answers the era of rational knowledge provides to the basic questions of human being, the more deeply it would seem that people, behind its back, cling to the ancient certainties of their tribe" [2]. I shall first look at a few distinct universal characteristics of science, and then focus on the limits to and needs for the universality of science.

1. Universality is a Distinct Characteristic of Science

Science is universal in at least two fundamental ways:

First, with regard to the applicability and validity of its method, the generality of the physical law, and the effects of scientific knowledge on human functions.

Second, with regard to the participation of humankind in it; science's growth is rooted in the discoveries of all nations, and the knowledge it provides is (or can be) universally-shared, constituting a common heritage of humanity. There is one science, open, in principle, to everyone, which unites humanity.

A prerequisite of the universality of science is freedom of work and communication in science, wisdom and caution in the application of scientific knowledge, and opportunity for every nation and every generation to participate in, and profit from, science.

I wish to stress six limits to the universality of science.

2. Limits to the Universality of Science

First Limit: The preponderance of humanity is still not participating in the advancement of science and does not share the fruits of scientific knowledge

To ICSU, and to other scientific organizations, the Principle of the Universality of Science entails "freedom of movement, association, expression and communication for

scientists, as well as equitable access to data, information and research materials" [3]. These scientific freedoms are coupled to responsibilities. Although today science transcends locality, it still bears the imprint of locality. And although we demand freedom, often we forgo responsibility.

Today, most of the scientific research is done in the developed nations of North America, Europe, and Asia. About 95% of the world's R&D is conducted by the 20% of the technically advanced peoples. In spite of recent progress, neither the scientific knowledge nor the scientific technology is available to the majority of the world. Most developing countries are practically with little or no science. [4]

In today's world, the scientific and technological isolation of most of humanity is clearly not acceptable. Without proper access to scientific literature and technical information, and without adequate means and materials needed for their indigenous science and technology, *developing nations will continue to remind us of the limits of the universality of science.*

The ICSU European members argued for "open access" to the scientific literature at the 29th General Assembly of ICSU in Mozambique in October 2008, and the following text was adopted: "In line with the Principle of Universality of Science, ICSU maintains that the denial of access to a substantial part of the scientific literature without subscription constitutes a serious impediment to the advancement of science. ICSU will explore ways to promote open access to all scientific literature by every scientist anywhere in the world".

Second limit: The "limitless power" of the method of science

The ability of science to answer questions which can be defined scientifically is limitless. [5] *The impression that there is no limit to what science can do, limits the universality of science.* There are limits, even within the borders of science.

Systematically, modern science has reduced the natural world to molecules, atoms, nuclei and their constituents and, on the basis of this knowledge, at the fundamental and elemental level succeeded in establishing the physical law and the order of the physical world based on the validity of the physical law. In this "reductionist" approach, physical science laid the ground for a unified description of the physical world at the microscopic and, by extension, at the macroscopic scale. The recognition of the power and the limits of this extension - that is, the recognition of the fundamental interconnections between the properties of the nuclei, the atoms, and the molecules on the one hand and the various forms of matter, the world as a unified whole and life on the other hand - is of paramount significance. And this is so, because the analysis of the physical world to its elemental constituents and the discovery of the fundamental laws that describe their behaviour at the extreme reduced level, does not lead to its reconstruction on the basis of only this knowledge.

It is hindered, for instance, by the enormous differences in scale of size and complexity. Composite systems, which are continuously interacting with their

environment, are continuously changing and attain new properties which may be autonomous, that is, not reducible to concepts and theories describing the behaviour of their constituents. This becomes clearer when one deals with live organisms, which may have their own laws, which, while not in opposition with the known laws of physics, cannot be reduced to them, because the understanding of living organisms is not possible with only the knowledge of the atoms that constitute them. The whole is manifested in the particular and yet it has properties of its own. Furthermore, many scientists have stressed the need to consider holistic properties and teleology issues. Neither is it possible to comprehend the basic phenomena of life on the basis of the known laws of physics, nor is it possible to understand man only by a reductionist's view of him.

There are still other limits at the boundaries of science. There are, for instance, questions which although defined scientifically, have no scientific answer when formulated because they lie outside the province of science when they are posed and possibly forever. Questions such as: "What is the origin of the cosmos?"; "What caused the Big Bang?"; "What is the origin of life?"; "How did the first organism emerge from inorganic matter?"; "If matter evolved according to the laws and forces of nature, what is the origin of these laws and these forces?". These are questions that science can ask, but science cannot answer.

As scientists, we can express opinions about these questions, but we cannot provide scientific answers. Questions of this nature show that although the borders of scientific knowledge are continuously expanding, some questions remain; they belong to the area of "trans-science". [5, 6] *The pretension that we have scientific answers for such questions, limits the trustworthiness of science and its universality.*

Third limit: Issues beyond the province of science

Science is not the only way to the truth. The world is a hybrid of many things, and there are other, complementary, ways to the truth. Science deals with questions that can be defined scientifically, can be studied by its method, and have a chance to be answered by its method. Science deals with neither ethical judgments nor with "the ultimate meaning of life. I do not know of ontological experiments in science. Neither do I know of physical laws which impose the respect for human rights or the love of our fellowmen. These lay outside the province of science.

Beyond science, beyond the physical and the biological, beyond that which can be proved by the method of science and can be measured by the scientific instruments, lay the spiritual, the cultural and the intellectual traditions, the values of man, and the teleological concepts of philosophy and religion of which science does not speak. *To dismiss these "non-physical" aspects of human reality because they are not "proved" by the method of science, or to transform science to a myth, limits the universality of science.*

The general acceptability of science is largely due to the fact that science makes no metaphysical claims. When that premise is abandoned, science is judged differently and faces many problems which, undoubtedly, *limit its universality.*

Fourth limit: Real or perceived adverse impact of science on traditional values; fears that the scientific view diminishes man

Values lay deep in humanity's multiple cultures, traditions and religions. Traditional values - such as respect for life, liberty and justice; commitment to peace, freedom, truthfulness and human dignity; reciprocity - are mutually embedded and mutually indebted; they guide human behaviour and constitute the frames of reference for value judgment.

Science *per se* does not deal with values. Science, however, is not free of values in the execution of scientific research and in the application of scientific knowledge. There are values *in* science and there are values *of* science. The search for truth in science imposes on the researcher a moral conduct, which is not unlike the moral conduct of a person in the broader society. Science confronts the work of a scientist with the work of his colleagues and cannot survive without justice, honour and respect among them. Science, furthermore, is based on the free communication among the scientists and on mutual trust. Freedom of thought and speech, justice, dignity, self-respect, and tolerance of differing views are all values recognized in the past - long before modern science - as necessary for the survival of society. On these very values science relies for its functioning, because scientific research is conducted by and for people, and because science itself is first and foremost a human activity. Thus, while the scientific picture of the world changes continuously, the values on which science and scientific behaviour are based remain fundamentally the same: timeless, universal values.

There are as well, the values of science, which characterize its functioning: rationality, verification of knowledge, discovery and correction of error, respect and acceptance of the proven fact, unification and coherence of scientific knowledge, cooperation, humanism. Humanism is a uniquely multidimensional value of science; as I said earlier, "If deep in the essence of civilization lies the emancipation of humanity, society cannot be truly civilized without science". [7] These values of science need to be broadly appreciated and to be recognized as complementary to the traditional human values. This recognition and this complementarity are necessary to moderate the image of science as antagonistic to accepted beliefs, norms, and values, and as increasingly questioning the traditional foundation of Western Civilization. *The degree to which science and society are successful in this endeavour will enhance or limit the universality of science.*

There is also another aspect of this limit of science, namely, the *fears* of society that the scientific view of life diminishes man. These fears are especially deep with regard to the consequences of scientific knowledge/view of the concept of man. To the Greek philosopher Protagoras, *Man is the measure of all things* and to Aristotle, *Man is the ultimate supreme creation in the cosmos*, while to Christianity *Man is the image of God*. Today, many fear that science is making this traditional, Western-Civilization-View, of man obsolete. This is progressively more evident in two pivotal areas: the views about the origin of humanity and the views about the becoming, the evolution, of

humanity. *The view from science, as presented by most scientists, clashes with the view that man is the unique creation and the supreme value par excellence.*

Furthermore, many fear the possible effects on man of the recent scientific developments in biomedical sciences. They point to the ethics of human genetic engineering and to the possibility of inheritable genetic modifications in humans and thus they fear that humans are to be turned into and be bred like animals, hence signalling the end of man. [8, 9, 10] Independently of the validity and the extent of these fears, it is evident that *the downfall of man unavoidably means the downfall of science.*

Fifth limit: Science is perceived as power to suppress and to destruct

Increasingly, more people in society point to the dark side of the applications of science and picture science as a source of dangerous knowledge, which is used for destruction and limitation of man's freedom, privacy, and safety. "The frightening thing which we did learn during the course of the war (WWII)", said I. Rabi, "was how easy it is to kill people when you turn your mind to it. When you turn the resources of modern science to the problem of killing people, you realize how vulnerable they really are". [10] Science is thus looked upon as having set loose against society unimaginable forces capable of causing widespread destruction and suffering, be it through nuclear weapons, chemical agents, or biomaterials. Look, they say, at the dimensions of the nuclear arsenals today (Table 1). Today, the nine nuclear powers have collectively over 20.000 nuclear warheads ready for immediate deployment; each of the thermonuclear bombs in these arsenals has a typical explosive power of several megatons. And they go further, they point out that the cataclysmic consequences of these weapons are with us because science and the scientists made it so. Because, since the WWII the frontiers of science and technology have become the frontiers of weaponry. *The fear that science is increasingly becoming a power for suppression and destruction and the perception that science is no longer in the hands of the scientists limits the universality of science.*

Table 1: The nuclear arsenal today of the 9 countries known to have nuclear weapons

Country	Date of first explosion	Estimated number of warheads
USA	1945	5.400
Russia	1949 (USSR)	14.000
U.K.	1952	185
France	1960	<350
PRC	1964	<160
India	1974	100-140
Israel	1979?	100-200
Pakistan	1998	60
North Korea	2006	0-10

Based on figures given by R.S. Norris and colleagues in a number of articles in the Bulletin of Atomic Scientists. [11]

Sixth limit: The careless scientist

Scientists often step over the scientific norms and become antagonistic in matters not scientific. They speak on behalf of science on non-scientific matters or even on trans-scientific questions, spreading criticism, for instance, to the realm of belief, based not on what science says but rather on personal philosophy and personal world view. Geneticists tell us that they have discovered "The Language of God", theoretical physicists that they have discovered "The God Particle", astronomers that they have discovered "The Mind of God", evolutionary biologists that they have discovered "The Selfish Gene", and still others that they have discovered the "Theory of Everything". No wonder, there are genuine fears in society that science is phasing into scientism. We must go back to our scientific tradition, which teaches modesty and tells us to confine ourselves to questions that science can answer.

Equally discomfoting is the fact that scientists frequently abdicate their responsibility to the norms of science in favour of national and commercial interests. As the percentage of scientists who work for governments and industries increases, problems of freedom of inquiry and communication increase. Even more troubling are the increased incidents of fraud in science, as the recent cases in biomedical science can attest, whether these happened in South Korea or at premier USA Universities (Yale, Columbia, Harvard, Berkeley). And there is still much to be desired, in answering the cynical criticism levelled against us, namely, that "In the end, most scientists will do whatever there is money for doing". *The diminution of respect for and trust of the scientist by society limits the universality of science.*

3. Needs for the Universality of Science

For science, to become truly universal,

- the trust of society in science and the scientist must be safeguarded and indeed must be enhanced; the most significant factor in effecting this goal is the responsibility of the scientist;
- the scientific culture and the humanism inherent in science need to be effectively transmitted to society;
- the scientists should address the fears of society with modesty and must respect the dignity of man;
- the values of science and the traditional values of society need to achieve mutual accommodation;
- science needs to work with society to address the ferocious problems facing humanity today - such as those of war and peace, deterioration of the environment and climatic change, and wide-spread poverty -for which a strong science is necessary, but is not sufficient;
- science needs to reassess its deep involvement with the machinery of war.

Notes:

1. D.A. Schon. Beyond the Stable State. - Random House: New York, 1971, p. 22.
2. V. Havel. The Need for Transcendence in the Postmodern World, Speech in Independence Hall, Philadelphia, July 4, 1994.

3. ICSU. Freedom, Responsibility and Universality of Science, 2008.
4. This is pointed out by many agencies and organizations, foremost the International Council for Science (ICSU).
5. L.G. Christophorou. Place of Science in a World of Values and Facts. - New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2001.
6. A.M. Weinberg, *Minerva* 10, April 1972, p. 209; *Science* 177, 21 July 1972, p. 211.
7. L.G. Christophorou. Place of Science in a World of Values and Facts. New York: Kluwer Academic. Plenum Publishers, 2001.
8. L.R. Kass. Life, Liberty and the Defence of Dignity - The Challenge for Bioethics. -- San Francisco: Encounter Books, 2002.
9. G. Stock. Redesigning Humans - Choosing our Genes, Changing our Future. -- Boston: Houghton Mifflin Company, 2003.
10. C.S. Lewis. The Abolition of Man. - San Francisco: Harper, 2001.
11. R.S. Norris and collaborators in the Bulletin of Atomic Scientists; L.G. Christophorou. Place of Science in a World of Values and Facts. - New York: Kluwer Academic. Plenum Publishers, 2001.

ETICA VIRTUȚII: TRADIȚIE ȘI CONTEMPORANEITATE

**Silvia Șaptefrați, doctor în filosofie
Institutul Istorie, Stat și Drept al AȘM**

Summary

The article is concerning on the ethics virtue since ancient period until nowadays. Author through historical point of view analyzes the evolution of the problem of virtue ethics tradition, as well as its functional value maintenance in practical terms.

Una din interogațiile filosofice ce revine mereu în prim plan impunându-se cu acuitate de când s-a conturat în tradiția europeană noțiunea de morală este problema rectitudinii morale. Buzuindu-se pe capacitatea analitică a intelectului uman, filosofii din toate timpurile au încercat să găsească acea entitate care conferă verticalitate morală conduitei umane. Astfel, suportul moral al deciziilor individuale a fost fixat fie în trăsăturile de caracter proprii naturii umane (etica virtuții), fie într-o lege universală imposibil de ignorat (etica datoriei), fie în tendința de realizare a anumitor scopuri (etica teleologică). La o primă analiză a teoriilor eticii incită, invitându-ne la meditație, tradiția milenară a eticii virtuții. Pentru a decela ce a rămas constant și ce elemente moderne distinctive a înregistrat discursul etic al virtuții se impune o abordare istorică. Anume analiza longitudinală a problemei este pasibilă să evidențieze atât pluralitatea tradiției eticii virtuții, cât și păstrarea valorii ei funcționaliste din punct de vedere practic.

Cultura Greciei antice, perioada elenistă, și cultura creștină circumscriu cadrul în care au prins contur și au luat amploare teoriile etice cu privire la virtute. Având ca preocupare fundamentală problematica naturii și a principiului, presocraticii nu au arătat un interes vădit față de conceptul de virtute. Virtutea devine o noțiune centrală a speculației metafizice odată cu preocupările socratice pentru „sănătatea” morală a cetățenilor de care depinde puterea și vivacitatea polisului. Înțelegând prin virtute tendința omului spre perfecțiune și excelență morală [1], Platon în dialogurile socratice caută o definiție a virtuții, fiind convins de faptul că virtutea se poate învăța. În dialogul „Menon” (cu subtitlul „Despre virtute”) Platon propune mai multe definiții ale virtuții, menționând faptul că omul virtuos tinde să însușească lucrurile bune, deoarece „virtutea nu e altceva decât binele” [2]. Virtutea, în concepția lui Platon, este o predispoziție a omului de a face bine, deoarece, după cum menționează V. Morar, virtutea nu este „un bine numai absolut și numai contemplat, ci un bine făcut” [3]. Preocupat de problema statului ideal Platon descrie în Republica cele patru virtuți cardinale: înțelepciunea, curajul, cumpătarea și dreptatea. Dacă primele trei virtuți sunt corelative clasificării tripartite a sufletului (rațiune, voință și dorință) și a claselor (conducători, străjeri, meșteșugari) din psihologia și respectiv filosofia socială platoniană, atunci cea de-a patra virtute, dreptatea, este mai curând o virtute socială ce caracterizează râvnita orânduire armonioasă dintr-un stat ideal. Reieșind din doctrina social-politică platoniană, virtutea reprezintă pentru fondatorul Academiei o calitate care permite cetățeanului realizarea cu succes a unei activități sociale.

Continuator al lui Socrate și Platon, întemeietor al unei metafizici a finalității, Aristotel urmărește prin etica sa obținerea Binelui suprem care include atât binele colectiv, ce vizează armonia și înțeleapta cărmuire a cetății, cât și binele individual care reprezintă în ultima instanță fericirea ce poate fi obținută numai în colectivitate. Esența fericirii constă „în activitatea sufletului conformă cu virtutea” [4]. Reprezentând

conceptul-cheie al eticii aristotelice, Stagiritul propune o definiție clară și durabilă a virtuții, analizată și mereu reluată în discuție de către moralisții din toate timpurile: „Virtutea este, așadar, o dispoziție habituală, dobândită în mod voluntar, constând în măsura justă în raport cu noi, determinată de rațiune, și anume în felul în care o determină posesorul înțelepciunii practice. Ea este calea de mijloc între două vicii, unul provocat de exces, celălalt de insuficiență” [5]. Specificând faptul că virtutea etică presupune evitarea extremelor și respectarea măsurii în toate, Aristotel menționează rolul important pe care îl are rațiunea și voința în viața morală. Operând binecunoscută distincție între virtuțile dianoetice (virtuți intelectuale) și virtuțile etice (virtuți ale caracterului), filosoful precizează că virtuțile dianoetice nu sunt medieri între extreme, ele reprezintă justa măsură a rațiunii care determină virtuțile etice, condiționând opțiunea morală. Astfel, în etica aristotelică virtuțile morale sunt determinate de virtuțile intelectuale ce funcționează asemeni unei cenzuri comportamentale care veghează transformarea potenței morale în acțiune morală.

Tradiția aristotelică ce ancora viața morală în tendința spre echilibru, spre „măsură” este împărtășită în perioada elenistă de către reprezentanții stoicismului. Reieșind din principiul filosofic fundamental al conformării cu natură, stoicii înțeleg prin virtute acordul dintre exigențele universale ale naturii și acțiunile individuale. Numai înțeleptul poate cunoaște și urma calea naturii care presupune ordinea universală. Ideea de sorginte socratică, potrivit căreia nu poți fi virtuos fără a fi înțelept, se regăsește nu numai în etica stoică, dar și în etica epicureică. Fixând în centrul eticii sale plăcerea, Epicur înțelege prin aceasta evitarea suferinței trupului și tulburării sufletului, obținerea liniștii sufletești, a ataraxiei. Reprezentând mijlocul de realizare a liniștii sufletești, virtutea se află în strânsă legătură cu plăcerea, iar înțelepciunea este lucrul cel mai de preț, deoarece „... din ea izvorăsc toate celelalte virtuți, căci ea ne învață că nu putem duce o viață plăcută dacă nu-i și o viață înțeleaptă, cumsecade și dreaptă și nici să ducem o viață înțeleaptă, cumsecade și dreaptă, care să nu fie și o viață plăcută, deoarece virtuțile merg mână în mână cu viața plăcută, iar viața plăcută nu poate fi despărțită de virtuți” [8]. Temperanța, justiția, curajul, prietenia și prudența, ca discernământ rațional, măsură justă în alegerea plăcerilor, reprezintă pentru epicurieni virtuțile prin mijlocirea cărora „omul se poate ridica la nivelul unei vieți superioare, conforme cu rațiunea” [9].

Corelația virtute-rațiune elaborată de filosofii antici greci persistă în concepțiile etice din epocile ulterioare, înregistrând aspecte specifice. Astfel, în epoca medievală, Augustin, urmând tradiția greacă, analizează viața morală în strânsă corelație cu rațiunea, recunoscând în calitate de virtute fundamentală a credinciosului conformarea și respectarea preceptelor biblice. Câteva secole mai târziu, subordonând rațiunea credinței, Thoma d'Aquino vede în Dumnezeu esența vieții morale și a tuturor virtuților. Întreprinzând o joncțiune între etica aristotelică și morală creștină, Thoma d'Aquino prezintă, alături de virtuțile antice cardinale (înțelepciunea, dreptatea, cumpătarea și curajul), și triada virtuților teologale (credința, caritatea și speranța), virtuți la care se poate accede numai prin intermediul credinței neîntinate. Practicarea acestor virtuți permite adevăratului creștin să ducă o viață conformă cu preceptele divine.

Prin discursul umanist al lui G. Pico della Mirandola cultura renescentistă readuce în prim plan disputa cu privire la virtuțile cardinale elogiuate în filosofia antică. Creație supremă a divinității, omul se bucură de privilegiul de a opta între a duce o viață virtuoasă ori a cădea în viciu. În manieră aristotelică, Pico menționează că opțiunea morală este determinată de rațiunea umană care, în viziunea renescentistă, reprezintă adevăratul titlu de noblețe al omului.

Pe urmele lui G. Pico della Mirandola, înscriindu-se în tradiția etică milenară, Blaise Pascal, într-o manieră lingvistică irepetabilă, analizează, atât rătăcirile și slăbiciunile, cât și măreția și demnitatea umană. Situat între extreme, între abisul infinitului mare și infinitului mic, omul, în opinia pascaliană este posedat de dorința de exces. Filosoful recomandă împotriva tentației extremelor și a exceselor o „axiologie a echilibrului” și o etică „a punctului de mijloc”. Urmaș fidel al lui Aristotel, Pascal menționează că virtutea nu este nici un nume frumos, nici o replica sau o alternativă a viciului. Ea reprezintă o contragreutate și se găsește în punctul de mijloc al viciilor. Dacă înlăturăm unul din cele două vicii care o susțin, ea dispăre lăsând în locul rămas gol celălalt viciu. Rezultă că fiecare dintre cele două vicii, luat separat, este semn de eroare și decădere morală, or virtutea se naște din comunicarea lor. Omul cu adevărat virtuos trebuie să poată acorda puterea cu slăbiciunea, făcând din sinteza lor o cale și o șansă de realizare.

Anticipând tradiția utilitaristă engleză, F. Bacon analizează noțiunea de virtute în coraport cu noțiunea de bine. Deoarece binele este de două tipuri (individual și comunitar) acestea pot ajunge în conflict când individul urmărește obținerea beneficiului personal și sporirea propriei puteri. Înțelepciunea, ca virtute cardinală, veghează asupra coraportului dintre binele individual și binele comunitar. Rațiunea trebuie să înfrângă egoismul, dorința de răzbunare, bănuiala, mânia etc., afecțiuni care influențează viața socială. Adevărata înțelepciune este orientată preponderent spre binele social, cel personal fiind și el luat în seamă, dar subordonat celui dintâi. Asemeni lui Aristotel, Bacon susține că viața virtuoasă este determinată de calea de mijloc, care propune evitarea extremelor, a exceselor și lipsurilor. Virtutea prosperității practice este cumpătarea care presupune păstrarea măsurii în toate: în forță, în ținută, în comportament etc.

Meditând asupra relației dintre binele comunitar și binele individual, continuatorii lui Bacon, reprezentanții utilitarismului englez, dezvoltă etica teleologică, potrivit căreia acțiunea este morală în funcție de consecințele sale. Scopurile urmărite de etica teleologică sunt fericirea (J.St. Mill) și utilitatea (J. Bentham). Deși utilitariștii englezi urmăresc scopul maximizării utilității colective, ei nu mai acordă, în maniera antică și modernă, prioritate binelui comunitar în detrimentul binelui individual, binele colectiv reprezentând suma binelui individual. Conform eticii utilitariste virtutea nu se mai practică dezinteresat, exercitarea ei urmărește un scop practic: sporirea fericirii și beneficiului personal.

Înscriindu-se în tradiția teleologică, gânditorul iluminist american B. Franklin consideră virtuțile calități utile necesare pentru realizarea obiectivelor vieții practice. Conturând în „Testamentul” său trăsăturile spiritului întreprinzător, Părintele fondator al Americii înscrie în categoria virtuților spiritul de economie, asceza, binefacerea, simțul măsurii în toate, onestitatea etc. Virtuțile propagate cu atâta convingere de către B. Franklin au fost preluate, analizate și dezvoltate de Max Weber care menționează că, deși toate recomandările lui Franklin au o orientare utilitară, ele circumscriu idealul omului de onoare capabil să-și îndeplinească toate obligațiile și să-și urmeze fidel datoria. „Este esențial faptul că aici se predică nu o tehnică de viață pur și simplu, ci o „etică” sui generis, a cărei încălcare este considerată nu numai o negliobie, ci un soi de uitare a datoriei. Nu este vorba, pur și simplu, de „înțelepciunea de afaceri” care există cu prisosință, ci de un ethos [10], susține pe bună dreptate Max Weber. Analizând premisele ce au contribuit la formarea spiritului întreprinzător care a impulsionat dezvoltarea societății capitaliste, sociologul german le identifică în joncțiunea dintre valorile eticii

creștine și cerințele acțiunii raționale. Pentru realizarea scopului utilitar, dar nobil (noblețea lui decurge din valorile creștinismului), spiritul întreprinzător trebuie să posede o serie de virtuți și să respecte datoria ce ține de activitatea sa profesională.

Odată cu dezvoltarea eticii utilitariste și cu preocuparea preponderentă a omului epocii contemporane de probarea „drepturilor individuale” și „datoriilor celorlalți”, de binele individual, uitând de binele colectiv, etica virtuții este trecută pentru o perioadă de timp în registrul tăcerii. Reînvierea interesului pentru virtute este înregistrat în eticele feministe, eticele feminine și eticele profesionale, care au cunoscut în ultimul secol o dezvoltare amplă.

Începuturile eticilor feministe sunt ancorate în tradiția filosofică a secolului al XVIII-lea, perioadă în care a prins contur ideea clasificării virtuții în funcție de gen. Analizând fundamentele moralei prin prisma esenței ființei umane A. Schopenhauer ajunge la concluzia, similară cu cea a lui Th. Hobbes, că aceasta este dominată de egoism și ură. Egoismului și urii filosoful opune două virtuți cardinale: justiția și caritatea, care-și au originea în sentimentul moral primar – mila. De remarcat, că J.-J. Rousseau fundamenta morala pe sentimentul de recunoștință, considerându-l general uman, iar A. Schopenhauer o ancorează în sentimentul de milă pe care îl resimte omul față de aproapele său prin identificarea cu acesta (egoismul fiind alimentat de „diferența” dintre sine și ceilalți). Identificându-se cu umanitatea, omul virtuos pune doar atâta încredere în apelul pe care-l adresează altora, câtă bunăvoință le arată atunci când ei au nevoie de ajutorul său. Pentru „omul rău” lumea este un „non-eu”, un dușman „nota fundamentală a vieții lui este ura, bănuiala, invidia, bucuria răutăcioasă” [11]. Întemeind virtutea pe sentiment și nu pe raționament, asemeni înaintașilor săi, Schopenhauer operează o clasificare memorabilă a virtuții. Justiția dezinteresată este considerată de filosof o virtute masculină, deoarece cere corectitudine, imparțialitate, analiză logică, iar caritatea reprezintă o virtute feminină, deoarece femeile sunt mai sensibile decât bărbații.

Dacă în sec. al XVIII-lea prin specificarea formelor feminine ale virtuții se urmărea evidențierea superiorității morale a bărbatului, considerat purtătorul dreptății, raționalității și imparțialității etc., în sec. al XIX-lea, alături de curentele filosofiei contemporane (marxismul și liberalismul) ce militau pentru egalitatea femeilor în drepturi, prind contur primele mișcări feministe care, fiind prin excelență anti patriarhale, înregistrează față de problema virtuții două tendințe. În timp ce reprezentantele primelor mișcări feministe respingeau vehement ideea existenței virtuților specific feminine, reprezentantele mișcărilor feministe tardive, preluând ideea ambivalenței virtuților, demonstrează superioritatea morală a femeilor, accentuând rolul decisiv al acestora în transformarea moralei sociale. Reprezentantele eticilor feminine, etica grijii (C. Gilligan) și etica maternă (S. Ruddik), pronunțându-se pentru lichidarea dihotomiei cu privire la virtuți, consideră că virtuțile morale „feminine” necesare exercitării practicii materne (ocrotirea, umilința și optimismul) nu sunt determinate de factorul biologic, ci de contextul cultural, de experiențele și natura diferită a activităților masculine și feminine. Practicile cu care se confruntă femeile (graviditatea, nașterea, alăptarea copiilor etc.), fiind diferite de ale bărbaților, sunt „generatoare de priorități sociale și concepții de virtute diferite de cele care inspiră alte aspecte ale vieții sociale” [12].

Revenind la esența virtuții este de remarcat faptul că în viziunea feminină aceasta devine mai complexă. Virtutea nu este conformă numai cu rațiunea, virtuțile etice ne fiind determinate doar de virtuțile dianoetice. Spre deosebire de etica datoriei și etica principiistă care cer conformarea rațională a vieții umane la principiile morale, eticele feminine motivează acțiunile umane, reieșind nu doar din forța raționamentului, dar

bazându-se în aceeași măsură pe sentiment și pe empatie. „Reprezentând o trăire care nu poate fi formulată explicit în cunoașterea propozițională”[13], empatia, ca situație în locul altuia, poate oferi în situațiile marcate de context soluțiile morale potrivite (teza dată este demonstrată prin exemple concludente în lucrările de referință ale autorilor occidentali). Intrând adesea în conflict cu principiile moralei sociale, compasiunea (calificată ca virtute feminină), la rândul ei este generatoare de atitudine umană, determinând în manieră aristotelică evitarea extremelor. Orientate spre dezvoltarea grijii și compasiunii, eticele feminine tind să extindă aceste trăsături în afara familiei urmărind „educarea unor virtuți cetățenești ca înțelegerea și receptivitatea la nevoile altora” [14].

În timp ce eticele feminine tind să reanimeze grija, compasiunea, altruismul etc. în comunitate, urmărind transferul lor din registrul virtuților particulare (feminine) în registrul virtuților general umane și din familie (ca instituție) în instituțiile sociale, administrative, politice etc., eticele profesionale își propun să deceleze virtuțile necesare exercitării unei profesii. Deoarece orice practică omenească are propriile ei standarde de excelență, dacă practicianul este lipsit de virtute, activitatea din zona respectivă decade. Descriind un profesionist model, M. Miroiu menționează că un practician este virtuos în sensul idealului profesional adoptat, ideal care implică atât competența profesională, cât și rectitudinea morală [15]. Reieșind din idealul moral râvnit, eticele profesionale nu circumscriu doar unui set de datorii profesionale, ci și unei game largi de principii și valori morale asumarea cărora ar contribui atât la păstrarea integrității morale a profesioniștilor dintr-un domeniu, cât și la sporirea capitalului lor de simpatie și încredere în societate.

Conturarea principiilor morale și dezvoltarea virtuților profesionale ce conferă sens existenței și activității umane este posibilă, în viziunea lui A. MacIntyre, numai în cadrul unei tradiții etice. Astfel, tradiția etică inaugurată în medicină de Hipocrate sau cea lansată în jurisprudență de Cicero etc. reprezintă acel context care asigură o „ordine narativă unică” determinând atât criteriile de excelență dintr-un domeniu profesional, cât și logica schimbărilor evolutive din sfera dată.

Realizând o analiză comparată a conceptului de virtute, A. MacIntyre semnalează faptul că dacă în tradiția antică și modernă virtutea se exercita dezinteresat, fără a medita asupra consecințelor, odată cu încetățenirea utilitarismului, practicarea virtuții urmărește un anumit scop, vizând adesea obținerea beneficiului, prestigiului sau imaginii personale. Deoarece virtuțile, în opinia filosofului, nu pot fi practicate ocazional, un profesionist virtuos care se concentrează pe excelență și pe client obține prea puțin beneficiu propriu deoarece „adesea cultivarea sincerității și curajului ne împiedică să ajungem bogați sau faimoși sau puternici”[16]. Continuând ideea lui MacIntyre suntem îndreptățiți să susținem (în baza multiplelor exemple din societatea autohtonă) că urmărirea acerbă a interesului personal poate împiedica autoperfecționarea în plan profesional sau poate „îndemna” la încălcarea normelor etice și deontologice. Astfel, în opinia lui MacIntyre, pragmatismul ce urmărește realizarea intereselor proprii prin exercitarea virtuții, conduce la „uzura” conceptului de virtute. Este de remarcat, însă, că fără a neglija binele comunitar, omul societății contemporane, în cadrul căreia profesia reprezintă nu doar o „vocație”, dar și o sursă de existență, urmărește prin realizarea cu succes a meseriei sale și obținerea beneficiului individual. Anume în acest context etica profesională tinde să reinterpreteze virtutea în condițiile societății de consum. Deși s-a depărtat de dezinteresarea totală și de binele absolut, virtutea, în contextul eticii profesionale care este o etică aristotelică, o etică a compromisului, cere armonizarea intereselor personale cu cele comunitare, înaintând în fața profesioniștilor din toate domeniile „inteligenta

responsabilă” de sorginte aristotelică și „umanismul aplicat”, asupra căruia a insistat Im. Kant [17].

Înscriindu-se atât în „logica minții”, deoarece conform concepțiilor moderne sunt determinate de rațiune, cât și în „logica inimii”, deoarece în concepțiile contemporane sunt determinate de sentimentele umane, virtuțile cuprind adevăratele valori pe care oamenii tind să și le însușească, să le posede și să le exercite. Meditând asupra concepțiilor etice moderne și contemporane cu privire la virtute observăm că acestea se regăsesc în abordarea mai largă, „funcționalistă” a virtuții, potrivit căreia o viață decentă este imposibilă în afara practicării virtuții. Promovând ideea „abilităților excepționale” a „standardelor de excelență”, etica virtuții, înscriindu-se în marile tradiții ale eticii, propagă o viziune morală optimistă, acordând oricărui individ șansa de a se dezvolta și autoperfecționa din punct de vedere moral. Este de remarcat că, revenind din ce în ce mai pregnant în discuțiile actuale din filosofia moralei, eticele virtuții, de sorginte aristotelică, nu sunt exclusiviste. Ele nu vin să nege valoarea celorlalte discursuri etice (etica datoriei, etica teleologică, principiismul etc.), ci să le completeze, reactualizând ideea milenară potrivit căreia moralitatea acțiunilor umane este în mare măsură determinată de disponibilitățile, trăsăturile de caracter (într-un cuvânt, virtuțile) individuale.

Note:

1. Peters F. E. Termenii filosofiei grecești. – București: Editura Humanitas, 1993, p. 46.
2. Platon. Menon. Opere. vol. II. – București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 397.
3. Morar V. Moralități elementare. – București: Editura Paideia, 2001, p. 254.
4. Petecel S. Datoria de a fi fericit. În: Aristotel. Etica Nicomahică. – București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. IX.
5. Aristotel. Etica Nicomahică. – București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 41.
6. Diogene Laerțios. Despre viețile și doctrinele filosofilor. – București: Ed. Academiei R.P.R., 1963, p. 132.
7. Stere E. Din istoria doctrinelor morale. – Iași: Editura Polirom, 1988, p. 111.
8. Weber M. Etica protestantă și spiritul capitalismului. – București: Editura Humanitas, 1993, p. 36.
9. Schopenhauer A. Fundamentele moralei. – Prahova: Editura ANTET, 1997, p. 164.
10. Grimschaw J. Ideea unei etici feministe. In: Singer P. (red.). Tratat de etică. – Iași: Editura Polirom, 2006, p. 526.
11. Miroiu M. Convenio. Despre natură, femei și morală. – București: Editura Alternative, 1996, p. 114.
12. Ibidem, p. 95.
13. Vezi Miroiu M. Etica profesională. – București: Editura Universității, 2000.
14. MacIntyre A. Dreptate și virtute. În: Miroiu A. Teorii ale dreptății sociale. – București: Editura Alternative, 1996, p. 176.
17. Vezi Lipovetsky G. Amurgul datoriei. – București: Editura Babel, 1996.

ROLUL ANALOGIEI ÎN CUNOAȘTEREA ȘTIINȚIFICĂ*

Cătălina-Daniela Răducu, dr. cercetător asistent
Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane”
Filiala din Iași a Academiei Române

Summary

The process of alternation of the philosophic concepts in the West can be analysed through an alternation of logical methods privileged by each philosophic concept. The author points a special role of analogy, analysed in the frame of deductive and un-deductive inferences. The study investigates some contributions in the field of History of Philosophy devoted to the method of analogy, arguing by the example of the Romanian philosopher Teodor Dima.

Alungarea analogiei din paradisul cunoașterii științifice

În complexa mitologie a poetului romantic englez William Blake întâlnim un personaj numit Urizen, întruchipare a rațiunii convenționale [1]. De multe ori el este descris ca un arhitect bătrân ce ține în mână unelte cu care a creat Universul și cu ajutorul cărora îl constrânge pe acesta să urmeze un drum prestabilit; uneori el este figurat ca ținând niște plase în mâini, cu care ademenește oamenii asemeni unui pescar pentru a-i putea apoi controla cu regulile sale, menținându-i prizonieri ai unei tradiții raționale de la care le este interzis să se abată. Urizen se naște însă dintr-o entitate cu două părți, a doua fiind personajul Los. Spre deosebire de Urizen, ce simbolizează rațiunea, Los este întruchiparea imaginației. Los avea un fiu ce se numea Orc, simbol al energiei și descoperirii creatoare pe care Urizen se supăra și-l alunga din imperiul său. Alungarea este redată de Blake asemeni izgonirii șarpelui biblic din paradis.

Trimiterea la mitologia lui Blake am găsit-o la cercetătorul belgian Michel Weber, care, într-un context total diferit de cel în care plasăm noi problema, spune că dezvoltarea lumii ideilor în Occident seamănă cu războiul permanent dintre Urizen și Los [2]. Constatarea cercetătorului belgian ne-a inspirat în abordarea problematicii ce urmează a fi prezentată. Considerăm că putem afirma, fără a greși prea mult, că procesul alternării concepțiilor filosofice în Occident poate fi suprapus pe o alternare a metodelor logice privilegiate de fiecare concepție filosofică în parte. Între logica deductivă și cea nedeductivă și între tipurile de inferențe specifice fiecăreia au ales filosofii atunci când și-au edificat concepțiile. Teza noastră este că în războiul perpetuu dintre Urizen și Los, fiul acestuia, Orc, a avut de suferit cele mai mari nedreptăți. Între logica deductivă și cea nedeductivă, între inferențele deductive și cele nedeductive, destinul analogiei seamănă destinului lui Orc, de a fi permanent alungat din paradisul raționalității. Există însă câteva nume în istoria filosofiei care s-au străduit să facă dreptate lui Orc și să-l readucă în paradis.

Printre aceste nume, alături de cele ale filosofilor britanici David Hume și Bertrand Russell, filosoful și matematicianul maghiar George Polya [3] ș.a., este menționat numele filosofului român Teodor Dima. Vom analiza în paginile ce urmează opinia lui Teodor Dima despre rolul metodei analogiei în cunoașterea științifică, relevând, alături de filosoful român, valențele euristice și explicative ale acesteia.

Considerăm semnificativ faptul că Descartes își deschide *Regulile* avertizând, încă din prima frază, asupra pericolului de a folosi analogia: „Ori de câte ori cunosc

o asemănare între două lucruri, oamenii obișnuiesc să afirme despre amândouă, chiar și în laturile în care ele diferă, ceea ce au găsit ca adevărat despre un singur lucru.” [4] În regula a II-a Descartes ne învață: „Orice știință este cunoaștere sigură și evidentă... De aceea este mai bine să nu studiezi deloc decât să te ocupi cu obiecte atât de grele, încât, nemaifiind în stare să deosebești adevărul de fals, să fii silit să iei îndoielnicul drept certitudine, căci în aceste împrejurări nu există atât speranța de a îmbogăți știința pe cât există pericolul de a o sărăci.” [5] Și continuă: „...dacă voim în mod serios să ne dăm reguli, cu ajutorul cărora să ne ridicăm până la culmile cunoașterii umane, atunci trebuie să socotim printre cele dintâi pe acelea care *ne opresc de a ne pierde timpul* (s.n. – C.R.), așa cum fac mulți oameni ce trec cu vederea ceea ce este ușor și se ocupă numai cu lucrurile grele. Asupra acestora ei adună în mod ingenios ipoteze, desigur extrem de subtile și foarte probabile, până ce, după mult muncă, observă prea târziu că și-au sporit mulțimea de îndoieli *fără să fi învățat vreo știință* (s.n. – C.R.)” [6]

Observațiile ironice asupra raționamentelor probabile și a celor ce le folosesc nu-l împiedică însă pe Descartes să utilizeze frecvent analogia în opera sa (a se vedea analogia bucății de ceară din *Meditația a II-a*, analogia cu ceasul din *Meditația a VI-a*, analogia cu arborele din *Scrisoarea către abatele Picot* etc.). Deși o folosește, Descartes nu o consideră pe aceasta o metodă demnă de rigoarea științifică a metodelor demonstrative, poate și pentru că intră în conflict cu concepția sa despre metodă, întrucât pune accentul pe asemănarea și nu pe deosebirea dintre obiecte. Pentru că, după cum ne învață Descartes, „adevărata facultate a spiritului este abilitatea sa de a concepe două lucruri separate, iar lipsa acestei facultăți face spiritul să conceapă două lucruri într-o manieră confuză ca fiind unul” [7].

În *Meditații*, mai precis în cea de a șasea, el este și mai explicit: „Dar există multe alte lucruri pe care se pare că mi le arată natura, și care totuși nu sunt primite cu adevărat de la ea, ci *s-au strecurat în mintea mea printr-un anumit obicei pe care îl am de a judeca lucrurile prostește* (s.n. – C.R.); și astfel se poate prea lesne întâmpla ca ele să conțină o anumită falsitate. Precum, de exemplu, opinia pe care o am că orice spațiu în care nu există nimic care să se miște și care să impresioneze asupra simțurilor mele – acela este un spațiu vid; că într-un corp care este cald, există ceva asemănător cu ideea de căldură care este în mine; că într-un corp alb sau negru, există aceeași albeață sau negreală pe care o simt; că într-un corp amar sau dulce, există același gust și aceeași aromă, la fel și cu altele...” [8].

Și cu toate că apropiindu-mă de foc simt căldură, continuă Descartes, ba chiar apropiindu-mă puțin prea tare resimt durere, totuși nu există nici un argument care să mă poată convinge că ar exista în foc ceva asemănător cu această căldură, nici cu această durere; ci doar am motiv să cred că există ceva în el, orice ar fi, ce provoacă în mine aceste sentimente de căldură și de durere. „Și tot astfel, deși există spații în care nu se găsește nimic ce să excite și să pună în mișcare simțurile mele, nu trebuie să trag din aceasta concluzia că aceste spații nu conțin în ele nici un corp; căci, atât în privința aceasta, cât și în privința multor lucruri asemănătoare, văd că *m-am obișnuit să pervertesc și să confund ordinea naturii* (s.n. – C.R.), pentru că aceste sentimente sau percepții ale simțurilor nefiind puse în mine decât pentru a semnala spiritului meu care lucruri sunt convenabile și care sunt dăunătoare compoziției căreia el îi este parte, și până în acest punct ele sunt destul de clare și destul de distincte, *totuși mă folosesc mai departe de ele de parcă ar fi modele* (s.n. – C.R.) foarte sigure, prin intermediul cărora să pot cunoaște imediat esența și natura corpurilor care sunt în afara mea, despre care totuși ele

nu mă pot informa nimic decât într-un mod extrem de obscur și de confuz.” [9]

Întoarcerea analogiei în paradisul cunoașterii. Demonstrația rolului fundamental pe care îl are aceasta în cunoaștere Teodor Dima

Logicianul și epistemologul român Teodor Dima face, în contrast cu afirmațiile lui Descartes, o admirabilă analiză analogiei ca metodă a gândirii și o demonstrație a faptului că analogia explicativă stă la baza dezvoltării cunoașterii, aducând argumente solide conform cărora stabilirea asemănărilor și operarea cu ajutorul lor formează trăsături fundamentale ale gândirii umane de la primele ei manifestări și până astăzi. Auzim parcă, de peste veacuri, glasul puternic al lui David Hume care, la momentul istoric respectiv subliniază, nu cu destulă tărie însă, rolul fundamental al analogiei pentru gândirea și cunoașterea umană.

În cadrul tratării distincției dintre probabilitatea filosofică și cea ne-filosofică (sect. XII-XIII), Hume afirmă că raționamentul prin analogie generează un tip de probabilitate filosofică ce se fundamentează pe asemănarea dintre două obiecte. Slăbiciunea raționamentului prin analogie vine din aceea că asemănarea dintre cele două nu este perfectă. Însă fără măcar un grad de asemănare, ne spune Hume „nu poate exista nici un fel de gândire” [10]. Așadar, *analogia stă la baza gândirii umane* (s.n. – C. R.). Însă, pentru că asemănarea admite grade diferite, gândirea ce se bazează pe aceasta devine „în mod proporțional mai mult sau mai puțin sigură și certă” [11].

Observația lui Hume se cerea întărită. O face peste secole Teodor Dima, în valoroasa operă în două volume *Explicație și înțelegere*. Pentru Teodor Dima, cunoașterea umană și mai ales cea științifică se caracterizează prin sistemicitate și perfectibilitate. Sistemicitatea impune respectarea normelor logice și organizarea enunțurilor care exprimă cunoștințe în sisteme bine formate. Trăsătura perfectibilității dă posibilitatea evaluării continue a cunoașterii: „cunoștințele cucerite prin cercetări și explicații sunt încorporate în sisteme gnoseologice, dar totodată ele sugerează și provoacă noi cercetări, pun semne de întrebare la sfârșitul unor noi probleme, descoperă noi domenii de investigat.” [12]

Cu câțiva ani înainte de apariția primului volum din *Explicație și înțelegere*, în cartea *Metodele inductive*, Teodor Dima făcea o sugestivă caracterizare deducției și inducției: „Deducție și inducție – prudență excesivă și pretenție totalitară de înțelegere totul. Prima adaugă plumb aripilor deschise ale inducției, inducția transformă plumbul deducției în metale prețioase. Astfel se realizează *echilibrul creator*.” [13] În același registru se vorbește despre necesitatea acceptării metodelor nedeductive și utilitatea lor euristică: „Descoperirea și creația științifică presupun acțiunea asupra necunoscutului. Aici subiectul are nevoie de alte instrumente mai mlădioase, dar mai puțin fragile, mai puțin riguroase dar mai eficiente, mai puțin pure, dar mai active. Aceste instrumente trebuie să-i permită subiectului să realizeze o infinitate de combinații, indispensabile pentru a fi descoperitor de pământuri noi, pentru a fi creator și inventiv.” [14]

În primul volum al cărții *Explicație și înțelegere*, atunci când tratează explicația științifică din triplă perspectivă, subliniind cele trei dimensiuni ale acesteia: istorică, clarificatoare și sistematizatoare, Teodor Dima teoretizează, în cadrul dimensiunii clarificatoare, explicațiile preștiințifice, susținând că în cunoașterea științifică reală este firesc să se întrepătrundă elemente științifice cu elemente preștiințifice deoarece „mulți termeni științifici presupun cunoștințe asupra structurii spațio-temporale a lumii, obținute în experiența zilnică” [15].

Teodor Dima consideră revelatoare constatarea unor cazuri concrete de explicații preștiințifice care ajută la înțelegerea ulterioară a structurii logice ideale a explicației științifice și a modului în care explicațiile pe care le dau oamenii de știință se abat, într-o oarecare măsură, de la idealul rigurozității: „Pe de o parte, ne spune Teodor Dima, explicațiile ideale, „aranjate” mai ales la nivel epistemologic sunt desigur o continuare a explicațiilor preștiințifice, dar, pe de altă parte, odată elaborate, ele se mulează faptelor, pierzându-și precizia, completitudinea și desăvârșirea, dar devenind mai eficiente. *Existența nu se supune științei sub toate aspectele* (tindem să explicăm *orice* fapt, dar nu putem explica *toate* faptele), iar procedeele logice, în momentul întrebuirii lor, își pierd starea lor ideală.”. Explicația prin analogie este, consideră Teodor Dima, un astfel de procedeu, analogiile utilizate ajută omul să facă trecerea de la fenomenele obișnuite, cunoscute, la cele neobișnuite, ușurând astfel înțelegerea celor din urmă. Desigur, asemănările dintre nou și vechi, dintre necunoscut și cunoscut, sunt, din punct de vedere logic, *non-tranzitive*, adică nici tranzitive, nici intranzitive: „Obiecte diferite au însușiri comune și însușiri diferite, de aceea, s-ar putea ca nota care se transferă prin asemănare să facă parte din grupul însușirilor diferite, de unde urmează că, atunci când noțiuni familiare sunt extinse prin analogie la aspecte noi de cunoscut, pot apărea erori grave” [16], subliniază logicianul român.

Epistemologul Teodor Dima nu se sfiește să sublinieze și utilitatea utilizării analogiei în descoperirile științifice, anunțând cu această ocazie elegantul demers din cel de al doilea volum al cărții *Explicație și înțelegere*: ridicarea explicației prin analogie la rang de explicație științifică. Aici se subliniază rolul analogiei ca sistematizare explicativă, nu doar ca inferență prin analogie și se sugerează o modalitate de justificare epistemologică a inferenței și respectiv a explicației prin analogie. Mai face o reparație istorică analogiei Teodor Dima când afirmă și că în logica tradițională, *inferența prin analogie* și-a câștigat un loc apreciabil. Ne răsună acum în minte cuvintele logicianului Petre Botezatu, care sublinia, în *Introducere în logică* faptul că analogia este o inferență a cărei natură logică nu este încă bine cunoscută, care pare să nu se încadreze nici în deducție, nici în inducție [17]. Clarifică lucrurile peste timp Teodor Dima, argumentând că „analogia este o *inferență de la particular la particular* (...) și, bazându-se pe asemănare, ea se caracterizează printr-o concluzie probabilă, adică (...) poate conduce și la o concluzie adevărată și la o concluzie falsă în funcție de faptul dacă însușirea transferabilă de la un obiect la altul este comună sau diferită.” [18].

Explicația prin analogie poate fi redusă la schema de inferență menționată aici însă, ne spune Teodor Dima, ea este mai bogată și de obicei analogia se stabilește între obiecte sau sisteme ontice și modelele lor realizate la nivel cognitiv. Importantă, ne lămurește epistemologul, este analogia dintre model și fenomenul pe care îl reprezintă, iar o analogie este relevantă din punct de vedere explicativ dacă ea constă într-o asemănare formală între unele legi ale modelului și legile corespunzătoare ale fenomenului modelat. Dacă ne amintim că întotdeauna utilizarea analogiei a fost condamnată pentru încercarea sa de a explica necunoscutul prin cunoscut, ni se dă acum un răspuns limpede: nu reducerea la familiar este scopul important al explicației prin analogie, ci punerea în concordanță, pe baza relației de asemănare, a două fenomene. „Ajungem, ne spune Teodor Dima, pe această cale la importanța deosebită a explicației științifice prin analogie: *stabilirea izomorfismului nomic*, adică *stabilirea izomorfismului sintactic dintre două mulțimi corespunzătoare de legi*.” [19]

Reluând sarcinile pe care Carl Hempel le trasează izomorfismului nomic, Teodor Dima demonstrează că ele au o mare importanță în contextul descoperirii, acolo unde

este, de fapt, utilizată explicația prin analogie. Este posibilă, astfel, satisfacerea principiului parcimoniei care caracterizează activitatea intelectuală: dacă unele legi descoperite pentru o nouă clasă de fenomene sunt izomorfe cu legile dintr-un alt domeniu studiat mai înainte, atunci toate consecințele logice pot fi transferate noului domeniu prin simpla înlocuire a termenilor extra-logici care descriu noul domeniu științific. În al doilea rând, în contextul descoperirii izomorfismul nomic ajută la elaborarea unor noi principii explicative: modelele analogice sugerează extinderea analogiei care a stat la baza elaborării lor la alte domenii. De aici, rolul explicativ deosebit al izomorfismului nomic, în special pentru realizarea, subliniază epistemologul român, unor ample explicații interdisciplinare; prin intermediul modelelor se realizează de multe ori trecerea de la un domeniu la altul. În al treilea rând, izomorfismul nomic are un rol important în *inventarea sau în extinderea unor teorii referitoare la microstructuri*. Astfel de teorii sunt destinate să explice uniformități macrofizice observabile prin intermediul unor presupuneri convenabile asupra unor structuri și procedee microfizice ascunse (inobservabile). În cuvintele filosofului nostru, *inobservabilul explică observabilul*.

Dacă nenumăratelor exemple adăugăm și observațiile conform cărora „creșterea cunoștințelor obținute într-un domeniu în plină explorare științifică este o consecință a gândirii analogice” și „analogia explicativă stă la baza dezvoltării cunoașterii și, ținând seama de rolul pe care îl are analogia în creația literară și artistică, putem spune că stabilirea asemănărilor și operarea cu ajutorul lor formează trăsături fundamentale ale gândirii umane de la primele ei manifestări până astăzi”, putea afirma fără teama de a greși că avem de-a face cu o re-punere a analogiei în locul pe care aceasta îl merită în evoluția gândirii umane. „Gândirea analogică, ne spune Teodor Dima, este anterioară gândirii logice explicite și totodată ea a însoțit continuu demersurile umane cognitive și inventive” [20].

De asemenea, un răspuns la sentințele carteziene prezentate de noi la începutul acestui studiu putem găsi în cartea *Între prudență și eroare*, unde filosoful ieșean avertizează că atunci când s-a crezut în posibilitatea unei cunoașteri pure care să ducă, printr-o metodă sigură și prin respingerea modurilor diferite de investigare, a modurilor specifice, la adevărul absolut în totalitatea sa, știința a stagnat, creându-se doar *aparența* unei maxime profunzimi și generalizări: „Sațietatea intelectuală de genul «știu că știu» provoacă resemnare și ascetism gnoseologic.” [21]

Epistemologul român face, în finalul celui de al doilea volum din *Explicație și înțelegere*, încă un serviciu analogiei, subliniindu-i limitele și stabilind exigențe pentru determinarea eficacității unei analogii atunci când se structurează o explicație într-un domeniu teoretic: „analogiile nu se fac la întâmplare; ele depind de nivelul atins de sistemul conceptual la care se recurge, de scopurile fixate cercetărilor efectuate în noul domeniu care cere explicații, de experiența și forța penetrantă a subiectului epistemic.” [22] Ele trebuie să fie semnificative: „dezvoltarea științei nu s-a făcut cu ajutorul unor analogii ne semnificative care poposesc întâmplător în minte, ci utilizând analogii justificate din punct de vedere conceptual și experimental. Dacă sunt adecvate, analogiile se dezvoltă odată cu domeniul științific care le folosește”, ne învață Teodor Dima, subliniind încă o dată forța explicativă și euristică a analogiei.

Tot acest demers al filosofului român este, metaforic vorbind, și unul de recuperare a personajului Orc, menționat de noi la începutul acestui studiu, de prin rătăcirile la care îl obligă Urizen; putem spune, în concluzie, că Teodor Dima îl ajută pe acesta să se întoarcă acasă, în paradis și, mai mult decât atât, îi redă demnitatea.

* Acest articol a apărut, într-o variantă extinsă, în volumul *De Dignitate Philosophiae. Volum omagial Teodor Dima*, Iași, Editura Terra Nostra, 2009.

Note:

1. A se vedea William Blake. *The Book of Urizen*. - Dover Publications, 1997.
2. Michel Weber. *The Urizen of Whiteheadian Process Thought*. In: *Balkan Journal of Philosophy*, nr. 1, Academic Publishing House Marin Drinov, Sofia, 2009.
3. A se vedea, în acest sens, David Hume. *A Treatise on Human Nature*. - Maryland: Penguin Books, 1969; Bertrand Russell. *Human Knowledge. Its Scope and Limits*. - George Allen & Unwin: London, 1956; George Polya. *Matematica și raționamentele plauzibile*. - București, Editura Științifică, București, 1962.
4. Rene Descartes. *Reguli pentru îndrumarea spiritului*. In: *Texte fundamentale*. – București, Editura Antet, 2003, p. 5.
5. Ibidem, p. 6.
6. Ibidem.
7. Anthony Kenny (ed.). *Descartes: Philosophical Letters*. - Oxford, 1970, p. 120.
8. Descartes. *Meditații metafizice*. București: Editura Crater, 1993, p. 74.
9. Ibidem, p. 75.
10. David Hume. *A Treatise on Human Nature*. - Maryland: Penguin Books, 1969, p. 193.
11. Ibidem.
12. Teodor Dima. *Explicație și înțelegere*. vol. II. - Iași: Editura Graphix, 1994, p. 8.
13. Idem. *Metodele inductive*. – București: Editura Științifică, 1975, p. 9.
14. Ibidem, p. 132.
15. Teodor Dima. *Explicație și înțelegere*, vol. I. – București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 87.
16. Ibidem, p. 87-88.
17. A se vedea Petre Botezatu. *Introducere în logică*. – Iași: Editura Polirom, 1997.
18. Teodor Dima. *Op. cit.*, vol. II, p. 27.
19. Ibidem, p. 27.
20. Ibidem, p. 37.
21. Teodor Dima. *Între prudență și eroare*. – Iași: Junimea, 1978, p. 50.
22. Idem. *Op. cit.*, p. 40.

КАЧЕСТВО ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ (ФИЛОСОФСКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)

**Александр Сергеевич Червинский, кандидат философских наук
Институт Философии Национальной Академии Наук Беларуси**

Summary

The problem of the concept of “quality of the environment” is considered in the article: its structure is investigated, contradictions between different approaches to the definition of the content are revealed; comparative analysis between the content and the philosophical category of “quality” is carried and, the conclusion about the quality of the environment as a functional characteristics of socio-natural relations is grounded.

Проблема качества окружающей человека природной среды обитания (в кратком выражении – качества окружающей среды) относится к числу важнейших проблем социально-экологического знания, от правильного решения которой зависит выработка оптимальной экологической политики на современном этапе. Вместе с тем, несмотря на ее присутствие практически во всех проявлениях социо-природной проблематики, единого подхода к анализу проблемы, как и единого толкования самого термина «качество окружающей среды», еще нет.

Отдельные аспекты проблемы получили освещение в естественнонаучной литературе, посвященной анализу состояния воды, почвы, атмосферы и других системных элементов среды обитания человека. Наиболее распространенное представление о качестве окружающей среды как о его соответствии фиксированной нормативной структуре, с отождествлением с системой санитарно-гигиенических критериев, видимо, может быть достаточно эвристичным при решении локальных, прикладных задач, но на уровне глобального социально-экологического анализа его ограниченный характер и методологическая уязвимость становятся очевидными.

Вместе с тем традиционная фрагментарность оценки приводит к ситуации взаимной несопоставимости, как оценочных критериев, так и окончательных результатов изучения последствий негативного воздействия на здоровье людей. Разброс представлений приводит к произвольному толкованию термина и, как правило, к ситуации взаимной несводимости различных компонентов понятийной структуры, с утратой связи между ними. При разработке понятия “качество окружающей среды” принята упрощенная, скорее терминологическая, нежели концептуальная, экстраполяция философской категории «качество» в социальную экологию, а само понятие разрабатывается в различных, часто не имеющих общего основания контекстах естественнонаучного анализа. При этом критерии качества наделяются прикладной характеристикой, отражающей специфику научной дисциплины, в рамках которой проблема разрабатывается. Поэтому комплексное исследование проблемы качества окружающей среды на философском уровне приобретает важное значение для выявления концептуальных оснований социальной экологии как научной дисциплины: формирования понятийного аппарата данной науки, обоснования ее логико-гипотетических структур, определения исходных методологических принципов социо-экологической оценки качества природной среды.

Философское исследование содержания понятия “качество окружающей среды” имеет практическую значимость в контексте методологического обеспечения исследования проблемы социо-природного взаимодействия, и в первую очередь той ее части, которая относится к проблеме формирования развитого понятийного аппарата и приобретения социальной экологией дисциплинарного характера. Строгое, методически грамотное определение понятия, с выявлением его структурно-функционального содержания, является необходимым основанием разработки эффективного методологического подхода к комплексной оценке состояния природной среды, в которой могут быть устранены традиционные для современной науки недостатки – узкая прикладная направленность оценочной процедуры и, как следствие, функциональная несопоставимость экономических, экологических, санитарно-гигиенических, эстетических, медико-биологических и др. критериев оценки качества окружающей человека природной среды обитания. Качество окружающей среды является поли-аспектной нормативной характеристикой социо-природных отношений, функциональная значимость которой заключается в способности отражать оптимальность взаимонаправленных процессов: природо-охранного и природо-эксплуатационного. Деградация качества окружающей среды есть результат мощного антропогенного воздействия на биосферу, которое привело к несоответствию сложившегося природопользования возможностям самовосстановления нарушенных процессов биосферы.

Понятие «качество окружающей среды» не является жестко фиксированным в той же мере, как не могут быть статичными связи человека с окружающей его природной средой, поскольку понятие, отражающее функциональные социо-природные связи, в каждом конкретном случае наполняется определенным специфическим содержанием. Качественное в одном отношении практически всегда ущербно и некачественно в другом, а множественность связей в социо-природном взаимодействии выступает лишь аспектом многокачественности материальных объектов. Имея это обстоятельство в виду, можно сделать вывод о внутренне противоречивом характере самого термина “качество окружающей среды”.

Сложности социально-экологического анализа, связанные с произвольной трактовкой понятия “качество окружающей среды”, во многом являются закономерным следствием прямого игнорирования того обстоятельства, что сам объект представлен не в “чистой”, безотносительной к субъекту познания форме, отражающей только его материально-структурные характеристики, но и в определенной, часто в определяющей, степени в своем функциональном, т.е. социо-природном, проявлении. Если понятие “качество окружающей среды” выступает общим по отношению к “качеству воды”, “качеству почвы” и т.д., то в процессе оперирования понятием необходимо иметь в виду сложность их взаимной сопряженности, поскольку каждый из природных элементов, денотатов термина, коррелирует друг с другом через отношение к человеку. Вода, воздух, почва и т.д. качественны или некачественны по отношению к человеку, но никак не по отношению друг к другу, следовательно, формирование на такой базе интегрирующего понятия “качество окружающей среды” также должно подразумевать обстоятельства отношения к субъекту оценки.

Сведение содержания объекта исследования к его предметному проявлению без учета сложившихся субъектно-объектных связей и попытка трактовать

понятие, исходя из представлений о его материально-субстратных характеристиках - типичная методологическая ошибка большинства современных социо-экологических концепций. Такое сведение неоправданно ограничивает универсальность понятия, искажает его содержание, отражающего не просто предметную данность того или иного природного комплекса, а, прежде всего, его роль в системе социо-природных отношений, и, таким образом, значительно сужает методологическую значимость всей понятийной системы. Именно этот недостаток лежит в основе традиционного понимания структуры понятия «качество окружающей среды» как суммарного выражения качественных характеристик отдельных биосферных элементов и ведет к представлению о качестве среды как совокупности качества воды, воздуха, почвы и т.д., не допускающему расширенного толкования, с выходом за рамки прикладной оценки каждого компонента, в его частном проявлении.

Отвлечение от фактора предметности описываемого природного явления и перенос акцента на обстоятельства взаимодействия между человеком и объектом, в роли которого выступает среда обитания как совокупность внешних условий существования, приводит к представлению о качестве как определенной функциональной характеристике субъектно-объектных отношений, содержание которой зависит от характера конкретных социальных, прежде всего хозяйственных, потребностей. Очевидно, что такой подход к феномену качества среды должен базироваться на ясном осознании противоречия между экологической комфортностью человека и условиями сохранения системной организованности самого биогеоценоза, поскольку искусственное обеспечение привилегированного положения ограниченного числа системных элементов содержит в себе опасность деградации биоценоза в целом и может привести к ситуации, когда доброкачественность, комфортность одного вида обеспечиваются путем ограничения репродуктивных потенций других видов, уменьшения видового разнообразия и иных форм обеднения экосистемы. Такая ситуация связана с опасностью возникновения среды обитания для ограниченного, узко ориентированного круга системных компонентов с одновременным ухудшением качества системной организации самой среды обитания.

Содержание понятия «качество окружающей среды» необходимо рассматривать с учетом того обстоятельства, что оно, в конечном счете, образовалось в результате обобщения частных или имеющих меньшую степень общности понятий, отражающих состояние отдельных элементов целостной системы. Отношения между исследуемыми уровнями характерны своей преемственностью, когда формирование более общих по объему уровней на базе единичных приводит к консервации узких характеристик понятия даже в случаях перехода на уровень сложных категориальных структур. Происходит определенное механическое суммирование сущностных характеристик отдельных биосферных компонентов в общее понятие практически без учета того обстоятельства, что новое понятие призвано отражать закономерности более широкого порядка, следовательно, принципиально новой системы отношений. Так, если доброкачественность какого-нибудь объекта устанавливается в связи с наличием в объекте какого-либо признака, то с изменением или исчезновением этого признака непременно исчезнет и сама качественность исследуемого объекта, и объект, переходит из разряда «качественных» в число «некачественных», неблагоприятных, экологически вредных. К такой смене свойств объекта могут привести не только

преобразования его структуры, но и смена системы отношений, возникновение новой функциональной направленности с изменением степени общности среды, в которой реализуются его “качественные” свойства. Поэтому при суммировании сущностных “доброкачественных” характеристик отдельных компонентов в единое целое, отражаемое в понятии “качество окружающей среды”, неизбежно возникает ситуация противоречия между старой системой отношений и новой, образующейся в результате интеграции. Если определенность качества содержит в себе несколько функциональных аспектов: во-первых, выражает объект в его тождестве с самим собой, выражает его внутреннюю суть, во-вторых, выражает то, каким объект выступает для другого, то за свойством как моментом качества сохраняется двойкая обусловленность: внутренняя и внешняя.

В структурном отношении понятие является комплексным, включающим конкретно-репрезентативные формы, характеризующие состояние системных элементов: воды, почвы, ландшафта и др. Содержание понятия включает предметную данность отражаемого природного компонента, выраженную в сумме материально-субстратных характеристик и его ценностную значимость, которая определяется характером социо-природных отношений. Единство ценностного и материально-субстратного аспектов качества окружающей среды позволяют определить концептуальный уровень понятия как нормативно-ценностный.

Качества внутренне присущи объекту, но проявляются они в отношениях с другими явлениями, более того, качественная определенность может существенно формироваться сложившимися обстоятельствами, и, в зависимости от системы отношений в которой они проявляются, меняются их количественные характеристики.

Количественные проявления в характеристике окружающей среды (степень насыщенности загрязнителем, уровень истощения биопотенциала, представительность негативного фактора в сложившейся экосистеме и т.д.) не менее важны, чем собственно качественные (характер загрязнителя, его деструктивные потенции и др.), поэтому попытка рассмотреть понятие “качество окружающей среды”, исходя только из качественных характеристик без учета количественных, содержит в себе элементы эклектического толкования, не учитывающего диалектики качественно-количественной взаимообусловленности.

Исследуемое понятие имеет нормативный характер и имплицитно предполагает оценочную процедуру. В той же мере, как качество воды, почвы, воздуха, может быть либо удовлетворительным, либо неудовлетворительным качество окружающей среды в целом, может варьировать от откровенно экстремального отражающее состояние экологического кризиса, до нормального, обеспечивающего оптимальные условия развития особи, популяции, вида и т.д. В таких случаях степень экологической комфортности определяется в соответствии с количественными показателями состояния определенного природного комплекса и конкретизируется в таких показателях, как “уровень насыщенности вредными примесями”, “процентное содержание загрязнителя” и т.д.

Необходимость введения оценочной шкалы при характеристике состояния окружающей среды фактически снимает традиционный в природозащитной проблематике вопрос об аксиологическом характере понятия “качество окружающей среды”. Безотносительно к оценочной процедуре оно не является ни положительно, ни отрицательно направленным, и только при конкретизации и

определенном оценочном дополнении (качество “нормальное”, “экстремальное”, “оптимальное” и т.д.) достигается необходимая аксиологичность.

Состояние доброкачественности природной среды в целом и ее отдельных компонентов в частности определяется оптимальным сочетанием как качественных, так и количественных показателей, поэтому понятие, отражающее такое состояние, не может быть ограничено только качественной представительностью и в обязательном порядке предполагает собственно количественное содержание.

Специфика понятия “качество окружающей среды” заключается в том, что оно не может иметь абсолютного значения. Оно относительно и реализуется только в системе социо-природных отношений, т.к. сама природа не может быть ни плохой, ни хорошей безотносительно к субъекту отношений. Различные свойства природных элементов проявляются во взаимодействии с человеком и только в этой связи приобретают модальные характеристики. В понятие “качество окружающей среды” входят как минимум два содержательных блока: во-первых, понятие отражает предметность объекта, его состояние, свойства, материально-структурные характеристики и, во-вторых, в содержание понятия включается совокупность отношений, в которые входит оцениваемое явление, и особенно отношения, характеризующие степень оптимальности социо-природного взаимодействия. Качество окружающей среды – универсальная характеристика состояния природного окружения, определяющая нормальное функционирование природных эко систем. Показателем качества природной среды обитания человека является состояние его здоровья, определяющее возможность его нормальной жизнедеятельности в условиях интенсивного антропогенного воздействия на биосферу.

Исходя из предложенной концептуальной схемы, можно предложить следующее определение исследуемого феномена: «качество окружающей среды» – понятие, отражающее условия сохранения системной целостности биосферы, необходимой для осуществления жизнедеятельности организмов и обеспечения оптимальных параметров природопользования». Такое определение основывается на следующих рассмотренных выше выводах:

- Понятие “качество окружающей среды” является одним из наиболее значимых, но одновременно наименее разработанных в современной социо-природной проблематике.

- Попытки разработки понятия путем расширительного толкования терминов “качество воды”, “качество воздуха” и др., узко ориентированных и одновременно наполненных конкретным содержанием, представляются несостоятельными из-за:

- узкой ориентированности терминов, обеспечивающих медицинские и санитарно-гигиенические оценочные операции;
- неспособности к описанию двойственной, т.е. социоприродной, сущности человеческих потребностей;
- функциональной ограниченности, делающей в принципе невозможным расширительное понимание терминов.

В содержание понятия “качество окружающей среды” включены следующие основные аспекты: социальный, отражающий общественно-экономическую значимость какого-либо биосферного процесса; экологический, подчеркивающий необходимость сохранения системной целостности биосферы; биотический, отражающий состояние природной среды, при котором обеспечиваются условия

сохранения и нормального развития живого вещества. Традиционные нормативы в оценке состояния окружающей среды, не могут исчерпывать всей полноты качества окружающей среды, т.к. биологически человек является стенобионтным видом, адаптированным к узкому спектру ландшафтно-климатических условий, и нормы оптимальности его экологической ниши не являются репрезентативными для комплексной оценки качества природной среды.

Понятие “качество окружающей среды” соотносится с философской категорией “качество” следующим образом:

- понятие значительно уступает категории по объему, поскольку ограничено сферой социо-природного взаимодействия;
- понятие не тождественно категории по содержанию, так как включает в себя и количественные аспекты: процентное содержание загрязнителя, степень насыщенности каким-либо компонентом, уровень отклонения от состояния оптимальности и т.д.;
- понятие, в отличие от категории, не является «инвариантным» по отношению к ценностям, нравственным нормам субъекта, оно достаточно жестко привязано к спецификам пользующимся им субъекта;
- понятие нормативно, и в этом плане уточняется путем введения конкретизирующих дополнений: «качество оптимальное», «качество экстремальное» и др.

При этом качественно-количественная взаимозависимость является необходимым условием эвристичности экологической оценки и, следовательно, методологической состоятельности понятия “качество окружающей среды” в социо-экологической проблематике.

Библиография:

1. Андреев И.Л., П.Г. Никитенко. Цивилизационный процесс под углом ноосферного зрения. (Естественно-биологические предпосылки цивилизационного процесса). - Мн.-М.: Право и Экономика, 2000.
2. Артюх А.Г. Категориальный синтез теории. – Киев: Наукова думка, 1967.
3. Болдышев В.С. Охрана почв. - Мн., 1989.
4. Вернадский В. И. Живое вещество. – М.: Мир, 1978.
5. Водопьянов П. А. Устойчивость динамики биосферы. – Мн.: Наука и техника, 1981.
6. Дедю И. И. Экологический энциклопедический словарь. – Кишинев: Молдова. Советская энциклопедия, 1989.
7. Лукьянов И. Ф. Сущность категории “свойство”. – М.: Наука, 1982.
8. Хелладел Д.М. Методы биологического контроля. – М.: Мысль, 1981.
9. Элер Г.Н. Система управления качеством окружающей среды в региональном масштабе // Всесторонний анализ окружающей среды. - Л., 1976.
10. Высокие технологии в структуре устойчивого развития: проблема соответствия ноосферным ценностям // Широканов Д.И., Урсул А.Д., Буслова М.К. и др.; Институт философии НАН Беларуси. – Минск: Право и экономика, 2009.

**ASPECTE SOCIALE ALE DEZVOLTĂRII ÎNVĂȚĂMÂNTULUI
PREUNIVERSITAR**

Angela Mocanu, doctor în sociologie
Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM

Summary

This article approaches the situation in the undergraduate system, in particular, the place and role of teachers in the educational process, aging and teaching staff turnover, the procedures for addressing these issues.

În acest articol ne propunem să analizăm unele aspecte ale învățământului preuniversitar, în special cele ale fluctuației și îmbătrânirii cadrelor pedagogice, volumului de lucru realizat de către pedagogi, salarizării lor, aceștia fiind unii din factorii determinanți ce influențează calitatea lucrului realizat. Am utilizat metoda analizei datelor statistice și rezultatele chestionării realizate de către autor în cinci instituții preuniversitare din mun. Chișinău.

Școala este o celulă vie a organismului social, iar profesorul – nucleul acesteia. Prin anii șaptezeci ai secolului trecut circula ideea precum că în sec. XXI profesorul va fi înlocuit cu mașini instructive, adică nu va mai fi nevoie de el. La început de mileniu, ne convingem tot mai mult de contrariul acestei afirmații. Nu numai că avem nevoie de profesori, dar e necesar ca ei să posede un nivel de pregătire cât mai înalt.

Actualmente, în contextul răspândirii tot mai largi a mijloacelor de informare în masă și pentru a îndeplini funcțiile sale profesionale la un nivel înalt, pedagogul trebuie să demonstreze creativitate, să-și îmbogățească cunoștințele cu noi și noi elemente. „Profesorul trebuie să se transforme dintr-un transmițător de cunoștințe într-un savant, care ar uni în sine pedagogul experimentator, teoreticianul și practicianul, conducătorul colectivului de copii și psihologul-educator” [1]. Capacitatea de a gândi independent și de a lua decizii netradiționale în condiții dinamice complicate este o trăsătură necesară profesorului contemporan. Conform datelor chestionării noastre, actualii absolvenți ar dori ca profesorii să posede următoarele calități: în primul rând să poată înțelege elevul – pentru această variantă au optat circa 2/3 din cei chestionați, să dispună de timp și răbdare pentru a rezolva împreună cu elevii probleme legate atât de programul de studii, cât și de viața cotidiană, să fie sinceri în comunicare cu elevii. Așadar, elevii pun accent nu atât pe pregătirea profesională a pedagogilor, cât pe calitățile lor personale.

În ce măsură îi reușește profesorului să realizeze aceste deziderate urmează a fi studiat. Conform rezultatele studiului mai mult de 2/3 din profesori sunt doar parțial satisfăcuți de lucrul îndeplinit, invocând mai multe motive, atât obiective, cât și subiective. Cert este faptul că nu toate obiectivele pe care și le propun inițial sunt realizate. 60% din profesori văd ieșirea din această situație în aprecierea mai obiectivă a lucrului îndeplinit de către ei, în obiectivitate fiind inclusă atât mărirea salariului, cât și susținerea din partea organelor de resort.

Examinând aceste aspecte vom ține cont și de programul didactic supraîncărcat al profesorului. El dispune de timp doar pentru interogarea elevilor și pentru predarea temei noi, șarja de ore depășind de două ori și mai mult chiar limita stabilită. În aceste condiții

profesorului îi este dificil să stabilească și să mențină contactul permanent cu fiecare elev în parte, să-și îndeplinească în totalitate rolurile profesionale evidențiate în literatura de specialitate.

Pentru ca profesorul să se poată manifesta la întreaga-i capacitate, să-și lărgescă cercul de cunoștințe e necesar de a păstra timpul și puterile sale. Din păcate, eficacitatea muncii pedagogului este deseori identificată cu atingerea rezultatelor înalte fără se lua în calcul irosirea timpului. Potrivit estimărilor sociologilor, profesorul îndeplinește 258 tipuri de activități legate de procesul instructiv-educativ. [3] Umanizarea muncii și odihnei, existența atitudinii responsabile față de folosirea timpului de lucru al profesorilor este o condiție necesară pentru păstrarea sănătății sale psihice și fizice. Anume de aceasta trebuie să ținem cont în condițiile actuale, când șarja profesorului depășește cu mult norma stabilită. Conform datelor statistice ale Direcției Generale Educație, Tineret și Sport în anul de studii 2003-2004 din totalul de 6698 profesori 4721 sau 70% aveau o normă de peste 18 ore săptămânal (norma optimală stabilită în instituțiile de învățământ preuniversitar). Cifrele rămân aproape neschimbate pe parcursul anilor, astfel că în anul de studii 2008-2009 din numărul total de profesori – 7131, mai mult de jumătate și anume 4693 (66%), au avut o normă de peste 18 ore. Greul muncii cade pe umerii profesorilor cu o vechime mai mare de muncă, care au până la 37 ore pe săptămână, tinerilor specialiști li se oferă 18 ore, ei având și un salariu mai mic.

O altă problemă importantă pentru instituțiile medii de învățământ este îmbătrânirea cadrelor didactice. Conform datelor statistice numărul profesorilor pensionari este în creștere: în anul de studii 2006-2007 erau 889 profesori-pensionari din numărul total 7339, în anul 2007-2008 din 7859 profesori – 1296 sunt pensionari. În anul de studii 2008-2009 circa 20% sau aproape fiecare al cincilea profesor este pensionar (din totalul de 7131 de profesori 1383 erau de vârstă pensionară).

Tab. 1: Numărul profesorilor angajați în instituțiile medii de învățământ și vechimea lor de muncă (mun. Chișinău)

	a. de studii 2003- 2004	a. de studii 2004- 2005	a. de studii 2005- 2006	a. de studii 2006- 2007	a. de studii 2007- 2008	a.de studii 2008- 2009
Vechimea în muncă 0-3 ani	1388	1384	1275	998	895	758
Vechimea în muncă 18 ani și mai mult	2530	3270	3284	2100	3243	3291

Sursa: Direcția generală de Educație, Tineret și Sport a mun. Chișinău

Datele expuse în tab. 1 confirmă încă o dată cele afirmate anterior și anume: în instituțiile medii de învățământ se atestă o îmbătrânire a cadrelor didactice. Este indiscutabil faptul că școala are nevoie de profesori cu experiență, de cunoștințele și echilibrul lor, însă toate acestea sunt bune doar atunci când sunt îmbinate armonios cu energia și abnegația tinerilor specialiști. Însă situația în care se află Republica Moldova și municipiul Chișinău în special este de altă natură. Numărul tinerilor specialiști angajați în instituții medii de învățământ din anul 2003-2004 până în prezent a scăzut aproape dublu: de la 1388 de angajați în 2003-2004 la 758 angajați în 2008-2009. Ca soluție la această situație, Guvernul a dispus alocarea unei indemnizații unice de 30 mii lei pentru profesorii tineri care merg să muncească în localitățile rurale, unde deficitul de cadre

pedagogice este mai acut decât în orașe. Însă mărimea și forma de achitare a îndemnizației nu poate acoperi cheltuielile necesare pentru procurarea sau construcția locuinței, căci anume pentru aceasta a fost instituită.

Tot mai insistent se susține ideea că sistemul de învățământ are nevoie de schimbări. Deși începând cu anii nouăzeci ai secolului trecut și până în prezent schimbări și chiar reforme în acest domeniu au avut loc, însă multe probleme au fost și rămân nesoluționate. Una din ele ar fi motivarea muncii pedagogilor. Colegii noștri din țările ex-sovietice se confruntă cu aceleași probleme, însă măsurile întreprinse de guvernele respective le permit să iasă mai repede din acest impas.

În Federația Rusă este în plină desfășurare programul Național „Învățământul”. Pentru a motiva profesorul în activitatea sa a fost creat un nou sistem de salarizare, el incluzând mai multe componente: numărul de ore, numărul elevilor în clase, activități extrașcolare, munca nocivă, titlul didactic, abonare la presa periodică, componentul stimulatoriu (rezultatele obținute de către discipoli la examene și concursuri) ș.a. Precizăm că noul sistem de salarizare a început să fie implementat di anul 2007, deși sunt păreri „pro” și „contra”, cum e și firesc în asemenea situații, noul sistem de salarizare fiind deja implementat în 31 de regiuni ale Federației Ruse. În perioada funcționării vechiului sistem de salarizare, remunerarea profesorilor, conform grilei, se plătea doar pentru numărul de ore, controlul caietelor și dirigiență. Conform noului sistem fondul comun se împarte în două. Partea de bază este salariul garantat, care depinde de categorie, condiții, stagiul și numărul elevilor în clase, iar componenta stimulatorie este calculată de fiecare instituție în parte cu participarea consiliului școlar.

Ministerul de resort din Rusia, bazându-se pe rezultatele monitorizării electronice, afirmă că în instituțiile în care s-a trecut la noul sistem de salarizare salariul mediu anual al profesorilor a crescut de circa 1,5 ori; în comparație cu anul 2006. Cazuri de micșorare a salariului n-au fost înregistrate. Veniturile profesorilor cu o calificare înaltă a crescut mai mult de două ori, depășind salariul mediu pe economie în regiune. Conform rezultatelor sondajului realizat în luna septembrie 2008 în cadrul programului Federal de dezvoltare a învățământului, majoritatea directorilor de școli consideră că trecerea la noul sistem de finanțare a influențat pozitiv calitatea învățământului.

În România salarizarea profesorilor se efectuează după o altă schemă. În Legea despre salarizare este un punct special care se referă la tipul localității, pentru a sprijini profesorii de la sate. Mai apoi au fost emise Dispoziții cu privire la oferirea premiilor, unde sunt luate în calcul rezultatele individuale obținute de fiecare profesor. În prezent se află în discuție Codul despre Învățământ care prevede mai multe schimbări în acest domeniu.

În Republica Moldova lucrurile la acest capitol au rămas pe vechi. Din anul 2003 și până în prezent au avut loc mai multe majorări de salariu, astfel încât de la 1.04.2009 conform Hotărârii Guvernului Republicii Moldova salariul mediu al unui profesor constituie 1829 lei. Menționăm că acesta depășește salariul unui profesor începător, iar minimul de existență pentru anul 2008 a constituit 1446,5 lei. Dincolo de faptul că salariul nu acoperă nici pe departe cheltuielile necesare, mai e format după o schemă veche, unde nu se ține cont de eficacitatea muncii fiecărui pedagog în parte, ci de niște rigori generale care nu pun în evidență personalitatea fiecărui specialist. Ar mai fi o sursă de venit pentru pedagogii despre care s-a mai vorbit și anterior – fondurile școlare, adică banii acumulați de la părinții elevilor destinați necesităților instituțiilor de învățământ, din care o anumită parte revine pedagogilor ca un suport la salariu. Sume care pe lângă faptul că sunt mici raportate la cheltuielile necesare, mai ridică și multe semne de întrebare legate de transparența contabilizării, repartizării lor.

Pe lângă problemele menționate anterior în sistemul de învățământ se atestă un grad sporit de fluctuație a cadrelor pedagogice. Specialiștii pleacă din școli în căutarea unui trai mai decent fie în alte domenii, fie că pleacă peste hotarele țării. Conform datelor statistice în ultimii trei ani în Republica Moldova numărul salariaților din domeniul învățământului eliberați în decursul anului este în creștere. Mai mult - numărul celor eliberați îl depășește pe cel al angajaților.

Tab. 2: Fluctuația angajaților din sistemul de învățământ

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Total salariați în activitatea învățământ	125243	125114	125359	124614	125299	124663
Din care: angajați în decursul anului	21655	17073	15556	14914	14989	15122
Eliberați în decursul anului	22786	15439	13658	14279	14584	15251

Sursa: Biroul Național de Statistică al RM

Din datele tabelului observăm că în ultimii ani fluctuația angajaților crește, iar numărul persoanelor eliberate este superior celor angajate.

Pentru o dezvoltare perpetuă a sistemului de învățământ este necesară implementarea noilor metode și forme de învățământ. Specialiștii din domeniu consideră că forma de învățământ cu frecvență redusă și serală urmează a fi înlocuită cu instruirea de la distanță, aplicând tehnologiile virtuale. În acest scop a fost organizată expoziția „Global Education 2009” la care au participat reprezentanți din Rusia, Franța, Spania, Marea Britanie. În cadrul expoziției a avut loc o lecție-internet deschisă cu genericul „Securitatea copiilor în internet”, lecție la care au avut posibilitate să participe toți doritorii.

Credem că nimeni nu pune la îndoială atractivitatea internetului pentru generația în creștere. Mai mult decât atât, un număr foarte mare de părinți și pedagogi acuză faptul că tinerii și copiii navighează ore în șir pe internet, calculatorul răpindu-le foarte mult timp, nemaivorbind de aceea că pereclitează sănătatea și dezvoltarea. Însă din momentul în care aceste tehnologii au obținut o răspândire foarte largă, în special în rândul copiilor și adolescenților, ar fi bine ca ele să fie direcționate într-o albie utilă, cum fac spre exemplu unii pedagogi inovatori. Nu interdicția și, cu atât mai mult, pedepsirea celor care fac exces de noile tehnologii, dar utilizarea lor în scopuri instructive, iată care ar fi o metodă de soluționare a problemei date.

Profesia de pedagog este foarte larg răspândită, însă n-ar fi corect să presupunem că toți cei care au ales-o sunt pedagogi de vocație. Este evident că dragostea față de profesie vine doar atunci când se muncește foarte mult. Nu un ultim loc la acest capitol îl ocupă și recunoștința din partea celor care într-un fel sau altul au servit din roadele acestei munci. Unul din cunoscuții pedagogi sovietici A.S. Makarenko în opera Poemul pedagogic [5] n-a putut să declare deschis despre necesitatea talentului în devenirea pedagogului, deoarece în perioada în care a activat Rusia avea nevoie de milioane de învățători și talentatul pedagog recunoștea că nu se poate baza pregătirea pedagogilor pe

talent, ci pe cunoașterea meseriei. Însă tot în lucrarea menționată accentuează optimist că „va veni ziua când fiecare învățător va iniția tehnica pedagogică în anii de studenție sub conducerea pedagogilor cu experiență”.

Astăzi profesorul este chemat nu doar pentru a transmite elevilor un volum de cunoștințe în sensul îngust al cuvântului, dar și pentru a îmbogăți conștiința lor cu valori spirituale, pentru a le educa o poziție civică activă. El trebuie prin propriul exemplu să întărească valorile și trăsăturile pe care ar dori să le vadă la elevii săi. Profesorul adevărat nu este un dicționar enciclopedic, ci un Socrate. [2]

Drept concluzie a celor expuse anterior sistemul de învățământ, în special cel preuniversitar, necesită schimbări. Ținând cont de experiența în acest domeniu a țărilor cu care am avut o istorie comună sau asemănătoare, pentru a redresa situația este necesar de a pune accent mai întâi de toate pe motivarea activității atât a profesorului cât și a elevului. Profesorul trebuie stimulat material, asta însemnând atât sporirea esențială a salariului cât și schimbarea schemei de salarizare, astfel încât să fie evidențiată activitatea fiecărui profesor. Pentru motivarea elevului este oportună revizuirea curriculei școlare nu doar pentru a reduce numărul de ore sau discipline, ci și pentru a le construi astfel, încât să fie interesante elevilor. De asemenea, este necesară aplicarea noilor metode de predare și însușire a materialului didactic la nivel național. Odată cu accesibilitatea surselor alternative de informare – internetul, manualele devin învechite, informația pe care o oferă ele în materie de utilitate cedează mult. De aceea ar fi binevenite revizuirea și adaptarea lor la cerințele vieții.

Note:

1. Ангеловски К. Учителя и инновации. - Москва, 1991, с. 285.
2. Блонский П. Избранные педагогические произведения. - Москва, 1961, с. 618.
3. Волков Г. Социология науки. - Москва, 1968.
4. Чернаков А. Собирайтесь, дети, в класс комплект//www.izvestia.ru, 12.05.2009.
5. Makarenko A.S. Poemul Pedagogic. – București, 1980, p. 67.

TIMPUL LIBER ȘI ACTIVITATEA CULTURALĂ A SĂTEANULUI

Gheorghe Călcâi, doctor în filosofie

Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM

Summary

The article analyses the fundamental notions of the research: free time and cultural activities during free time. Moreover, the components of the free time are classified and the principles of the cultural interests of the rural inhabitants are examined. Conclusions and recommendations are made.

În ultimii 20 de ani societatea din Republica Moldova a cunoscut transformări de proporții: s-a schimbat sistemul social-politic, s-a stopat progresul economic, o bună parte a populației a rămas fără un loc de muncă, în străinătate a emigrat cea mai calificată forță de muncă, au apărut bogați, săraci și șomeri. Transformările au contribuit și la deteriorarea infrastructurii sociale, adică a căilor de comunicație, instituțiilor de cultură și de ocrotire a sănătății, etc. Modificări serioase a cunoscut și activitatea cotidiană a oamenilor. Durata zilei de muncă s-a redus, s-au mărit cheltuielile de timp pentru preocupările gospodărești, s-au înrăutățit posibilitățile de utilizare a timpului liber.

Cercetări științifice privind studierea timpului liber în Republica Moldova au fost deja efectuate. În baza lor s-au editat un șir de monografii și articole științifice. [1] Însă aceste lucrări sunt consacrate studierii timpului liber în întregime: duratei, structurii, conținutului. Investigării unor părți componente a timpului liber (consumul de timp pentru instruire, educație fizică și sport, activismul social-politic) sunt dedicate mai puține studii și aproape necercetată rămâne problema activității culturale a populației ca element al timpului liber. Cu atât mai mult că cercetările menționate au fost efectuate în perioada de până la 1990. Nestudiată rămâne încă activitatea culturală a populației în timpul liber la etapa actuală.

Prezenta lucrare își propune drept scopuri delimitarea timpului liber, elaborarea metodologiei investigației, interpretarea noțiunii de bază a cercetării “activitate culturală” și analiza concretă a preocupărilor culturale a populației în timpul liber. În ordinea propusă le vom realiza.

Timpul liber ocupă acel segment de timp, care îi rămâne omului după realizarea obligațiilor vitale, absolut necesare. El este lăsat la dispoziția individului fiind folosit în mod benevol pentru activități menite să satisfacă necesitățile sociale, culturale și fizice pentru odihnă și distracții. Indicatorii lui - mărimea, frecvența preocupărilor, orientările valorice etc. - sunt caracteristice importante ale modului de viață al oamenilor. Cu cât durata lui este mai mare și este utilizat cu mai mult folos pentru individ, comunitate și societate, cu atât gradul de dezvoltare socială este considerat mai înalt și mai perfect.

Una din cele mai frecvent utilizate metode de cercetare a structurii timpului liber este clasificarea elementelor acestuia. În funcție de felul necesităților satisfăcute de individ în rezultatul folosirii timpului liber, evidențiem următoarele grupuri de activități:

1. Social-politice (participări în activitățile diferitor formațiuni politice, la manifestări cu caracter politic și social, munca în favoarea comunității etc.);

2. Participarea la diferite forme de comunicare, distracții, consumul pasiv de timp liber. Din acest grup fac parte diferite petreceri, întâlniri cu rudele, convorbiri cu vecinii, prietenii, jocuri în dame, domino, odihnă fără nici un scop etc.;

3. Preocupări menite să acopere nevoile culturale ale populației (consumul informației mas-media, vizitarea instituțiilor de cultură, lectura etc.).

Activitatea culturală a populației din zonele rurale în timpul liber, a celei mai numeroase categorii sociale din Republica Moldova, va fi obiectul prezentului studiu.

Activitatea culturală a populației din zonele rurale în timpul liber reprezintă un ansamblu de preocupări destinate producerii, răspândirii, păstrării și consumului valorilor culturale și cuprinde, conform calculelor noastre, circa 2/3 din volumul acestui timp. Preocupările contribuie la dezvoltarea personalității umane și, de rând cu munca, formează nucleul acestei dezvoltări. Datorită activităților culturale se produce înzestrarea omului cu anumite cunoștințe și transmiterea lor de la individ la individ, de la generație la generație. Ele influențează creșterea nivelului de studii și de calificare profesională a persoanei, familiarizarea ei cu realizările culturii naționale și universale, cu valorile estetico-morale ale societății. Toate acestea, la rândul lor, favorizează (defavorizează) atitudinea individului față de cultură și timpul lui liber.

Preocupările destinate consumului de valori culturale coincid cu utilizarea timpului liber în așa forme ca: lectura presei, instruirea, vizitarea instituțiilor de cultură, frecventarea spectacolelor, filmelor, muzeelor etc. și sunt orientate, în fond, spre satisfacerea necesităților personale ale omului și organizarea individuală a reconfortării. Cele care sunt consacrate folosirii timpului liber pentru crearea valorilor culturale (activitatea în cercurile de artiști amatori, creația literară, muzicală, tehnică etc.) sunt îndreptate nu numai la satisfacerea necesităților lui exclusiv personale, ci și spre asigurarea intereselor unor colectivități sociale largi. Aceasta înseamnă crearea condițiilor de organizare a timpului liber și divertisment pentru membrii comunității, participarea la rezolvarea unor sarcini comune, încadrarea în activități care îmbină interesele generale (sociale) cu cele individuale.

Fiind un fenomen dinamic, activitatea culturală a populației în timpul liber suferă anumite modificări atât sub influența condițiilor obiective ale activității sociale, cât și sub înrâurirea motivelor subiective a stimulatoarelor și scopurilor acțiunii oamenilor. Aceste condiții sunt reprezentate de gradul dezvoltării economice a societății, relațiile social-politice, nivelul de dezvoltare al democrației, gradul de organizare a timpului liber în societate, nivelul de studii și cultură al populației.

Există și condiții speciale ale însușirii bunurilor culturale, care țin de organizarea timpului liber. Aici pot fi incluse: dezvoltarea rețelei de instituții culturale în comunitate și a serviciilor de reconfortare oferite de către ele, accesul populației la aceste servicii, dotarea familiei cu inventar și obiecte pentru organizarea recreației, starea mijloacelor de informare în masă etc. Acestea pot fi condițiile și premisele înfăptuirii activităților culturale. Condițiile, la rândul lor, creează de regulă, numai posibilități pentru manifestarea acestor preocupări. În realitate, transformarea posibilităților respective, în mare măsură depinde de nevoile și interesele oamenilor, de acțiunea reală a subiectului social. Iată de ce în cadrul uneia și aceleași comunități există oameni cu diverse necesități, care în mod diferit utilizează timpul pentru consumul (crearea) valorilor culturale, în măsuri diverse vizionează televizorul, ascultă radioul, citesc literatură etc. Această inegalitate poate fi urmărită analizând rezultatele cercetării sociologice "Munca și odihna populației rurale" realizată de secția de sociologie a IIEȘP al AȘM. Pe un eșantion de populație din mediul rural, selectat în mod aleator din 19 sate, utilizând metoda ancheta bazată pe chestionar, au fost investigate 760 persoane de 18 ani și mai mult din toate categoriile de populație: angajați în agricultură, fermieri, muncitori și

intelectuali de la întreprinderi, instituții, organizații etc. Unitatea de observație a fost cetățeanul. Sunt analizate datele statistice și materialele observărilor sociologice.

În continuare vom analiza activitatea culturală a populației din mediul rural, datele care ilustrează consumul valorilor culturale în timpul liber pentru odihnă, distracții, satisfacerea necesităților estetice, apoi ne vom referi la informația despre activitățile care au o răspândire limitată (ridicarea nivelului de studii, auto-instruire) însă au o importanță deosebită pentru dezvoltarea umană. În sfârșit, vom examina ocupații cu răspândire redusă, însă care au valențe creative deosebite: participarea în cercurile de activitate artistică și activitățile de amatori.

În afară de lectură și cinema, televiziunea și-a păstrat și și-a lărgit auditoriul, afirmându-se în viața culturală a satului. Deși este un mijloc care mai târziu ca altele și-a ocupat locul său în sistemul mass-media, televiziunea a pătruns tranșant în viața oamenilor datorită a două împrejurări: pe de o parte ea îmbină în sine posibilități de a influența aproape toate organele de percepție ale omului, pe de altă parte ea asigură "livrarea la domiciliu" a valorilor culturale. Nu e de mirare, că populația din zonele rurale petrece în fața ecranului azuriu ce-a mai mare parte a timpului legat de consumul culturii. Potrivit rezultatelor cercetării noastre mai mult de 85% din numărul celor chestionați privesc emisiuni televizate, din care 37,5% fac lucrul acesta în fiecare zi. Totodată, datele cercetării indică, că 6,3% dintre săteni vizionează televizorul de câteva ori în an, iar 4,6% sunt lipsiți de posibilitatea de a se familiariza cu informația televiziunii. Cauza cea mai frecventă este – lipsa aparatului TV. Menționăm, că în satele de astăzi au televizoare circa 78% din locuitori [2].

Radioul ca mijloc de difuzare a valorilor culturale este ascultat de 82% din numărul respondenților. Posesori ai aparatelor de radio sunt numai 27,9% dintre săteni [3]. El este audiat atât în orele de lucru, în timpul muncii casnice cât și în orele de răgaz, fiind, de regulă o ocupație paralelă.

Satisfacția populației din zonele rurale de planitatea informațiilor difuzate de radio, TV în comparație cu activitatea altor mijloace de organizare a timpului liber al sătenilor este mai ridicată. Aproape fiecare al patrulea respondent (23,8%) este complet mulțumit de calitatea acestor informații, 36,1% sunt satisfăcuți parțial de ea, iar fiecare a cincea persoană chestionată (20,3%) apreciază negativ informația mijloacelor de comunicare indicate. Ceilalți 19,2% respondenți nu și-au expus opinia referitor la calitatea materialelor răspândite de radio, TV.

Structura timpului liber a populației din zonele rurale destinată activităților culturale se completează și cu așa ocupații ca lectura literaturii, revistelor, ziarelor, a altor produse editoriale. Având o importanță deosebită pentru odihnă și reconfortare, aceste preocupări au o inestimabilă valoare și pentru autoinstruire și educația estetică a oamenilor. Conform materialelor cercetării, 19,3% dintre sătenii chestionați citesc cărți de câteva ori în săptămână, 15,4% - de câteva ori în lună, iar 21,7 % de câteva ori în an. Din ansamblul populației cercetate 36,1 % nu citește literatură. Lectura ziarelor și a revistelor ca ocupații culturale e mai frecventă decât citirea cărților: 31,7% consumă informația surselor nominalizate de câteva ori în săptămână, ¼ de câteva ori în lună, iar 15,4% de câteva ori în an. Fiecare a cincea persoană chestionată nu ia cunoștință de informația din ziare și reviste.

Un loc deosebit în organizarea lecturii și a vieții sociale a satului revine bibliotecilor publice. Ele sunt chemate să ofere un ajutor considerabil instituțiilor culturale sătești în munca lor de organizare a odihnei populației. Totodată, bibliotecile se bazează pe sprijinul acestor instituții în activitatea lor cotidiană. Însă criza care a afectat

societatea a influențat negativ și asupra organizării activității bibliotecilor sătești. Fondul de carte a scăzut de la 15,7 milioane exemplare în 1990 până la 9,4 milioane în anul 2007, sau de 1,7 ori. Numărul cititorilor s-a micșorat de la 940 mii până la 723 mii sau cu 217 mii [4]. Ritmul actual de activitate a bibliotecilor nu poate satisface cerințele sătenilor. Materialele obținute în baza aplicării anchetei bazate pe chestionar ne-a dat posibilitatea să stabilim, că din rândul persoanelor investigate numai 9% sunt satisfăcute de funcționarea bibliotecilor, 17% sunt mulțumite parțial, iar 15% au menționat că nu sunt satisfăcute de serviciile prestate de biblioteci. Din numărul total al respondenților 59% au declarat că ei despre activitatea bibliotecilor din satele lor nu pot spune nimic deoarece ele sau nu funcționează sau nu există acolo.

Arta cinematografică poate ocupa un loc deosebit în viața culturală a satului. Aceasta are obiectivul de a satisface necesitățile spirituale ale populației, să contribuie la formarea calităților morale și a gusturilor estetice. Însă și cinematografia rurală a cunoscut în anii tranziției o ruinare completă. Până în anul 1990 aproape fiecare sat avea instalație cinematografică. Astăzi la sate au mai rămas doar 16 din 1573 instalații înregistrate în anul 1990 [5]. Numai 3% din numărul respondenților chestionați au subliniat că ei în timpul liber merg la cinema, iar 7,6% fac lucrul acesta foarte rar, de regulă, atunci când se află în localitățile urbane. Respectiv și satisfacția populației de serviciile instalațiilor cinematografice este scăzută. Doar 2,8% dintre respondenți apreciază activitatea lor ca pozitivă, 7,0% au indicat că parțial sunt satisfăcuți, iar 17,2% sunt complet ne satisfăcuți de lucrul lor. Restul – 28,1% au marcat că n-au nici o informație despre manifestarea acestor mijloace de organizare a timpului liber, iar 37,7% au declarat că în localitățile lor instalațiile cinematografice lipsesc.

Rezultatele observărilor duse pe teren demonstrează că sătenii doresc să vizioneze producția artei cinematografice, să-și varieze formele de comunicare și modul de petrecere a timpului liber. Deci, se cer măsuri concrete pentru reanimarea acestui gen de cultură. Filmul trebuie să ocupe locul său bine meritat în organizarea timpului liber al populației.

O importantă și actuală problemă a ridicării ponderii activității culturale în structura timpului liber al populației sătești o constituie perfecționarea modului de funcționare a instituțiilor de cultură situate în zonele rurale. căminele și casele de cultură concentrează în sfera lor de activitate aproape toată viața culturală a satului fiind în același timp teatru, sală de concerte, cinematografe, local pentru discoteci etc. În perioada de tranziție la relațiile de piață aceste edificii s-au pomenit, de asemenea, într-un declin profund. Numărul lor s-a redus de la 1490 în anul 1990 până la 1148 în prezent. [6] În acest interval de timp aproape fiecare al patrulea cămin cultural a dispărut, iar circa 450 localități nu mai au astfel de așezăminte culturale. Aceste instituții nu-și pot realiza funcția lor principală – organizarea măsurilor culturale, care ar permite locuitorilor din sate să-și petreacă timpul lor liber interesant și cu mult folos. Datele cercetării efectuate arată că atât căminele, cât și casele de cultură sunt vizitate de 36,5% respondenți, dintre care circa 2/3 merg acolo de câteva ori pe an. Numai 5,3% dintre persoanele investigate au declarat că ele sunt satisfăcute de activitatea căminelor, Caselor de cultură, 17,2% au menționat că au o satisfacție parțială, iar 22,1% au declarat că apreciază negativ activitatea instituțiilor nominalizate. Cea mai mare parte dintre sătenii chestionați n-au fost în stare să aprecieze modul de funcționare a căminelor, Caselor de cultură deoarece în satele lor ele pur și simplu lipsesc sau nu activează.

În condițiile renașterii și consolidării gospodăriilor țărănești e foarte important de a folosi timpul liber al sătenilor pentru îmbogățirea cunoștințelor generale și agricole,

pentru învățatură și autoinstruire. Din rândul persoanelor chestionate sunt încadrate în sistemul învățământului 14,3%; dintre care 6,3% se ocupă în diferite forme de instruire de câteva ori pe an. După cum se observă, majoritatea populației din zonele rurale nu e cuprinsă de sistemul educațional și duce propriile gospodării cu cunoștințele moștenite din societatea trecută. Analiza practicii cotidiene indică că țăranul în prezent trebuie să cunoască mult, să posede informație din fitotehnie, horticultură, zootehnie, medicina veterinară, mecanizare etc. Din păcate, el nu posedă astfel de cunoștințe. În ultimii ani s-a editat multă literatură menită să contribuie la ridicarea nivelului profesional al țăranilor, însă această informație nu ajunge la ei. E necesar ca la sate să se creeze centre de instruire în care locuitorii și-ar aprofunda cunoștințele lor generale și profesionale.

Transformările social-economice curente impun cerințe sporite nu numai față de nivelul instructiv și profesional al populației, dar și față de cultura ei fizică, care în zonele rurale necesită o atenție deosebită. Lipsa condițiilor pentru organizarea odihnei sănatoase, reducerea duratei timpului destinat preocupărilor sportive, înrăutățirea sănătății populației, influențează negativ dezvoltarea forțelor și aptitudinilor umane. Surplusul de greutate, alimentația necorespunzătoare, îmbinate cu unele deprinderi dăunătoare (fumatul, consumul de alcool, drogurile) zdruncină și mai mult sănătatea, reduce capacitatea de muncă și activitatea socială a omului. Iată de ce e necesar să se cultive ideea sporirii interesului față de cultură fizică și sport, care include în afară de exercițiile și ocupațiile sportive, igiena muncii, dezvoltarea modului sănătos de viață, alimentație rațională, iscusința de ași reface puterile, de a dirija dispoziția.

Analiza rezultatelor cercetărilor timpului liber dovedesc, că vara consumul de timp liber pentru cultura fizică și sport se mărește în comparație cu perioada de iarnă aproape de 10 ori. Locuitorii satelor au mai multe posibilități de a se ocupa cu educația fizică, folosind în acest scop sursele naturale: iazuri, păduri, lunci etc. De obicei, mai activ sunt încadrați în măsurile sportive bărbații, persoanele cu studii superioare și cele necăsătorite, tineretul de până la 24 ani. De o evidentă pasivitate dau dovadă femeile, persoanele cu studii de până la 9 clase, familiștii și cei trecuți de 40 ani. Conform rezultatelor cercetării fiecare a cincea persoană investigată (21%) practică activitățile sportive (jocuri, pescuit, vânat etc.) de câteva ori în lună, 12,9% de câteva ori în an, iar 2/3 (sau 66,1%) nu-s încadrați în sistemul ocupațiilor sportive. Sătenii nu sunt mulțumiți în totalitate nici de edificiile sportive. Doar un număr neînsemnat de respondenți (3,2%) au confirmat că ei sunt satisfăcuți de funcționarea așezămintelor sportive situate în localitățile lor, 11,9% au indicat o satisfacție parțială, iar 10,8% consideră insuficientă activitatea lor. Totodată e de menționat că 32,1% au indicat că nu utilizează serviciile edificiilor menționate, iar 33,3% au subliniat lipsa acestor edificii în localitățile unde ei trăiesc de aceea ei nu pot aprecia activitatea lor. Se observă că în organizarea culturii fizice și a sportului la sate există loc de mai bine. Înviorarea acestui segment al sferei sociale trebuie începută cu punerea în funcție a bazei tehnico-materiale (stadioane, terenuri și săli sportive etc.), implicarea activă a specialiștilor și a entuziaștilor la organizarea vieții sportive.

O sarcină importantă a organizării timpului liber este formarea omului nu numai ca consumator de bunuri, dar și ca făuritor de valori culturale. Activitatea artistică de amatori este examinată de obicei ca un instrument al educației estetice. Însă fiind legată de alte fenomene, importanța ei socială devine mai largă. De rând cu funcția estetic-educativă, activitatea artistică de amatori îndeplinește rolul de auto-manifestare, de comunicare socială, de educația spiritului social și cultural activ. Importanța activităților de creație pentru dezvoltarea comunităților este indiscutabilă, însă ele n-au căpătat o răspândire suficient de largă. Rezultatele cercetării efectuate arată că din numărul

persoanelor investigate sunt preocupate de activitatea artistică de amatori 12,8%, dintre care 3,9% frecventează aceste formațiuni de câteva ori în săptămână, 2,6% - de câteva ori în lună, iar 6,3% - de câteva ori în an.

Observațiile desfășurate ne-au permis să stabilim că în afara lipsei aptitudinilor personale și a colectivelor de artiști amatori, dorința de participare la creația neprofesională este limitată și de condițiile nesatisfăcătoare de trai, de deficitul de timp liber și absența propunerilor de participare în activitatea cercurilor din partea instituțiilor de cultură.

Materialele investigației efectuate indică că locuitorii satului folosesc timpul lor și pentru alte forme de activități culturale. Astfel, 19,6% din respondenți au indicat că ei vizitează spectacole de teatru, 33,8% - merg la concerte de muzică populară și estradă, 17,3% - fac excursii la muzee, expoziții, 23,0% frecventează discotecile, seratele de odihnă, iar 81,0% se duc la biserică. Deși aceste îndeletniciri sunt practicate rar ele vorbesc de faptul că locuitorii satelor caută prin diferite metode să intre în contact cu arta, să consume valorile spirituale, să utilizeze timpul liber pentru ași ridica nivelul cultural și intelectual.

În concluzie, afirmăm că tendința de culturalizare a activităților umane îndeplinite în timpul liber se manifestă și în zonele rurale. Sătenii consumă în mod susținut informația, mass-media, în special, materialele emisiunilor televizate. Puțină atenție se acordă preocupărilor de creație, culturii fizice, instruirii și autoinstruirii, acelor îndeletniciri ce pot contribui plenar la îmbogățirea vieții spirituale a localităților, la ridicarea nivelului de cultură al populației și la ameliorarea sănătății ei. Astăzi baza materială a instituțiilor sătești de cultură s-a pomenit într-un declin profund. Cu toate acestea, ea contribuie la organizarea vieții culturale. În unele localități în mod susținut, în cămine, case de cultură, sunt organizate activități interesante de odihnă și distracție, funcționează cercuri de creație, asociații de amatori. O răspândire tot mai largă capătă activitățile comerciale de relaxare cu spectrul lor de servicii contra plată: școli de cultură și artă, școli de muzică, centre de informare pentru tineret, discoteci private, instituții de organizare a călătoriilor turistice, televiziune și radiodifuziune private etc. Cu toate acestea lichidarea disproporțiilor între necesitățile culturale ale populației și formele lor de satisfacere prin utilizarea resurselor sociale de organizare a timpului liber nu se produce. Acest fapt determină necesitatea ridicării gradului de organizare a timpului liber al populației sătești și, în special, al acelor segmente ale ei care sunt legate de valorificarea bunurilor culturale în concordanță cu necesitățile și interesele personale și sociale. Cu cât mai profund necesitățile dezvoltării umane sunt reflectate în activitatea omului, cu atât personalitatea lui din punct de vedere cultural devine mai bogată, iar social - mai liberă - contribuind la progresul civilizației.

Note:

1. Победа Н.А. Свободное время. Как мы его используем? - Кишинев: Штиинца, 1978; Буга П.И., Журавлева Е.В., Скальная Л.Е. Свободное время и воспитание нового человека. – Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1979; Călcâi Gh.A., Timpul liber al oamenilor muncii din satul contemporan. – Chișinău: Știința, 1987.
2. Aspecte privind nivelul de trai al populației 2007. – Chișinău: Statistica, 2008, p. 91.
3. Idem, p. 91.
4. Anuarul statistic al Republicii Moldova 2008. – Chișinău: Statistica, 2008, p. 221.
5. Idem, p. 223.
6. Idem, p. 224.

**RECONFIGURAREA ORDINII MONDIALE DUPĂ ÎNCHEIEREA
RĂZBOIULUI RECE: ASPECTE TEORETICO-METODOLOGICE**

Victor Juc, doctor în filosofie

Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM

Summary

This article analyzes theoretic, methodological, and strategic aspects the process of world order formation and the structure of the international system after the end of the cold war. It is determined that the current world order it is characterized polycentric. It means that there are three major power centers, as NAFTA, APEC, and EU witch determine the configuration of globalized world. It is expected that the current structure will take two-three decades and it is probably that will ever appear another superpower able to compete fully with the USA.

Realitățile formate în urma încheierii războiului rece au impus oameni politici și cercetătorii științifici să se antreneze în activități de identificare și definire a conținutului ordinii mondiale noi, luând ca bază replierile geostrategice care se produc și, implicit, transformările structurale de sistem sau, în conformitate cu metodologia lui K. Waltz, dispariția Uniunii Sovietice prezintă în sine o schimbare structurală, cu efecte la nivel de sistem. D. Biro și S. Secieru au remarcat pe bună dreptate, că structura extrem de eterogenă a sistemului internațional post-război rece, în care „coexistă și concurează diferite logici cu privire la organizarea politică, economică, precum și realizarea politicii externe, a generat mai multe scenarii cu privire la viitoarea lui organizare și forma pe care o va lua viitoarea ordine mondială” [1], lumea aflându-se într-o fază de tranziție asemănătoare perioadei precedente creării sistemului modern de state. B. Badie și M.-C. Smouts sunt de părere că lumea anilor '90 ai secolului al XX-lea (dar și din primul deceniu al secolului al XXI-lea - n.n.) se află în căutarea relațiilor și subiectelor noi, sistemul internațional edificat pe concepțiile echilibrului de forțe și conflictului dintre cele două supraputeri, potrivit I. Shimanskaya, este înlocuit cu altă realitate și deci, relațiile internaționale se găsesc într-o perioadă de tranziție ce se caracterizează printr-o stare de haos, iar în accepția lui P. Țîgankov, dezordinea globală reprezintă trăsătura esențială a procesului politic mondial contemporan (prin noțiunea „proces politic” avându-se în vedere „rezultatul interacțiunii actorilor internaționali”, pe când J.J. Roche este mai explicit, considerându-l „mijloc predominant de reglementare a interacțiunii dintre elementele structurii sistemului internațional, care determină tipul de comportament al actorilor aflat în permanentă evoluție și prezintă prin esența sa un mecanism de depășire a dezordinii structurale din cadrul sistemului” [2]).

Indiscutabil, lumea aflată în tranziție a devenit cu mult mai imprevizibilă din cauza că mecanismele în baza cărora au funcționat relațiile internaționale din perioadele precedente au pierdut la maximum din potențialul lor teoretico-aplicativ și nu mai corespund realităților. A. Samuel consideră, că omenirea deja se găsește în cadrul „lumii internaționale noi”, care este determinată de mai mulți factori precum încetarea divizării sistemului în două blocuri, dezvoltarea dinamică în Asia de Sud-est, eliberarea (și

Îndepărtarea - n.n.) „sateliților” de suzeranii lor, decăderea influenței marilor ideologii și apariția unor forțe noi, de caracter financiar-economic, religios etc. În plus, bulversarea cercetărilor științifice era amplificată de criza tot mai evidentă a concepției lineare a evoluției istoriei, inclusiv a relațiilor internaționale (Westfalia – Versailles - Yalta), situație care a animat elaborarea numeroaselor studii provocând, potrivit lui B. Hughes, o adevărată „ciocnire a perspectivelor”. Ambivalența factorilor determinanți ai evoluției globale contribuie la reducerea gradului de pronosticare a vieții internaționale chiar și pentru o perspectivă de scurtă durată, cu atât mai mult că fenomenele politice se dovedesc a fi extrem de complexe, motiv din care, susține J. Mearsheimer, este imposibilă formularea predicțiilor politice precise „în lipsa unor instrumente teoretice superioare celor pe care le posedăm și drept urmare, toate previziunile politice presupun o anumită marjă de eroare” [3], cu atât mai mult că momentul trecerii de la un sistem la altul, consideră Ch. Kegley-jr. și E. Wittkopf „nu este imediat evident” [4] datorită opoziției dintre forțele de integrare și cele de dezintegrare. Competițiile și rivalitățile din sistem sau, conform concepției lui K. Waltz, distribuția inegală a capacităților în sistem atribuie ordinii mondiale un caracter schimbător, modificând nu numai relațiile dintre actori, asociați mai cu seamă cu statele naționale sau mai îngust, cu marile puteri, ci și alte modele de interacțiune la nivel global.

Pornind de la definirea ordinii mondiale ca „interacțiune dintre elemente conform unui model”, majoritatea cercetărilor continuă să considere statul drept principal actor al sistemului internațional în reconfigurare și în acest sens, ordinea mondială, în accepția lui T. Knutsen, presupune existența unor modele de interacțiune interstatală. Potrivit lui A. Bogaturov, ordinea mondială prin esența sa se referă la „sistemul relațiilor interstatale care sunt reglementate de totalitatea principiilor determinante ale comportamentului de politică externă și sancțiunilor recunoscute morale și permissive pentru pedepsirea celor ce încalcă dispozițiile elaborate de comun acord în baza acestor principii, a potențialului statelor sau instituțiilor mandatate cu aplicarea pedepselor și voinței politice a țărilor participante și predispuse de a le implementa” [5]. T. Knutsen în spirit realist, ca de altfel și J. Mearsheimer, reduce statcentrismul sistemului la interacțiunea dintre marile puteri, competiția și conflictele dintre acestea imprimând ordinii mondiale caracter schimbător, evoluție care se află, în opinia noastră, în conformitate cu teoria ciclurilor lui Aristotel.

Considerăm că elaborările fundamentate pe statcentrism vizează mai degrabă „ordinea internațională”, pe când „ordinea mondială” include totalitatea actorilor în diversitatea lor și complexitatea relațiilor exercitate la nivel global în conformitate cu diferite modele de interacțiune formate în rezultatul schimbării raporturilor dintre diferiți factori și apariției noilor structuri ierarhice. P. Hassner susține că la mijlocul anilor '90 au fost elaborate șase modele ale „dezvoltării mondiale al omenirii”, două dintre care sunt edificate pe ideea refuzului de la starea de conflicte și trecerea spre politica cooperării, altele două sunt axate pe probabilitatea perpetuării conflictelor având ca protagoniști fie statele, fie civilizațiile și, în fine, ultimele două părăsesc alternativa conflict-cooperare și se referă sau la existența separată a două lumi diferite sau la apropierea anarhiei universale” [6]:

1. modelul „ordinii internaționale noi” anunțat de G. Bush-sr. și F. Mitterand, care urmărește edificarea unui sistem de securitate colectivă și legalitate, „parteneriatul, subliniază președintele american citat de H. Kissinger, trebuie să se bazeze pe consultări, cooperare și acțiuni colective, mai ales prin intermediul organizațiilor internaționale și regionale (sistemul prevăzând pedepsirea agresorilor și apărarea victimelor – n.n.), scopul acestui parteneriat fondat pe principiile dreptului constă în încurajarea

democrației, păcii și reducerea armamentelor” [7]. „Doctrina G. Bush-sn.” presupune că rolul de „manager global” revine SUA, care formează nucleul relațiilor internaționale [8], susține M. Maiorov, pe când H. Kissinger exprimă opinia că practic „este imposibilă implementarea securității colective generale din cauza concepției diferite a amenințărilor de către actorii principali”, chiar dacă, potrivit lui J. Mearsheimer, cu excepția unor dispute, nu a fost „nici un semn de război între dintre marile puteri”. În același context general de idei, G. Modelski și W. Tompson consideră parteneriatul Statele Unite – Uniunea Europeană „principala temelie a ordinii mondiale din sfert al secolului XXI”, care trebuie să fie un nucleu democratic solid pentru „consolidarea lumii” prin democrație și economie de piață;

2. modelul „sfârșitului istoriei” elaborat de F. Fukuyama, care, în opinia lui P. Hassner, presupune instituirea ordinii și asigurarea securității prin victoria democrației liberale și capitalismului în societățile nedemocratice în urma căderii regimurilor totalitare. Considerăm, că această concepție a reactualizat o teză a wilsonismului - răspândirea democrației asigură pacea, deși potrivit lui P. Hassner, în ultimul timp au fost esențial diminuate convingerile în existența interconexiunii dintre nivelul dezvoltării economice și democrație, în întretărirea firească a capitalismului cu democrația și pacea;

3. acest model include două variante: concepția multipolarității militaro-diplomatice a lui H. Kissinger și concepția constituirii lumii unipolare, provenite din consolidarea superiorității americane, propusă de Z. Brzezinski. Într-adevăr, ambii analiști indică asupra dominației sau chiar hegemoniei SUA la nivel global: în opinia lui H. Kissinger, „America predomină fără precedent în lume, în ultimul deceniu al secolului al XX-lea (și la începutul secolului al XXI-lea - n.n.) situația ei predominantă a făcut-o omniprezentă în asigurarea stabilității internaționale”; „victoria reputată în războiul rece și sentimentul automulțumirii derivat din acest rezultat au generat mai multe mituri precum că soluționarea tuturor problemelor mondiale depinde de recunoașterea hegemoniei SUA” [9]. Z. Brzezinski este cu mult mai tranșant și mai explicit invocând o hegemonie de tip nou: „datorită falimentului adversarului, Statele Unite s-au pomenit într-o situație unică, devenind cu adevărat prima și unica putere mondială, chiar dacă dominația globală a Americii amintește într-o anumită măsură imperiile precedente”; „amploarea și influența SUA în calitate de putere mondială sunt unice, iar dinamismul economic al Americii reprezintă condiția prealabilă pentru a-i asigura rolul predominant în lume. ...America și-a consolidat supremația în domeniul tehnologiilor informaționale, care contribuie decisiv la dezvoltarea economiei și la dotarea forțelor armate cu tehnică performantă, permițându-i să exercite controlul la nivel global” [10]. În același timp, H. Kissinger exprimă supoziția că în raport cu starea actuală a lumii Statele Unite s-au dovedit a fi slab pregătite de experiență istorică, cu atât mai mult că „sunt prezente în paralel cel puțin patru sisteme de relații interstatale”:

- în raporturile dintre Statele Unite și Europa Occidentală precum și între țările din emisfera vestică sunt realizate în mare măsură idealurile istorice americane, „fondată pe principiile democrației și progresului economic, iar războaiele sunt posibile numai la periferie, având ca bază conflictele interetnice” (considerăm că mai degrabă acestea sunt de sorginte politico-ideologică - n.n). Trebuie de remarcat însă, că analistul american a forțat în diferită măsură, prin analogie, caracterul democratic al sistemelor politice și gradul de orientare spre piață al economiilor din țările Americii Latine: în jumătatea a doua a primului deceniu al secolului al XXI-lea stările de spirit și retorica antiimperialistă, adică anti-SUA au devenit mai evidente, s-au extins și s-au aprofundat prin politicile unor guvernări populiste de stânga, fapt care n-a permis realizarea unor

proiecte panamericane, cel mai important fiind Zona Comerțului Liber a Americilor (FTAA), propus de B. Clinton încă în anul 1994;

- marile puteri asiatice se tratează reciproc în calitate de concurenți strategici, „războaiele dintre ele nu sunt inevitabile, dar deloc imposibile”, principiului echilibrului de forțe revenindu-i rolul hotărâtor. Obiectivul fiecărei mari puteri din regiune nu constă în ocuparea vecinilor, ci în a nu le permite să coaleză împotriva ei, cu atât mai mult că ritmurile dezvoltării economice și evoluția modelelor de politică internă schimbă mereu conjunctura și rolurile, formându-se de fapt două zone strategice la nivel geo-regional Nord-Estic și Sud-Estic:

- conflictele din Orientul Mijlociu nu au la bază nici aspecte economice și nici domeniul strategic, ci ideologia și religia, compromisul fiind practic imposibil în cazul valorilor fundamentale, incluzând însăși existența adversarului, care împărtășește alt fond de idei, și deci, perspectivele soluționării conflictelor de tipul celui arabo-israelian sunt iluzorii. Este de remarcat, de asemenea, că situația din regiunea Golfului Persic nu mai este „atât de certă” după cum afirmă analistul american din cauza operațiunii aliaților în Irak și politicii Iranului privind energia atomică;

- politica țărilor africane nu este fondată pe principii ideologice unificatoare și nici pe ideea echilibrului de forțe, trecutul colonial i-a lăsat Africii un potențial explozibil, conflicte interetnice și degradare economică, iar după încheierea războiului rece practic a dispărut interesul și concurența dintre marile puteri pentru influență pe continent.

Prin urmare, „supremația americană este evidentă, însă urmărind formarea ordinii mondiale edificate pe libertate și democrație”, Statele Unite au nevoie de parteneri pentru a împărți povara psihologică a liderismului în lumea policentristă [11], „alte centre fiind Europa (Uniunea Europeană - n.n.), China, Japonia” [12], la care mai apoi a adăugat India și Rusia.

Z. Brzezinski din contra, susține că hegemonia americană fără precedent nu are concurenți fiind unică prin parametri și caracter, este pluralistă, penetrabilă și flexibilă reflectând mai multe trăsături ale sistemului democratic realizat în Statele Unite, se manifestă geopolitic prin ponderea asupra Eurasiei, deținând rolul de arbitru și a format „ordinea internațională nouă, care copie și reproduce mai multe caracteristici ale sistemului american” precum crearea sistemului de securitate colectivă, incluzând forțe armate și comandament unificat; cooperarea economică regională atât la nivel interstatal, cât și în cadrul unor organizații globale specializate; adoptarea în comun a deciziilor, chiar și în condițiile predominării SUA; prioritatea apartenenței democratice în cadrul alianțelor-cheie; prezența unor structuri juridice rudimentare de nivel global [13]. J. Ikenberry, citat de Z. Brzezinski, precizează că sistemul este hegemonist, deoarece a fost concentrat în jurul SUA și reflectă mecanismele politice și principiile organizatorice ale modelului american. Prin urmare, „America este singura putere mondială, specifică Z. Brzezinski, și nimeni nu poate contesta acest fapt, ... chiar dacă statutul de supraputere care guvernează lumea se dovedește a fi anevoios”.

Însă după evenimentele din 11 septembrie 2001, care au grăbit debarcarea aliaților în Afganistan (2001) și Irak (2003), Z. Brzezinski nu mai este atât de categoric, subliniind că principalul partener al Statelor Unite trebuie să rămână Europa, mai precis Uniunea Europeană, la care se adaugă Japonia și China în materie de asigurare a securității regionale în spațiul cuprins între Golful Persic și Xinjiang [14].

4. modelul propus de S. Huntington presupune înlocuirea conflictelor dintre națiuni, caracteristic secolului al XIX-lea sau luptei dintre ideologii, care a marcat secolul al XX-lea cu „ciocnirea civilizațiilor” și se va solda cu o nouă bipolaritate, fie între Occident și

alianța islamo-confucianistă (P. Hassner a omis al treilea aliat - budismul - n.n.), fie între Occident și restul lumii. În opinia lui P. Hassner, mai multe evenimente au zdruncinat serios teoria „conflictului dintre civilizații” din cauza că ciocnirile nu s-au produs între civilizații, ci în interiorul lor (Afganistan, Etiopia, la care am adăuga diferența de atitudine atât în Occident, cât și în cadrul lumii musulmane cu privire la prepararea și declanșarea operațiunii „Redarea libertății Irakului”, războaiele locale nu s-au extins într-o conflagrație globală (spațiul iugoslav, după cum a încercat să ne convingă S. Huntington, cu atât mai mult că țările occidentale au susținut musulmanii împotriva creștinilor, chinezii nu au devenit aliați ai lumii islamice), iar relațiile dintre identitățile colective dacă sunt bazate pe cultură și religie se dovedesc a fi de caracter conflictual pe motiv că reclamă pericol extern și deci, modelul elaborat de analistul american este mai degrabă unul de tip clasic prin împărțirea lumii în zona păcii și zona conflictelor. Este de subliniat, că mai târziu, după evenimentele din 11 septembrie 2001, abordând relațiile dintre identitatea națională, interesul național și scopurile de politică externă, S. Huntington a identificat mai multe opțiuni strategice de politică externă ale SUA în calitate de criteriu de partajare servind prioritățile urmărite, una dintre acestea fiind promovarea ei fără a ține cont de afinitățile și similitudinile „culturale comune cu alte țări” [15];

5. modelul elucidat în elaborările lui M. Singer și A. Wildawski, precum și ale lui J.-Ch. Rufin se rezumă la punctarea asupra aprofundării pe arena mondială a decalajului dintre „centru” și „periferie”, însă „centrul” sistemului nu se dovedește a fi avangardă pentru „periferie”, ca în cazul lui F. Fukuyama, iar aceasta din urmă nu reprezintă amenințare la adresa primului, după cum a pronosticat S. Huntington. „Centrul” și „periferia” nu sunt altceva decât două lumi care se îndepărtează una de alta, prima fiind relativ pașnică și prosperă, cealaltă suferă de războaie și revoluții. Ținem să subliniem că ideile de această factură se înscriu în concepția conflictului global „Nord-Sud”, dar cu precizarea că nu se includ în teoriile clasice, nici ale interdependenței și nici ale dependenței, ele fiind ancorate pe identificarea unei bipolarități provenite din asimetria sistemului internațional și se rezumă la coabitarea a două lumi paralele. Supozițiile de acest conținut într-o anumită măsură privesc din semnificație și pondere globală conflictul pe axa Nord-Sud care treptat își pierde din actualitate în forma sa clasică datorită tendințelor generale din ultimul timp de a extinde „clubul bogaților” prin transformarea Grupului celor 8 (G8) în Grupul celor 20 (G20) sau chiar în Grupul celor 30 (G30): aceste replieri îndreptate spre lărgirea responsabilităților pentru soarta lumii „diluează” confruntarea dintre cele două poluri, chiar dacă, procesele globale de concentrare a bogățiilor și, respectiv, a sărăciilor, determinate de mai mulți factori, inclusiv dezvoltarea tehnologiilor de vârf se amplifică.

Totuși în pofida eforturilor umanitare susținute la nivel internațional, V. Inozemțev determinând prin teoria „bipolarității intelectuale” grupul elitar de state „intelectuale” și cercul larg de țări de „clasă inferioară”, subliniază că această ordine se manifestă în plan internațional prin extinderea decalajului dintre societățile „nordice” postindustriale, fondate pe ramurile informaționale și științifice ale economiei și cele „sudice”, lipsite de acces la sferele tehnologiilor de viitor. Este de precizat că opiniile de acest gen, de altfel intens vehiculate în mediul analitic rusesc, dar nu numai, cum ar fi ideile lui A. Bovin despre amenințările și riscurile de alt tip, provenite din partajarea lumii în minoritatea prosperă, state numite prin tradiție „Nord” și majoritatea apatică, aflată în stagnare, numită prin tradiție „Sud” sau A. Iakovlev cu privire la unificarea „periferiei” în jurul nucleului Rusia-China în lupta cu țările superdezvoltate pentru crearea

ordinii mondiale bazate pe principiile dreptății și egalității în drepturi, din contra, vizează conflictul dintre „centru” și „periferie”, ele înscriindu-se în teoriile interdependenței asimetrice;

6. modelul propus de R. Kaplan se rezumă la involuția „centrului” pe urmele „periferiei”, în sensul că acesta, adică „centrul” sistemului global se îndreaptă spre anarhie și pot apărea „noi spații necontrolate”. Trebuie de subliniat că mai târziu, la începutul secolului XXI, R. Kaplan asociază în general viitorul ordinii mondiale cu un „flux continuu de anarhie și haos provenit din mai multe conflicte regionale și din clivajul Nord-Sud în extindere la nivel global” [16]. De fapt, P. Hassner de asemenea exprimă părerea că în perioada ce a urmat după încheierea războiului rece are loc formarea sistemului internațional nou și răspândirea anarhiei, statul fiind plasat pe planul secund și producându-se într-un anumit sens reîntoarcerea la epoca medievală: „transnaționalul și etnicul au subminat cuceririle statului, adică neutralitatea puterii, care a plasat cetățenia pe teritoriul său mai sus decât privilegiile de neam și diferențele religioase”. În opinia lui P. Hassner, se atestă creșterea numărului zonelor în care nu se aplică dreptul: unele state se dezintegrează în rezultatul războaielor civile, altele închid hotarele în fața fluxului mare de refugiați de frică să nu-și piardă identitatea și stabilitatea, lumea îndreptându-se spre conflictul fundamental dintre progresul civilizației obținut în comun și barbaria de tip nou. Se impune de precizat că prin „anarhie” R. Kaplan și P. Hassner subînțeleg mai degrabă lipsa ordinii la nivel global, pe când în accepția lui P. de Senarclens, sau J. Mearsheimer și alți analiști - natura mediului internațional. Astfel, P. Senarclens susține că procesele transformatoare în plină derulare nu modifică esența politicii internaționale, adică natura ei „anarhică” și nu invalidează existența relațiilor conflictuale dintre principalele centre de forță, ierarhiilor de putere, raporturilor hegemonice și polarizărilor social-economice ale scenei mondiale: „ordinea internațională nouă nu va fi cu necesitate mai puțin conflictuală decât cea precedentă”, în lipsa guvernului mondial și mecanismele juridice de arbitraj, statele rămân centre independente de putere politică, având interese naționale specifice și exigențe particulare de securitate [17]. Potrivit lui J. Mearsheimer, „lumea cuprinde state care operează într-un decor anarhic”, modul de organizarea ei fiind ancorat pe cinci trăsături ale sistemului internațional, care au „rămas intacte la începutul secolului al XXI-lea”: statele sunt principalii actori ai politicii mondiale și acționează într-un sistem anarhic; marile puteri dețin întotdeauna o anumită capacitate militară ofensivă; statele nu pot fi niciodată sigure în prezența sau absența intențiilor ostile din partea altor actori statali; marile puteri pun valoare deosebită pe supraviețuire; statele sunt actori rațională, destul de eficienți în a concepe strategii care să le maximizeze șansele de supraviețuire [18].

În baza celor abordate putem totaliza că formarea ordinii mondiale după încheierea războiului rece se dovedește a fi un proces multiaspectual care și-a găsit expresie în mai multe elaborări și scenarii globale propuse de diferite școli științifice, lideri de opinie și reprezentanți ai diverselor culturi și religii. Chiar dacă se exprima oportunitatea identificării unor forme mai constructive și mai puțin violente de interacțiune ale actorilor internaționali, multe modele poartă amprenta logicii conflictuale dintre poluri, acestea din urmă primind alături de traterea tradițională, în spirit realist, o altă dimensiune, extrasă fie din reflectarea noilor realități, fie din speculații intelectuale. Cert este că polaritatea rămâne problema de bază a configurației ordinii mondiale și structurii sistemului internațional în formare, polul fiind abordat atât în sens geopolitic, dar și într-o mai largă, incluzând aspecte geoeconomice, geo-culturale și de altă natură și proveniență, adică ceea

ce teoriile neomarxiste și structuraliste numesc „centru” și „periferie” precum și alte aspecte, care în totalitatea lor sau în parte imprimă acestui concept un conținut nou.

Considerăm, că „polul” interpretat în sens îngust, geopolitic, nu reflectă plenar realitățile din lumea contemporană, cu atât mai mult că îi revine un statut conceptual și organizațional elevat în explicarea și înțelegerea conținutului relațiilor internaționale post-război rece. Abordarea tradițional-geopolitică a polarității exprimată prin confruntarea globală dintre puterile majore nu este mai puțin prezentă în elaborările din perioada post-război rece, chiar dacă a pierdut din relevanță și actualitate din cauza diminuării prestanței ideilor conflictului planetar linear pe motivul creșterii ponderii mai multor niveluri și deci, ierarhii în organizarea relațiilor internaționale. În cazul când se insistă asupra structurii unipolare a sistemului internațional, ar fi justificat de a remarca mai degrabă un „centru”, decât un „pol”, chiar dacă mai mulți cercetători precum Z. Brzezinski, Ch. Krauthammer, P. O'Brien ș.a. indică asupra tipului imperial de sistem care în ultima instanță se reduce la hegemonia globală a SUA. În aceeași ordine de idei, S. Lanțov și V. Acikasov subliniază că există actualmente o singură supraputere comparabilă cu parametrii precedenți, Statele Unite ale Americii, care „dețin poziții dominante în structura economică a relațiilor internaționale și în sfera militaro-strategică”, iar în condițiile globalizării au obținut priorități suplimentare pe contul aliaților noi din Europa de Est și din spațiul post-sovietic, cu atât mai mult că „administrația americană și-a permis de mai multe ori să acționeze ignorând normele dreptului internațional” [19]. În același context S. Nazaria invocând unipolaritatea lumii formate după dispariția Uniunii sovietice exprimată prin hegemonia americană, identifică două modalități de exercitare a principiilor și normelor dreptului internațional, venind cu argumente în sprijinul supoziției că SUA le încalcă frecvent (Iugoslavia, Irak) în numele „intervențiilor umanitare” [20]. Ch. Krauthammer motivează configurația „unipolară a ordinii” mondiale și „dominația fără precedent a singurei puteri” prin faptul că forța economică a Japoniei a cunoscut o perioadă de declin, Germania a stagnat, Uniunea Sovietică a căzut transformându-se într-o Rusie mai mică și slăbită, Uniunea Europeană s-a orientat în interior pe aprofundarea integrării și construcția infrastructurii sociale, neglijând dezvoltarea capacităților militare, doar potențialul Chinei a crescut, însă recuperarea handicapului va solicita câteva decenii, respectându-se condiția continuării creșterii curente și, prin urmare, „cea mai extraordinară trăsătură a lumii după încheierea războiului rece constă în unipolaritatea ei” [21], iar P. O'Brien și J. Nye numesc SUA drept singurul hegemon veritabil din istoria sistemului internațional și, respectiv, unica supraputere cu interese și posibilități globale. Z. Brzezinski consideră că imperiile precedente, Roman, Chinez și Mongol au fost de nivel regional, chiar dacă dominația lor s-a dovedit a fi deplină, pe când Statele Unite au creat „un sistem global fără concurenți”, depășind hotarele teritoriale, reflectând experiența internă și acordând atenție deosebită metodelor cooptării [22]. A. Celeadinski susține în acest sens că SUA se află în căutare activă a diferitor variante de grupări regionale de aliați care le-ar permite să țină sub control cele mai importante procese din cadrul relațiilor internaționale post-bipolare și le-ar asigura susținerea directă sau indirectă de către un număr cât mai mare de state a acțiunilor convenabile lor pe arena mondială ori, potrivit lui A. Matveev, Statele Unite urmăresc să construiască un sistem piramidal la nivel global, de stabilitate, chiar dacă, în accepția lui A. Bovin, „transformarea Statelor în unica supraputere nu este altceva decât consecință a întretăierii câtorva factori întâmplători, primul fiind îndepărtarea Americii de centrul mondial al turbulențelor (conform lui J. Rosenau, turbulența se caracterizează prin instabilitate de dezechilibru, dar provoacă schimbări -

n.n.), iar ultimul este rezultat al dezintegrării Uniunii Sovietice, adică auto-lichidarea subită a celui de-al doilea pol al vieții internaționale” [23].

Punând sub semnul întrebării ideile lui F. Zakaria despre „lumea post-americană”, în sensul că SUA trebuie să acorde sprijin Rusiei, Chinei, Indiei și Braziliei, după cum au susținut restabilirea Germaniei și Japoniei în perioada postbelică. V. Kremeniuk susține că „secolul american”, contrar multor opinii, nu s-a încheiat din cauzele potențialului militar, tehnologiilor avansate de care dispune și rețelei de relații ce include state democratice, state care s-au lansat recent în realizarea reformelor, organizații internaționale și „state eșuate”, care au nevoie de asistență urgentă, sursa principală fiind SUA; În plus, Statele Unite au creat un sistem flexibil de raporturi și obligațiuni care înglobează fluxuri financiare, de mărfuri precum și legături culturale, științifice și informaționale” [24]. Luând ca bază supozițiile lui K. Watz, I. Moiseev dar nu numai, care consideră că lumea unipolară nu poate să dureze mult timp și trecând în revistă opțiunile strategice de politică externă a SUA îndreptate spre a-și conserva hegemonia globală, Iu. Kașlev în acord cu Z. Brzezinski, H. Kissinger ș.a., dar din altă perspectivă, indică asupra „Europei Occidentale în calitate de partener strategic minor”; Statele Unite nu urmăresc edificarea unei Pax Americana, ci Pax Atlantica. Astfel, Z. Brzezinski susține, că NATO reprezintă principala verigă de legătură dintre America și Europa, asigurând nu numai mecanismul de bază în realizarea influenței americane în afacerile europene, ci și prezența militară în Europa Occidentală (extinsă după 1999 și 2004 asupra Europei Centrale și de Sud-Est - n.n.) [25], iar potrivit lui, H. Kissinger - după dispariția pericolului din partea Uniunii Sovietice parteneriatul atlantic rămâne pentru SUA pilonul decisiv al ordinii mondiale, în afară de principiile strict determinate ale asigurării apărării comune, caracteristice alianțelor tradiționale, statele nord-atlantice au creat o rețea de relații care servesc valorificării obiectivelor formării și consolidării fundamentelor viitorului politic comun [26]. C. Vlad acreditează o idee de conținut similar, afirmând că „după depășirea Războiului Rece, lumea devine unipolară, întrucât există o singură supraputere, Statele Unite ale Americii, și o singură alianță politico-militară, Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (NATO), fiind un pol de putere fără rival [27]. A. Bogaturov, din contra, consideră că tot mai evidentă se dovedește a fi prioritatea „eurasiatică” a politicii externe a SUA din cauza că rolul de partener principal în strategia globală americană revine Eurasiei Centrale, devenită în secolul al XXI-lea centrul geopolitic nou al lumii, în timp ce semnificația Europei este alta, complementară, dar continuă să rămână importantă [28]. Totuși, H. Kissinger și Iu. Kașlev au remarcat pe bună dreptate replierile geostrategice la nivel global, primul invocând ponderea în creștere a economiei Asiei asupra dezvoltării Statelor Unite și lumii în ansamblu, iar al doilea - transferarea centrului financiar-economic și comercial în Asia de Est și Sud-Est. Z. Brzezinski afirmă în conștiință de cauză că identificarea celor mai importante centre geopolitice eurasiatice din perioada post-război rece și protejarea lor reprezintă un aspect de principiu al geostrategiei globale americane, nefiind întâmplător în acest sens că primele vizite în străinătate Președintele B. Obama le-a efectuat în câteva state din regiunea asiatico-pacifică.

Deja am subliniat, că unipolaritatea sistemului internațional și a ordinii mondiale post-război rece este considerată a fi de caracter provizoriu și de durată relativ restrânsă de funcționalitate, majoritatea elaborărilor în materie rezervându-i circa trei decenii. A. Bovin susține, că lumea monopolară este comodă, atacul asupra „polului” fiind exclus prin excelență, iar supremația decisivă a centrului permite de a menține disciplina și echilibrul, însă „totul este relativ” și în situații critice sunt posibile

rebeliuni, motiv din care hegemonul este nevoit să se surpe menținând permanent prudență sporită [29]. Dintr-o altă perspectivă, de caracter economic, supunând analizei sistemice istoria Imperiului Roman, R. Gilpin a conchis că structura unipolară durează atât timp cât beneficiile domină asupra costurilor. Însă aceste demersuri se dovedesc a fi puțin aplicabile pentru definirea unor realități post-război rece, chiar dacă primul reflectă strategiile de politică externă ale administrațiilor G. Bush-sn. și B. Clinton precum și doctrina „schimbării regimurilor” în statele străine realizată de președinția G. Bush-jr. Actualmente însă, pare a fi puțin probabilă nu numai o coalitie interstatală antrenată în operațiuni militare anti-americane, ci și acțiuni răzlețe, dar consistente, ținând cont de măsurile adoptate în urma evenimentelor din 11 septembrie 2001 și reducerea numărului țărilor „eșuate” cu potențial mărit de amenințare la adresa securității internaționale, în general și a SUA, în particular. În ceea ce privește perspectiva a doua, chiar dacă supremația americană la capitolul produsul global încă este evidentă, SUA țin sub control principalele instituții financiare internaționale donatoare și, potrivit lui T. Friedman, îndeplinesc rolul de „manager al globalizării pentru lumea întreagă”. Totuși, polul unic nu dispune de potențial economic proporțional cu volumul cheltuielilor necesare pentru menținerea dezvoltării stabile a sistemului, cu atât mai mult că în interiorul societății americane un curent influent de opinie se pronunță periodic împotriva prezenței exagerate și supra-solicitante în afacerile mondiale prin acordarea suportului financiar, dar și de altă natură unor regimuri.

Considerăm, că încheierea extinderii în timp a unipolarității poate fi mai bine explicată prin categoriile realiste „pol” și „echilibru”, în sensul că apariția unei sau mai multor supraputeri echilibrează ponderea globală a hegemonului și se formează astfel o nouă structură a sistemului internațional. În această bază conceptual-teoretică, transformarea structurală se dovedește a fi iminentă, dat fiind ca sistemul fondat pe un stat-hegemon, SUA, care de fapt alcătuiește nucleul ordinii mondiale actuale inevitabil se va schimba, subliniază L. Șevțova, din cauza că în conformitate cu doctrina realismului politic, fiecare centru de putere întotdeauna provoacă o situație de confruntare și deci, este un factor provizoriu [30]. În ordinea de idei reliefată se includ propunerile lui E. Primakov cu privire la formarea unei multipolarități de alternativă, îndreptată exclusiv împotriva SUA și cele ale lui D. Trenin de a crea o contrabalantă influenței americane, aceste supoziții fiind ancorate pe alianța preconizată Rusia-China și declarațiile comune privind lumea multipolară și edificarea ordinii mondiale noi adoptate începând cu anul 1997. Însă această pretinsă construcție s-a dovedit a fi iluzorie și lipsită de suport politic consistent, provocând în același timp controverse și suspiciuni generate de mai mulți factori majori precum obiectivele geostrategice urmărite de fiecare parte și interesele manifestate nu numai de actorii cei mai importanți, dar și de cei de factură mai mică, cu precădere din vecinătatea apropiată, potențialul de care dispune fiecare protagonist și capacitățile de valorificare a lui, problemele teritoriale și diferențele demografice etc., la care poate fi adăugată memoria istorică a relațiilor sovieto-chineze. Pare a fi întemeiată opinia cercetătoarei Song Yimin, cel puțin pentru moment și viitorul imediat, care supunând analizei relațiile mutuale din cadrul „triunghiului Republica Populară Chineză - Federația Rusă - Statele Unite ale Americii”, consideră că deși sunt evidente mai multe disensiuni între părți, „nu există temeii suficiente pentru a presupune că două dintre aceste țări se vor uni împotriva celei de-a treia” [31]. Vizând un context mai larg, dar exprimând același

sens, A. Bovin insistă absolut fondat că „lumea multipolară nu trebuie să fie nici anti-americană, nici anti-rusă, anti-chineză sau anti-oricare alta” [32], în caz contrar devine premisă pentru un război mondial nou.

Deja am subliniat, că cercetătorii care invocă unipolaritatea sistemului internațional post-război rece în marea lor majoritate consideră că aceasta va dura o perioadă relativ restrânsă de timp, urmând să cedeze locul, potrivit lui K. Waltz, Ch. Krauthammer, C. Vlad, L. Șevțova ș.a., unei structuri multipolare. Song Yimin din contra, estimând din interior perspectivele globale ale Chinei, acreditează ideea că hegemonia americană în lumea unipolară va fi de lungă durată, asumție care nu este lipsită de relevanță din cauza amplificării unor dificultăți imanente în calea dezvoltării accelerate a acestei țări. Conform lui W. Wohlforth, superioritatea militară, nivelul investițiilor în tehnologiile noi și suspiciunile reciproce dintre potențialii concurenți, Rusia revitalizată, Uniunea Europeană germanizată, China sau Japonia, sunt factorii care fac puțin probabilă posibilitatea formării unei coaliții efective îndreptate împotriva puterii americane, asigurându-se în același timp stabilitatea lumii unipolare” [33], iar Z. Brzezinski prin luările de poziții tranșante, explicite și consecvente mai ales din ultimul deceniu al secolului al XX-lea susține fără drept de apel, că America rămâne „actorul principal pe scena securității globale. ... Ideea unei lumi „multipolare”, cu care au flirtat într-o vreme Rusia sau China mândate de dorințe „anti-hegemonice”, rămâne, deocamdată, o iluzie” [34], deși tot mai frecvent remarcă oportunitatea aliaților în vederea administrării mai eficiente a unor probleme regionale. Din altă perspectivă, dar vizând aceeași idee magistrală de identificare a modalităților de menținere a stabilității și asigurare a securității globale, S. Huntigton exprimă părerea, de altfel considerată veridică și îndrăzneată de Z. Brzezinski, că în lumea privată de dominația americană va fi prezentă mai multă violență și dezordine și mai puțină democrație și creștere economică comparativ cu situația în care SUA vor continua să influențeze mai mult decât orice altă țară asupra soluționării problemelor de caracter global [35].

În opinia noastră, supozițiile ancorate pe conexiunile directe dintre supremația globală a SUA și asigurarea/promovarea stabilității, democrației și dezvoltării nu sunt lipsite de suport, luând în calcul injecțiile financiare americane și livrările de armamente, sprijinul politic și intervențiile în scopuri umanitare etc. Totodată, ele sunt forțate și suferă de apologetică, dat fiind că Statele Unite pot să-și treacă în cont realizări relativ modeste la capitolul implementarea democrației și economiei de piață, stabilității și securității internaționale, însă unele dintre acestea ar fi contribuția decisivă la surparea regimului Milosevic și instituirea democrației în Serbia (dar în același timp stabilitatea și securitatea subregională sunt periclitare prin autoproclamarea independenței de stat a regiunii Kosovo care beneficia de suport american), nemaivorbind de aportul substanțial în soluționarea crizei bosniace la mijlocul anilor '90 al secolului al XX-lea. În linii mari, însă, chiar dacă a beneficiat de sprijin internațional constant, mai ales după evenimentele din 11 septembrie 2001, care în accepția mai multor analiști au demonstrat vulnerabilitatea lumii unipolare, SUA nu au reușit să propună și să creeze un sistem de securitate generală, iar intervențiile cele mai consistente în unele zone generatoare de terorism și insecuritate precum în Afganistan sau Irak s-au prelungit destul de mult, fără ca obiectivele trasate să fie valorificate în totalitatea lor. Statele Unite nu au fost în stare să asigure aprofundarea și extinderea democrației, dat fiind că se dovedește a fi foarte dificil sau chiar imposibil de a o impune forțat și „de

sus”, nu fiecare societate este pregătită de a accepta modelul american și deci, tentativele de formare a „comunității democratice globale” în baza lui sunt considerate indezirabile de multe țări, inclusiv din rândul democrațiilor. Totuși ar fi de precizat cu titlu de concluzie preliminară, că trăsătura esențială a „lumii unipolare” a fost bine definită de J. Nye în a cărei accepție se produce unificarea spațiului normativ-juridic și social-politic în baza sistemului liberal de valori, iar securitatea internațională exprimată prin reglementarea conflictelor regionale și locale se asigură prin eforturi colective ale comunității mondiale coordonate de unica supraputere, aceasta dispunând de avantaje globale de natură militară, economică și politică.

De fapt, evenimentele din 11 septembrie 2001, au demonstrat că nici concepția lumii multipolare nu prezintă în sine o construcție solidă a ordinii mondiale noi din cauza că polurile de putere nu sunt în stare să se autoprotejeze fiecare în parte, ele fiind vulnerabile în aceeași măsură, iar structurile abilitate cu asigurarea securității internaționale, ONU, OSCE, s-au arătat a fi nesolicitate. Dintr-un punct opus de vedere, al tratării multipolarității în calitate de alternativă a uni- sau bipolarității, dar reflectând aceeași oportunitate globală de căutare a reperelor pentru asigurarea securității, A. Bovin remarcă nu fără temeii că în general, comunitatea mondială fondată pe interacțiunea, pe echilibrul câtorva centre de putere este incomparabil mai complexă și potențial mai periculoasă decât lumea mono- sau bicentristă și „nu este întâmplător că ambele războaie mondiale au rezultat din încălcarea balanței multidimensionale. Logica este simplă: cu cât este mai mare numărul elementelor independente care formează sistemul, cu atât se dovedește mai dificil de a le echilibra și a le menține în asemenea condiție” [36]. Însă raționamentul lui A. Bovin, de factură mecanicistă, se înscrie în spiritul conflictului tradițional-geopolitic exprimat prin împărțirea lumii în spații de influență și prin competiția dintre poluri, pe când actualmente confruntarea dintre centrele de putere nu mai poate fi abordată ca fiind un joc „cu suma zero”, modelul multipolarității presupunând prioritatea relațiilor fondate pe logica pragmatismului.

Mai sus am specificat că durata unipolarității lumii din perioada post-război rece este condiționată de apariția „unui concurent de succes”, potrivit catalogării lui Z. Brzezinski, capabil „să contrabalanseze, conform lui K. Waltz, puterea sever dezechilibrată”. Dacă Z. Brzezinski, în termenii geopoliticii clasice, indică asupra Eurasiei, „dominația globală a Americii depinde nemijlocit de durata și eficacitatea menținerii supremației pe continentul eurasiatic”, marea majoritate a analiștilor sunt mai expliciți, înscriind această calitate în primul rând Chinei, Japoniei și Uniunii Europene, urmate de India, Rusia și rareori Brazilia, iar câteodată sunt nominalizate unele state comunitare-Germania, Franța și Marea Britanie. Totuși, statutul de eventuală putere mondială este cel mai frecvent atribuit Chinei datorită resurselor demografice enorme, concepțiilor despre lume fondate pe confucianism și memoriei istorice, ritmului creșterii economice, volumului investițiilor străine și capacităților pieței interne, aspirațiilor geopolitice expansioniste, potențialului militar în fortificare, mai ales pe contul flotei maritime și poziției reținute a Japoniei, acestei „puteri mondiale”, conform aprecierii lui Z. Brzezinski, dar care, în opinia noastră, substanțial este limitată în posibilități din cauzele că a transferat către SUA asigurarea securității sale naționale, i-a fost impusă constituțional interdicția de a produce sau a deține armament nuclear, nu dispune de aliați în Asia și se conduce de strategia expansionismului tehnologic pentru a beneficia economic, adică nu este un

actor geostrategic activ și rămâne fidelă principiilor de politică externă formulate încă la mijlocul anilor '50 ai secolului al XX-lea de premierul S. Eshida. Nu este întâmplător că Song Yimin consideră „îndelungată epoca dominației americane globale”, manifestând scepticism și poziție rezervată față de capacitățile Chinei de a deveni cel puțin într-un viitor mediu o nouă supraputere, capabilă se concureze eficient și sub toate aspectele cu SUA. Această idee este susținută de mai mulți analiști precum Z. Brzezinski, care o numește „putere regională” pe motivele că nu este absolut obligatoriu să se reușească menținerea ritmurilor înalte de dezvoltare economică, nu se dovedește a fi absolut inevitabilă o criză politică determinată de oportunitatea democratizării controlate și transferului de putere către generația tânără a elitei politice și în plus, China va rămâne o țară relativ săracă, cu venit redus pe cap de locuitor și repartizat disproporționat [37], H. Kreft, în a cărui opinie, China chiar dacă ar deveni către anul 2020 o economie gigantică, confirmând pronosticurile Băncii Mondiale, ea va rămâne totuși o țară cu venituri modeste pe cap de locuitor, mai mic decât dispun actualmente Coreea de Sud sau Taiwan [38], Iu. Kașlev, care exprimă părerea că China va deveni cea mai mare economie a lumii către 2020, însă la capitolele influență militaro-politică și nivel de viață nu va depăși Statele Unite și Europa [39], S. Lanțov și V. Acikasov, în accepția lor, structura bipolară a sistemului internațional este imposibilă în viitorul imediat din cauza că China încă nu poate ocupa locul celei de-a doua supraputeri, deoarece rămâne și va mai fi mult timp o țară relativ agrară, iar influența ei politică este limitată datorită scăderii autorității ideologiei comuniste [40] ș.a.

Revenind la pretinsa alianță ruso-chineză, numită nu fără temei de A. Pisarev „retorică oarbă de politică externă și reacție de conjunctură” [41], ținem să precizăm că în cazul funcționalității acesteia, Chinei i-ar reveni locul de frunte în cadrul parteneriatului, însă nu putem să ne așteptăm la contrabalansarea solidă a supraputerii, dat fiind că potențialul lor însumat se dovedește a fi în raport cu cel al Statelor Unite inferior și în plus, liderul se confruntă cu o criză de eficiență, provenită și din perceperea tradițională a suveranității naționale, impediment care nu favorizează o deschidere mai largă și o participare mai profundă și mai diversificată în procesele de cooperare multilaterală, acordând prioritate, în opinia noastră, colaborării bilaterale, abordată în calitate de mecanism de pătrundere și consolidare a pozițiilor sale atât în statele industrial dezvoltate, dar mai ales în cele subdezvoltate. W. Wohlforth consideră, de asemenea, că China și Rusia nu dispun de mijloace suficiente pentru a face față Statelor Unite, supoziție care este contestată de J. Mearsheimer, în a cărui opinie, SUA nu sunt un hegemon global, dar rămân principala putere economică și militară a lumii: în sistemul internațional mai există două mari puteri, China și Rusia, ele dețin arsenale nucleare, dar fără a putea atinge nivelul potențialului militar american și în plus, dispun de capacități limitate de proiectare a puterii [42]. J. Anderson, din contra, abordând limitele parteneriatului strategic sino-rus, subliniază pe bună dreptate că aceste două țări și-au exprimat clar nemulțumirea față de unele aspecte ale politicii externe americane, dar nu au format o coaliție serioasă contra SUA și puțini cred că o vor face în viitor, deoarece, în opinia noastră, mai ales China are nevoie atât de investițiile, cât și de piața de peste ocean. În aceeași ordine de idei, G. Achcar susține ca Rusia și China vor căuta să promoveze o politică de stimulare a „concrenței strategice de intensitate slabă cu Statele Unite, scopul fiind de a reduce sau compensa influența americană în regiunile considerate zone proprii de influență..., însă nu vor deveni un competitor

mondial de o putere echivalentă SUA, capabil să prezinte mari provocări strategice” [43].

Prin urmare, deși nu pot fi negate interesele reciproce ancorate pe mai multe domenii, parteneriatul strategic sino-rus nu se sprijină pe baze solide ale încrederii mutuale și a fost gândit mai degrabă pentru moment, ca o amenințare sau ca un mijloc de schimb pentru a obține alte concesiuni, flexibilizări și beneficii. Pronosticul lui C. Vlad cu privire la posibilitatea evoluției „apropierii ruso-chineze în direcția unei provocări strategice la adresa rolului de lider mondial al Statelor Unite și într-o sfidare credibilă a NATO” s-a dovedit de a fi destul de optimist și cu șanse reduse de a deveni realitate, în sensul de a se transforma într-o construcție viabilă și a forma edificiul ordinii mondiale noi.

Nu este întâmplător că unul dintre promotorii acestui parteneriat, E. Primakov, deja în decembrie 1998, vine cu propunerea extinderii lui prin crearea „triumghiului strategic” Moscova – Dehli – Beijing, preconizat să devină, potrivit promotorilor săi, nu pur și simplu o alianță militaro-politică a trei mari puteri neoccidentale, ci temelia lumii noi, multipolare, iar fiecare „unghi”, la rândul său, urmează să edifice o rețea de relații „multilaterale” cu alte state. Fiind gândit pentru a contribui la asigurarea posibilităților tuturor actorilor internaționali de a participa în realitate la adoptarea deciziilor politice globale, transferarea responsabilității pentru menținerea securității colective către ONU și aprofundarea parteneriatului strategic bi- și multilateral de durată etc., adică urmărindu-se formarea ordinii mondiale multipolare, acest „triumghi” a complicat nespuse multe datele problemei, în sensul înmulțirii aspectelor de soluționat între principalii protagoniști, cum ar fi disputele teritoriale, efectuarea experiențelor nucleare, migrația ilegală, factorul confesional, diferențele cultural-civilizaționale și economice, sărăcia în masă și subdezvoltarea. Această idee, de o vădită tentă antiamericană, potrivit lui A. Bovin, „i-a speriat mai mult pe chinezi și indieni, decât pe americani”, dar totodată a contribuit într-o anumită măsură la normalizarea relațiilor bilaterale dintre părți, reflectând tendințele generale inițiate în jumătatea a doua a anilor '80 ai secolului al XX-lea. Se impune de precizat în același context că relațiile ruso-indiene nu sunt marcate de conflicte dificil de rezolvat, ci din contra, au moștenit cooperarea fructuoasă de pe timpul Uniunii Sovietice, pe când în cazul raporturilor sino-hinduse situația este alta, fiind, conform lui H. Kreft, „puțin probabil un parteneriat veritabil” dintre cele două țări, chiar și în pofida ameliorării legăturilor bilaterale din cauzele că China tratează India ca pe un potențial concurent în Asia de Sud-Est și menține relații strânse cu Pakistan [44]. Totuși, apelarea Indiei se dovedește a fi justificată sub mai multe aspecte, cel mai relevant fiind, potrivit unor cercetări analitice, cum ar fi investigațiile realizate de Grupul Goldman-Sachs, că ea posedă în comparație cu ceilalți parteneri, inclusiv Brazilia, a cărui situație în cadrul alianței cvadruple vom aborda-o mai jos, potențialul cel mai mare de creștere economică în următorii 30-50 de ani datorită „scăderii vârstei de muncă a populației”. Însă la etapa actuală aceste țări se confruntă cu „lipsa de eficacitate în domeniul utilizării energiei” și în plus, „economiele lor sunt prezente insuficient pe piețele globale la capital”.

În ultimă instanță, „triumghiul” strategic Rusia – China - India nu a devenit nici „alianță geopolitică firească” nici bază a configurației altei ordini mondiale nu doar din cauza dificultăților sus-menționate, ci și a contextului internațional nefavorabil, însoțit de insuficiența potențialului de care dispun partenerii, mai ales de caracter politico-militar: după evenimentele din 11 septembrie 2001, Asia Centrală a fost declarată principalul focar al terorismului internațional, această decizie realizându-se prin declanșarea intervenției militare în frunte cu SUA care și-au consolidat pozițiile în regiune fără a

submina esențial și în regim automat ponderea celor trei țări, cu atât mai mult că forțele aliate s-au împotmolit într-un adevărat război de gherilă cu talibanii și alți fundamentalisti. În același timp, atât până la, cât și după inițierea operațiunii antiteroriste în Afganistan, comportamentele parteneriatului tripartid sunt marcate de vecinătățile lor apropiate, reflectând capacitățile și, totodată, interesele lor geopolitice limitate și confirmând în parte justetea „legii principale a vieții internaționale” propusă de L. Gumplowicz, care se rezumă la „lupta permanentă dintre statele vecine din cauza liniilor de hotar”. Ponderea internațională a acestor țări a fost demonstrată prin faptul că vocile lor timide de opunere pasivă față de inițierea intervenției armate în Irak la începutul anului 2003 nu au fost luate în considerație de Statele Unite.

Brazilia este următorul și, la moment, ultimul stat din eșalonul secund care a fost cooptat în coaliția aspiranților la statutul de putere majoră, formându-se în noiembrie 2001, conform termenului propus de J. O’Neal, Grupul BRIC (Brazilia, Rusia, India, China). Totuși, această grupare (formalizată în noiembrie 2008 printr-o scurtă întrevvedere la nivel înalt) prezintă în sine mai degrabă o structură de caracter comercial-economic care urmărește, de asemenea, să transforme creșterea economică în influență politică. Păstrând liniile magistrale trasate anterior precum „cooperarea dintre țări cu diferite culturi în scopul constituirii lumii multipolare, conjugarea eforturilor politico-diplomatice în asigurarea securității internaționale, contracararea terorismului internațional, reformarea instituțiilor politice și economice globale, garantarea dezvoltării” [45], acest „club politic”, în opinia noastră, prin obiectivele urmărite și esența sa nu se mai reprezintă un conglomerat geopolitic ghidat de predispoziții frustrante anti-hegemoniste, deși Brazilia, în trecut aliat sigur al SUA, în august 2007 a susținut țările latino-americane ce s-au opus propunerii lui G. Bush-jr. de a forma o zonă a comerțului liber cu includerea ambelor Americi.

Considerăm puțin probabilă apariția către anii 2020 a unui „concurrent de succes” care ar echilibra supraputerea, termenul limită ar trebui devansat cu două-trei decenii, dar cu observația că această contrabalansare va cuprinde numai unele domenii. Astfel, conform rapoartelor analitice prezentate de Goldman-Sachs Group, se estimează că cele patru țări abordate ca totalitate se vor egala către 2032 cu Grupul celor 7 la capitolul Produsul Intern Brut, însă nivelul pe cap de locuitor va rămâne inferior actualelor economii industriale dezvoltate:

Produsul Intern Brut (nominal)-2008

Locul	Țara	mln. dolari
1	SUA	14.264.600
2	Japonia	4.923.761
3	China	4.401.614
4	Germania	3.667.513
5	Franța	2.865.737
6	Marea Britanie	2.674.085
7	Italia	2.313.893
8	Rusia	1.676.586
9	Spania	1.611.767
10	Brazilia	1.572.839
11	Canada	1.510.957
12	India	1.209.686

Produsul Intern Brut (nominal)-2050

Locul	Țara	mln. dolari
1	China	70.710.000
2	SUA	38.514.000
3	India	37.514.000
4	Brazilia	11.366.000
5	Mexic	9.340.000
6	Rusia	8.580.000
7	Indonezia	7.010.000
8	Japonia	6.677.000
9	Marea Britanie	5.133.000
10	Germania	5.024.000
11	Nigeria	4.640.000
12	Franța	4.592.000

**Produsul Intern Brut (nominal)
pe cap de locuitor-2007**

Locul	Țara	dolari
1	Marea Britanie	46.099
2	SUA	45.725
3	Canada	43.674
4	Franța	42.034
5	Germania	40.400
6	Italia	35.745
7	Japonia	34.296
8	Coreea de sud	20.015
...	...	...
11	Rusia	9.075
12	Brazilia	6.938
...	...	...
14	China	2.483
...	...	...
19	India	942

**Produsul Intern Brut (nominal)
pe cap de locuitor-2050**

Locul	Țara	dolari
1	SUA	91.683
2	Coreea de Sud	90.294
3	Marea Britanie	80.234
4	Rusia	78.576
5	Canada	76.002
6	Franța	75.253
7	Germania	68.253
8	Japonia	66.846
...	...	...
10	Italia	58.545
11	Brazilia	49.759
12	China	49.650
...	...	...
17	India	20.836

Surse: Goldman-Sachs Study of N11 nations [online].

În: <http://www.ru.wikipedia.org/wiki/BRIC> (citată 07.09.2009).

Așadar, numai China ar putea deveni de sine stătător într-un viitor mediu a doua supraputere, fiind un stat expansionist, cu potențial militar ridicat, economie dezvoltată și populație cu nivel relativ mediu de trai, dar în condițiile repartizării geografice neuniforme a veniturilor; în plus, este puțin probabil că mentalitatea și cultura de masă chineză se vor răspândi vertiginos pe scară globală, captând miliarde de aderenți în alte spații decât regiunea Sud-est asiatică. De asemenea, par a fi iluzorii șansele ca BRIC să devină un bloc economic eficient, nemaivorbind de o alianță politică autosuficientă cauzele vizând diferențe de natură economico-tehnologică și social-demografică, cultural-civilizațională și geopolitică, la care se adaugă neacceptarea unor ierarhii în interior și lipsa unui lider incontestabil. Obiectul strategic urmărit actualmente de BRIC constă în descentralizarea procesului de adoptare a deciziilor de caracter global prin extinderea numărului decidenților și crearea mediului internațional favorabil pentru asigurarea dezvoltării durabile prin consolidarea Grupului celor 20 (douăzeci) de economii avansate.

Note:

1. Biro, Daniel. Secrieru, Stanislav. Ordinea mondială - concepte și perspective. În : Manual de relații internaționale/ coord: Miroiu, Andrei ș.a. - Iași: Polirom, 2006, p. 320.
2. Цыганков, Павел. Мировая политика: содержание, динамика, основные тенденции. [online] // <http://www.ons.gfns.net> (citată: 15.06.2004).
3. Mearsheimerm, John. Op. cit., p. 11.
4. Kegley-jr., Charles. Wittkopf, Eugene. World Politics. Trend and Transformation. Boston, 2001, p. 6.

5. Богатуров, А. Великие державы на Тихом океане. История и теория международных отношений в Восточной Азии после Второй мировой войны (1945-1995). - Москва: Новая школа, 1996, с. 40.
6. Hassner, Pierre, Fin de certitude, choc des identites: un siecle imprevisible. În: RAMSES, 2000, p. 39-49.
7. Киссинджер, Генри. Дипломатия. – Москва: Ладомир, 1998, p. 733.
8. Майоров, Михаил. Политика и религия. În: Международная Жизнь, nr. 11, 2008, с. 9.
9. Киссинджер, Генри. Нужна ли Америке внешняя политика?. Москва: Ладомир, 2002, с. 1, 3-4.
10. Бжезински, Збигнев. Op.cit., p. 20, 32, 34.
11. Киссинджер, Генри. Op. cit., p. 10-11, 326.
12. Киссинджер, Генри. Дипломатия. - Москва: Ладомир, 1997, с. 737.
13. Бжезински, Збигнев. Op. cit., с. 41, 320.
14. Dungaci, Dan. America pe divan ? – două prognoze la început de secol: Samuel Huntigton și Zbignew Brzezinski. În: Politica externă și de securitate a SUA. - București: Tritonic, 2006, p. 93-93.
15. Ibidem. p. 78.
16. Kaplan, Robert. Anarhia care va veni. Spulberând visele ulterioare Războiului Rece. - București: Antet, 2002, p. 4-29.
17. Senarclens de, Pierre. Op. cit., p. 168-169.
18. Mearsheimer, John. Op. cit., p. 258.
19. Мировая политика и международные отношения / Под ред. С.Ланцова, В.Ачкасова. - Санкт-Петербург: Питер, 2006, с. 138.
20. Назария, Сергей. История международных отношений и внешней политики великих держав в новейшее время. Курс лекций. - Chișinău: F.E.-P. „Tipografia Centrală”, 2007, p. 509, 515.
21. Krauthammer, Ch. The Unipolar Moment Revisited. În: National Interest. 2002-2003, nr.70 (winter), p. 5-7.
22. Бжезински, Збигнев. Op. cit., p. 28, 32, 36-37.
23. Бовин, Александр. Ведущие тенденции развития международных отношений. În: Международная Жизнь., nr. 4-5, 2004, с. 177.
24. Кременюк, Виктор. Внешняя политика США в год президентских выборов. În: Международная Жизнь, nr. 7, 2008, с. 9-10.
25. Бжезински, Збигнев. Op.cit., p. 65-66. Киссинджер, Генри. Нужна ли Америке внешняя политика. - Москва: Ладомир, 2002, p. 18.
26. Киссинджер, Генри. Нужна ли Америке внешняя политика? - Москва: Ладомир, 2002, p. 18.
27. Vlad, Constantin. Relații internaționale politico-diplomatice contemporane. - București: Fundația România de Mâine, 2001, p. 77.
28. Богатуров, А. Иракский кризис и стратегия «навязанного консенсуса». În: Международная Жизнь, nr.3, 2003, с. 34-35.
29. Бовин, Александр. Op. cit. p. 175.

30. Россия и Запад, [online]. Материалы дискуссии, организованной Фондом «Либеральная миссия» совместно с Московским центром Карнеги. 28.06.2001. //http.www.liberal.ru/sitan.asp? Num=115 (citată 28 iulie 2006).
31. Сун Имин. Китаиско-российские, американо-российские и китаиско-американские отношения, а также взаимная роль КНР, РФ, США в этом треугольнике. În: Экспресс-информация, ИДВ РАН, 1997, nr. 10, с. 80-81.
32. Бовин, Александр. Op. cit., p. 178.
33. Wohlforth, W. The Stability of Unipolar World. În: International Security, nr. 24, 1999, p. 8-40.
34. Dungăciu, Dan. Op. cit., p. 94.
35. Бжезински, Збигнев. Op. cit., p. 43-44.
36. Бовин, Александр. Op. cit., p. 176.
37. Бжезински, Збигнев. Op. cit., p. 191-195.
38. Крефт, Генрих. Китай в сообществе великих держав. Стремление к всемирно-исторической роли. În: Internationale Politik (русское издание) 1997, nr. 6, июнь. p. 29.
39. Кашлев, Юрий. Op. cit., p.125.
40. Мировая политика и международные отношения / Под ред. С. Ланцова, В. Ачкасова. - Санкт-Петербург: Питер, 2006. p. 139.
41. Писарев, А. „Два берега Китая» и интересы Россиию. În: Pro et Contra, 1998. том 3. Nr. 1, с. 111.
42. Mearsheimer, John. Op. cit., p. 271.
43. Achcar Gilbert. Noul război rece. Lumea după Kosovo. - București: Corint, 2002. p. 30-31.
44. Крефт, Генрих. Op. cit., p. 28.
45. Дипанджан, Рой. БРИК в новом миропорядке. În: Международная Жизнь, nr. 1, 2008, p. 82-84.

UN STUDIU AL TIPURILOR ȘI FUNCȚIONALITĂȚII REGIMURILOR POLITICE (CAZUL REPUBLICII MOLDOVA)

Pantelimon Varzari, doctor în filosofie

Victor Juc, doctor în filosofie

Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM

Summary

This article is devoted to the analyses of operation of the political regime types, which were implemented in the Republic of Moldova during 20 years, because it is looking for an optimal way of governance, directed to ensure finalization of the democratic transition through the edification of the law state and a functioning market economy. In the context of economic and legislative instability of our country, there are the propose to come back to the semi presidential/ semi parliamentary republic to avoid the constitutional crisis and to ensure the respect of constitutional provisions regarding the separation of power in state, as well as to modify the Electoral Code by passing to the mix system of the deputy election in the parliament to enhance the responsibility between citizens and the supreme legislature, but pursuing the consolidation of party system.

Aplicarea principiului separației puterilor în stat constă în colaborarea autorităților legislative, executive și jurisdicționale în exercitarea funcțiilor care le revin prin lege în scopul stabilirii echilibrului și prevenirii eventualului abuz din partea lor.

Ca element constitutiv al formei de stat, regimul politic exprimă totalitatea procedeeleor și mijloacelor de realizare a puterii, evocă raporturile dintre componentele sistemului politic și economic, reliefând gradul de instituționalizare și obligativitatea garantării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, definind în acest context un set de valori, principii și finalități politice.

De la începutul anilor '90 ai sec. XX Republica Moldova se află în căutarea formei optimale de guvernare democratică, parcurgând, conform unor analiști, următoarele trepte: republică prezidențială (3 septembrie 1990 - 29 iulie 1994), republică semiprezidențială / semiparlamentară (29 iulie 1994 – 5/18 iulie 2000) și republică parlamentară (din 5/18 iulie 2000 - prezent).

Noi considerăm că în Republica Moldova tipul de regim politic a fost modificat de cinci ori: 1) *parlamentar* (27 aprilie - 3 septembrie 1990); 2) *semiprezidențial / semiparlamentar* (3 septembrie 1990 - 5 martie 1991); 3) *prezidențial* (5 martie 1991 - 29 iulie 1994); 4) *semiprezidențial/semiparlamentar* (29 iulie 1994 – 5/18 iulie 2000) și 5) *parlamentar* (5/18 iulie 2000 - până în prezent). Schimbarea frecventă a tipurilor de regim politic denotă că dezbaterile inițiate de diferiți conducători ai partidelor politice, șefii de stat din perioadele respective și alți lideri de opinie au deraiat ireversibil spre o confruntare de interese politice de grup sau personale, iar comunitatea academică și opinia publică largă nefiind antrenate în acest proces, n-au reușit să formuleze teze și poziții de principiu în disputa constituțională, lăsându-le pe seama oamenilor politici și guvernanților, dar care au căutat, în mare parte, să-și maximalizeze puterea și influența politico-financiară, însă fără a se solda cu rezultate notabile la capitolul eficiență.

Regimul prezidențial a oferit o clară separație a puterilor între Executiv, Legislativ și Judiciar, conferind un număr mare de atribuții Președintelui țării. Se cuvine de precizat că regimul prezidențial constituie o formă eficientă și viabilă de organizare a puterilor în stat doar numai în condițiile ca să fie permanent raportat la un sistem de control și de

verificare a modului în care Președintele își exercită prerogativele sale, șeful statului fiind concomitent și șeful executivului. Acest sistem de guvernare este răspândit cu precădere în statele din America – SUA, Brazilia, Mexic.

Regimul semiprezidențial / semiparlamentar, în care Președintele ales de întregul popor devine un mediator și arbitru între puterile statului, lărgeste împuternicirile Guvernului, în fruntea căruia se găsește Prim-ministrul, care poartă dublă responsabilitate – în fața Președintelui și în fața Parlamentului. În anumite situații, deosebit de specifice, Președintele țării poate dizolva Parlamentul, după cum s-a întâmplat în Republica Moldova la 31 decembrie 2000 și la 15 iunie 2009. Acest sistem se realizează în Franța, Portugalia, Rusia, România.

Regimul parlamentar acordă însemnătate deosebită Parlamentului, care devine, de fapt, adevăratul for politic de guvernare. Guvernul înzestrat cu mari prerogative, condus de un Prim-ministru, este obligat să prezinte dări de seamă în fața Parlamentului, care îi poate retrage încrederea în condițiile în care consideră că acesta nu-și exercită eficient mandatul. Președintele deține atribuții de reprezentare și protocol, iar Prim-ministrul se bucură de o poziție deosebită în ierarhia eșalonului superior al puterii de stat. Președintele țării dispune și de prerogative de reprezentare, desemnează viitorului premier, însă asemenea opțiune nu poate fi făcută direcționat, deoarece el va recurge la nominalizare numai după ce va consulta și va obține susținerea forțelor politice din Parlament. Republici parlamentare sunt Italia, Austria, Israel, Republica Moldova.

Abordate în ansamblu, reformele constituționale operate imprimă sistemului politic anumite avantaje, dar, totodată, și dezavantaje. Regimul politic parlamentar oferă mai multe avantaje pentru consolidarea democratică, în special prin capacitatea de a edifica majorități. Guvernele nu pot fi formate și nu pot supraviețui fără o condiție minimă – disponibilitatea majorității de a susține Executivul. Din aceste considerente parlamentarismul tinde să producă stimulente pentru crearea majorități lor. În cazul guvernelor de coaliție important este ca acestea să fie durabile în condițiile că aproape întotdeauna sunt șubrede (cazul Republicii Moldova - alianța parlamentară formată după alegerile din martie 1998). Parlamentarismul, în acest sens, devine o formă de interdependență dintre Legislativ și Executiv, primul poate dizolva Guvernul, iar acesta este în drept să solicite alegeri parlamentare anticipate, prezentându-și demisia. Dependența reciprocă contribuie la formarea majorităților de coaliție și la identificarea mecanismelor de rutină pentru depășirea crizelor imanente acestui tip de regim.

Prin contrast, prezidențialismul este un sistem al independenței reciproce. Președintele dispune de mandat fixat și independent de Parlament, ca, de altfel, și Legislativul. Guvernul este format deseori în lipsa majorității, chiar și în cadrul sistemelor cu multe partide (cazul Braziliei), asemenea Executive minoritare au de confruntat deseori situații de impas legislativ de lungă durată din cauza lipsei mecanismelor de rutină necesare pentru depășirea crizei. În asemenea condiții, Legislativul poate vota, spre exemplu, bugete fără acoperire, iar Guvernul fiind impus să-l execute.

Prin urmare, atât regimul prezidențial, cât și cel parlamentar sunt producătoare de situații de crize provenite din înseși caracteristicile lor fundamentale. Totuși prezidențialismul se distinge printr-un grad mai ridicat de stabilitate din cauza că actul de guvernare depinde mai puțin de Legislativ, în sensul posibilității funcționării unei administrații susținute de minoritatea parlamentară, relațiile între cele două ramuri ale puterii de stat fiind edificate pe principiul contrabalansării reciproce și partajării stricte a competențelor.

Parlamentarismul din contra, se caracterizează printr-o capacitate mai mare de formare a majorităților de coaliții pluripartite, aranjamente care oferă mai multe posibilități pentru funcționarea unui număr mai mare de partide în Legislativ. Regimul parlamentar, deținând stimulente importante pentru menținerea disciplinei de partid și formarea coalițiilor, este în măsură să încurajeze societatea politică, să-și consolideze maturitatea și responsabilitatea, deși nu este mai puțin prezent traseismul politic, mai ales în condițiile unui sistem de partide slab dezvoltat și instabil în interior. Simptomatic este însă că statele ex-comuniste din zona Baltică și din Europa de Est care au optat pentru regimul parlamentar, au evoluat într-un ritm mai accelerat în implementarea reformelor politice: un guvern care reprezintă o majoritate parlamentară prin definiție trebuie să depună eforturi coordonate, asigurând o conlucrare eficientă între Executiv și Legislativ și să promoveze o politică de stat comprehensivă.

Regimul semiprezidențial/semiparlamentar reprezintă prin esența sa o variantă de compromis în partajarea și exercitarea prerogativelor executive între Președinte ca șef al statului și Prim-ministru ca șef al Guvernului, primul dispunând de unele funcții executive, dar într-un volum mai mic comparativ cu împuternicirile de care dispune omologul său în condițiile republicii prezidențiale. Pe arena politică internă sunt prezenți doi actori, doi agenți direcți ai electoratului, cu două surse independente unul de altul de legitimitate (Președintele și Parlamentul), care pot să se afle în raporturi fie de cooperare, fie de conflict. Prim-ministru, purtând responsabilitate dublă, depinde în cea mai mare măsură de sprijinul de care beneficiază din partea Parlamentului, însă Președintele poate iniția demiterea forului legislativ suprem și anunța alegeri parlamentare anticipate, situație care presupune expres solicitarea demisiei din partea Guvernului și desfășurare a activității în condițiile interimatului. Conflictelor imanente dintre Președinte, pe de o parte și Parlament / Guvern, pe de alta, sunt soluționate sau prin alegeri parlamentare generale anticipate, inițiate în special de șeful statului sau prin coabitare, care se rezumă la o înțelegere mutuală de a nu provoca crize politice până la următorul scrutin ordinar fie prezidențial, fie parlamentar (cazul Franței).

În această ordine de idei, se impune de remarcat faptul că stabilirea și supraviețuirea guvernărilor democratice este stimulată de unitatea consensuală a elitelor, asigurată prin diverse metode și forme de colaborare și conlucrare, inclusiv prin tranzacții și convergențe ca modalități de transformare a elitelor și de tranziție de la un regim politic la altul. În condițiile prezenței unei clase politice mature și existenței economiei funcționale de piață crizele constituționale, nemaivorbind de cele guvernamentale, sunt suportate mai ușor, în sensul că nu se resfrâng esențial asupra cursului politic general, pe când în statele aflate în tranziție se stopează orice dezvoltare, confirmându-se ideea primatului voinței politice în procesul de adoptare a deciziilor de către structurile puterii de stat.

Republica Moldova a inițiat tranziția spre edificarea statului de drept și a economiei funcționale de piață în condiții complicate, prin adaptarea unor structuri ale puterii de stat la realitățile noi, dar, totodată, și prin formarea unor instituții care nu se regăsesc în perioada sovietică. Lipsa unei elite naționale democratice, de alternativă celei nomenclaturist-comuniste, n-a întârziat să se resfrângă asupra cursului reformelor, soldându-se, în ultima instanță, cu instituționalizarea și consolidarea unei forme semi-democratice de guvernare, axată cu precădere pe capacitățile și opțiunile șefului statului.

Conflictelor frecvente din anii '90 ai sec. XX dintre Președinte și Legislativ nu vizau atât fondul de idei strategice, determinante ale cursului general de politică internă și

externă, deși erau prezentate în asemenea formă, ci mai degrabă reflectau aspirații de redistribuire a prerogativelor de putere pentru a consolida pozițiile diferitor grupări politice. După alegerile parlamentare generale din 2001 s-a instaurat un regim de guvernare deghizat-prezidențială, dat fiind că în condițiile tipului parlamentar de republică, toate capacitățile decizionale *de facto* au fost concentrate în mâinile Președintelui. De aceea o sarcină importantă a Alianței pentru Integrare Europeană este descentralizarea procedurii de adoptare a deciziilor în vederea asigurării prevederii constituționale cu privire la separarea puterilor în stat. Important este de a recupera timpul pierdut la capitolul funcționarea instituțiilor democratice și a economiei de piață prin lichidarea discrepanței dintre intenții bune și materializarea lor.

Cu titlul de recomandare generală: luînd act de criza constituțională din Republica Moldova și oportunitatea neadmiterii repetării în viitor, ar fi cazul de modificat tipul de republică, revenind la cea semiprezidențială/semiparlamentară. Sugestia în cauză mai reiese și din faptul că modificarea propusă mai bine asigură echilibrul dintre principalii actori ai puterii de stat, Președintele să fie ales prin sufragiu direct și liber exprimat de către toți cetățenii cu drept de vot, iar Parlamentul – în baza sistemului electoral mixt, cu împărțirea Republicii Moldova în circumscripții uninominale, dat fiind prezența unei conexiuni mai strînse dintre alegători și Legislativ, sporindu-se astfel gradul lui de responsabilitate.

În acest sens, ar fi oportună amendarea Codului Electoral, prin modificarea tipului de sistem electoral de la actualul proporțional cu o singură circumscripție la unul mixt, utilizînd atît circumscripții uninominale, cît și vot în baza listei de partide. Asemenea amendamente vor contribui la consolidarea și optimizarea sistemului de partide din Republica Moldova, cu atît mai mult că principalele partide politice dispun de o reprezentanță relativă bună în teritoriu, fapt care, la fel, va contribui la consolidarea structurilor administrative de nivelul al doilea, dar, totodată, va oferi posibilitatea de a identifica lideri noi cu înalte capacități manageriale și responsabilitate civică.

Bibliografie:

1. Casiadi O., Porcescu S. Regimuri politice contemporane. – Chișinău, 2007.
2. Frunțașu Iu. O istorie etnopolitică a Basarabiei (1812-2002). – Chișinău, 2002, p. 51- 59.
3. Guceac I. Consens politic național – viziuni și sugestii // http://www.asm.md/index.php?go=noutati_detalii&n= 2166&new language=0 (citată 30.06.2009).
4. Juc V., Josanu Yu., Rusandu I. Sisteme politice tranzitorii din Europa de Sud-Est (studiu comparat). – Chișinău, 2008, p. 21-43.
5. Juc V. Constituirea statului Republica Moldova. Viața politică în anii 1989-1991. In: Revistă de filosofie și drept, 2001, nr. 2, p. 8-15.
6. Juc V. Viața politică în Republica Moldova după proclamarea independenței. In: Revistă de filosofie și drept, 2001, nr. 3, p. 3-11.
7. Varzari P. Elita politică din Republica Moldova: realități și perspective. – Chișinău, 2008, p. 51-58.

SOCIALIZAREA POLITICĂ: ABORDĂRI CONCEPTUALE

**Elena Balan, doctor în politicologie
Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM**

Summary

In this article are exposed and analyzed the main words of the socialization concept in general, and of the political socialization in particular. There are presented the basic components of the process of political socialization and their role over the development of the personality political culture in the actual condition of the Moldovan society development.

Socializarea (din lat. „socialis” – „social”) reprezintă un proces complex, polivalent de asimilare a unui anumit sistem de cunoștințe, norme și valori de către individ care îi permit să acționeze în calitate de membru cu drepturi depline al societății.

Socializarea include în sine atât procesele expuse controlului social (educația), cât și procesele stihinice, spontane care influențează asupra formării personalității. Socializarea nu reprezintă doar suma unor influențe externe care reglementează manifestarea impulsurilor, înclinațiilor, vocațiilor și pasiunilor biopsihologice imanente individului, ci este un proces de construire a unei personalități integre. Deci, individualitatea nu este o premisă a socializării, dar este rezultatul acesteia.

Conținutul, etapele și mecanismele concrete ale socializării au un caracter istoric și variază în mod esențial de la o societate la alta, fiind condiționate de structura social-economică a fiecărei societăți. Totodată, procesul socializării nu se reduce doar la interacțiunea dintre indivizi, dar include în sine întreaga totalitate a relațiilor sociale, inclusiv și cele mai profunde sau mai indirecte.

Socializarea nu este o aplicare mecanică față de individ a unor „tipare” sociale. Individul se manifestă atât ca obiect al socializării, cât și ca subiect al activismului social, inițiator și creator al unor noi forme de activitate socială. În consecință, socializarea va fi cu atât mai eficientă, cu cât va fi mai activă participarea individului în activitatea creatoare de transformare și prosperare a societății, pe parcursul căreia sunt depășite normele, moravurile și deprinderile învechite.

Diversele aspecte ale socializării sunt studiate de *psihologie* (mecanismele activității și a însușirii experienței noi pe parcursul diferitor etape ale vieții), *psihologia socială* (funcțiile socializatoare ale anturajului nemijlocit și ale relațiilor interpersonale), *psihologia politică*, *sociologie*, inclusiv *sociologia politică* (conexiunea dintre procesele și institutele socializării la nivel de macro-sistemă); *istorie* și *etnografie* (studierea comparativ-istorică a socializării în cadrul diferitor societăți și culturi); *pedagogie* (educația), iar într-un aspect mai general, - de către *filozofie* [1].

Reieșind din cele menționate mai sus, este firesc faptul că în literatura de domeniu există un număr impunător de definiții ale procesului socializării, unele dintre care merită o atenție aparte. În linii generale, o bună parte a cercetătorilor consideră socializarea ca un proces ontogenetic, multiaspectual, constând în totalitatea influențelor formativ-educative, exercitate de diferitele grupuri asupra indivizilor ce intră în componența lor. Prin acest proces indivizii asimilează limba, valorile, obiceiurile, tradițiile, deprinderile, atitudinile, normele, regulile de comportament specifice grupului social, din care ei fac parte. Iar influențele formative, educative, modelatoare provin din partea unor agenți formali și informali, se produc în mod voit sau în mod spontan, generând pentru

personalitatea în curs de dezvoltare mecanisme de asimilare, alegere, învățare, de adaptare, integrare, de conformare sau neconformare la cerințele modelului social, politico-juridic și moral [2].

Astfel, noțiunea de socializare, fiind extrem de largă, include, în ansamblu, procesele și rezultatele formării și dezvoltării personalității pe parcursul întregii vieți. Noțiunea respectivă reprezintă interacțiunea dialectică între indivizi și societate, „intrarea”, includerea acestora în structurile sociale prin intermediul calităților social-necesare [3].

Socializarea este procesul fundamental de transmitere a culturii și organizării sociale la generațiile următoare, asigurându-se, astfel, continuitatea, stabilitatea și perpetuarea societății. Învățarea limbii, însușirea normelor și valorilor, preluarea tradițiilor comune, valorilor acreditate și credințelor, oferă personalității șansa participării la viața socială comună. În acest fel toți membrii societății acceptă aceleași valori, folosesc aceleași reguli în stabilirea relațiilor interpersonale sau sociale [4].

Socializarea, mai concis, poate fi definită ca procesul de transmitere și de însușire a unui set de modele culturale și normative, de cunoștințe și atitudini, prin care indivizii dobândesc cunoașterea comportamentelor socialmente dezirabile, își formează deprinderi și dispoziții, care-i fac apti să se comporte ca membri ai societății și grupurilor sociale [5].

Socializarea este, în principiu, un proces interactiv de comunicare, ce presupune luarea în considerație atât a dezvoltării individului, cât și a influențelor sociale, respectiv modul personal de receptare și interpretare a mesajelor sociale și dinamica intensității și continuității influențelor sociale. Ea mai presupune învățare socială ca mecanism fundamental de realizare a persoanei, finalizându-se în asimilarea individului în grupuri [6].

Socializarea este, în fond, procesul de asimilare și reproducție activă de către individ a experienței sociale, a sistemului de comunicare și a relațiilor sociale în cadrul experienței proprii. Pe parcursul și în rezultatul procesului socializării, personalitatea obține calități și convingeri, necesare pentru activitatea socială normală. Așadar, socializarea reprezintă un proces multilateral de însușire de către individ a experienței vieții sociale și a relațiilor sociale [7].

Așadar, socializarea presupune interiorizarea de către individ a relațiilor, principiilor, normelor, valorilor obiectivate în societatea concretă, care oferă, însă, nu numai facilități, dar impun și unele restricții, limitând pornirile antisociale, individualiste ale personalității, ceea ce nu înseamnă suprimarea libertății sale. Doar formele extreme ale socializării și libertății devin antagoniste, pe când în limitele lor rezonabile aceste fenomene se îmbină și se completează reciproc [8].

Este necesar de menționat și faptul, că socializarea, fiind un proces complex și continuu de achiziție și reproducere a normelor, valorilor, moravurilor, obiceiurilor și tradițiilor unei societăți, are drept scop final formarea unei personalități sociale multilateral dezvoltate. Pentru achiziționarea și reproducerea acestora, individul trebuie să se afle într-o societate umană, socializarea începând de la naștere cu „cei șapte ani de acasă” și continuând pe parcursul întregii vieți. Procesul de socializare îmbină, deci, interacțiunea continuă între individ și mediul social respectiv [9].

În sfârșit, în viziunea academicianului Alexandru Roșca, „socializarea poate fi concepută nu numai ca proces treptat de cultivare în individ a calităților, însușirilor, valorilor, normelor, atitudinilor și comportamentelor, pe care le așteaptă de la el societatea, dar și ca rezultată a acestui proces, adică ca stare deja obținută de conlucrare

efectivă a oamenilor în cadrul structurilor, instituțiilor și grupurilor sociale” [10]. În condițiile actuale ale democratizării societății, este necesar, considerăm, pe bună dreptate, academicianul Alexandru Roșca, de a se lua în considerație faptul, că „există o conexiune logică între noțiunile de libertate și de socializare (inclusiv socializarea politică), care nu este o pavăză în calea libertății, nu contravine respectului față de viața privată, nu înseamnă anihilarea individului de către societate.

Omul, într-adevăr, trăind în societate, nu poate fi liber de ea, ba mai mult ca atât, își poate dobândi libertatea numai în cadrul societății, care în mod obiectiv îi impune anumite norme de conviețuire, condiții și exigențe, iar pe de altă parte, trebuie să-i ofere posibilități reale de manifestare și afirmare plenară a capacităților sale creatoare” [11].

De remarcat, că ne-am referit doar la unele din numeroasele definiții ale socializării și anume cele de ordin mai general, mai cuprinzător, dar și mai concret, fiecare din ele reliefând anumite componente și aspecte fundamentale, trăsături și caracteristici, esențe și nuanțe specifice ale fenomenului complex al socializării, reieșind din orientarea obiectului de studiu și a sarcinilor investigaționale ale diferitor domenii de cercetare.

Una din fațetele fundamentale ale socializării de ansamblu a personalității este *socializarea politică*. În viziunea cercetătorului român Ioan Jude, socializarea politică este procesul de asimilare graduală de către o persoană sau grup de persoane a teoriilor, ideilor, doctriinelor, ideologiilor, programelor, valorilor și normelor politice în scopul realizării unor acțiuni și comportamente politice dezirabile și eficiente. La care cercetătorul adaugă, că, desigur, nivelul socializării politice depinde de gradul și profunzimea asimilării acestor idei, valori și norme politice, și mai mult decât atât, de gradul lor de valorizare și obiectivare în practica politică [12].

Socializarea contribuie la formarea acelor aptitudini ale ființei umane, care, în calitatea ei de cetățean, îi vor permite să facă distincție între societatea civilă și societatea politică, să înțeleagă și să evalueze faptele politice, să formuleze opțiuni politice și să participe la rezolvarea problemelor politice corespunzător status-urilor și rolurilor, pe care le-a asimilat. Socializarea politică este un proces complex, multifazic de formare și dezvoltare a culturii politice a individului, de însușire de către acesta a unor roluri care-l fac capabil de a participa la viața politică [13].

Conceptul de socializare politică, inclus în circuitul științific în sociologia și psihologia politică occidentală începe să fie explorat la sfârșitul anilor cincizeci ai secolului al XX-lea prin apariția în lumină, în 1959, a primului studiu, consacrat nemijlocit socializării politice [14].

Treptat, acest domeniu investigațional devine obiectul de studiu al cercetătorilor din alte țări ale lumii. Astfel, se conchide, că socializarea politică presupune dezvoltarea politică a personalității care se desfășoară ca un proces de însușire, asimilare de către individ a valorilor și normelor ideologice și politice ale societății și de constituire a lor într-un cadru conștientizat de obiective social-politice, care determină atitudinea și comportamentul individului în viața politică a societății [15]. Investigațiile aplicative ale procesului socializării politice au dezvăluit caracterul complex și dependența directă a acestuia față de factorii individual-psihologici, social-psihologici și social-politici.

În ultimul timp și în Republica Moldova au apărut o serie de publicații, consacrate socializării, în general, și socializării politice, în particular. Vom menționa, în primul rând publicațiile cercetătorilor Vladimir Blajco, Valentina Stan, Galina Țurcanu, Adelina Pancu, Natalia Șaragov ș.a.

Socializarea politică presupune o amplă metamorfoză a personalității, eforturi de învățare socială pe tot parcursul vieții individuale, modelând comportamentul politico-

civic, mobilizând personalitatea pentru participarea la viața politică. Socializarea politică nu se rezumă numai la acumularea de cunoștințe, informații politice, nici doar la formarea unor capacități de valorizare a faptelor politice și de orientare în spațiul politic, ci într-o mai mare măsură constituie un exercițiu de practicare a unor comportamente politice, participative, de exteriorizare a personalității prin atitudini de acceptare sau neacceptare a unor decizii politice, prin formularea de opțiuni, prin operațiuni de propagare activă a elementelor culturii politice în favoarea valorilor pe care se axează personalitatea, de participare directă la activități de conducere etc. [16].

Socializarea politică reprezintă procesul de asimilare de către cetățeni a cunoștințelor despre domeniul politic, a unui ansamblu de atitudini politice și civice necesare pentru participarea lor la viața politică. Concomitent, în raport cu capacitatea de asimilare și înțelegere a conținuturilor și obiectivelor educației politice, socializarea politică impune reproducerea – obiectivarea cunoștințelor teoretice în practică, ceea ce înseamnă cu mult mai mult, decât simpla asimilare a acestora, implicând și presupunând, totodată, pe lângă componenta cognitivă, și dimensiuni de ordin afectiv-atitudinal de natură subiectivă [17].

În același timp socializarea politică este o formă specifică de control social ce are ca scop asigurarea loialității cetățenilor. Acest control se realizează prin norme și valori, care sunt introduse în conștiința socială prin intermediul instituțiilor de socializare. Procesul socializării politice reprezintă, deci, unitatea dintre modificarea laturilor sociale și personale ale activității vitale a individului [18].

Procesul de socializare începe din copilărie – în familie, la grădiniță, în cercul de prieteni, grupul de vârstă, mass-media, religia etc. Socializarea politico-juridică debutează de la vârsta de aproximativ 5-6 ani, când capătă contur unele procese de bază din structura personalității, cifra vârstei variind la diferiți autori de la un an – doi - la câțiva ani. În copilărie are loc socializarea de bază (sau primară), la care se adaugă, în perioada maturității, socializarea politică continuă, condiționată de asumarea de către adult a unor noi inițiative, roluri, prin care își va concretiza statutul de cetățean. Conținutul socializării diferă în funcție de etapa ontogenetică, de profilul, scopurile și valorile grupurilor traversate de ființa umană. Copilul este socializat într-un cadru profund afectiv (familia), iar adultul – în medii, de regulă, interesate, cu viață axată pe valori, scopuri și norme specifice. Adultul va recepta și va asimila cultura politică a grupului (a casei sociale, din care face parte, a colectivității, comunității etc.) prin raportare la cultura politică oficială, la valorile instituțiilor dominante în societate [19].

Fără îndoială, democrația politică se concretizează prin libertatea de gândire și de acțiune, dar nu dincolo de anumite limite ale unei asemenea libertăți, și prin care sunt exacerbate interesele exclusive politice, individuale și de grup, în defavoarea celor sociale și naționale. Constatăm, nu de puține ori prin evidențierea unui așa-zis spirit patriotic (a se citi patriotard) sunt lezate unele interese naționale care pot avea, prin gradul inconștient de punere a problemei un impact distructiv și cu consecințe grave pe termen scurt, mediu sau mai îndelungat [20].

Pornind de la faptul, că socializarea politică reprezintă un proces complex de asimilare a valorilor culturale, a orientărilor politice, a formelor de comportament politic acceptabile pentru societatea dată, ea include în sine, în viziunea savanților americani D.Easton și J.Dennis, o serie de etape ale dezvoltării personalității în calitate de cetățean prin interacțiunea complexă cu mediul social și anume:

- *politizarea*, care constă în sensibilizarea primară față de lumea politică;
- *personalizarea*, prin care lumea politică este asimilată cu o personalitate influentă;

- *idealizarea*, prin construirea unor sentimente pozitive sau negative în raport cu această personalitate;
- *instituționalizarea* presupune, deja, o lărgire considerabilă a perspectivei, și are un caracter durabil. Puterea și politica sunt percepute ca o totalitate de instituții (partide, stat, parlamente, armată, mișcări politice etc. [21].

Din punctul de vedere al modului în care se realizează, socializarea politică poate fi *latentă* (informală) și *manifestă* (instituționalizată, formală), *conștientă* și *inconștientă*, *cognitivă*, *afectivă*, *atitudinală*, *volitională* și *creatoare*.

În raport cu valorile care sunt puse în prim-plan și normele comportamentului se evidențiază câteva modele de socializare politică, după cum urmează:

- *socializarea politică armonioasă*, specifică culturii – politice anglo-americane, se caracterizează prin unitatea acțiunilor de socializare, fapt determinat și de existența unui mediu cultural unitar, prezența unui set de valori și norme comune;
- *socializarea pluralistă*, specifică țărilor europene. Se caracterizează prin prezența diverselor subculturi, care inițial realizează socializarea individului potrivit valorilor, rolurilor și normelor specifice subculturii date (a partidului, a grupului etnic etc.). Acest lucru, însă, nu împiedică atingerea consensului național, datorită existenței unui set de valori comune;
- *socializarea conflictuală*, specifică statelor neooccidentale, în special țărilor africane, ale Orientului (cultura politică patriarhală). Individul manifestă o adeziune excesivă față de valorile și liderii clanului, ginții, fapt care creează *dificultăți suplimentare* în atingerea consensului între subculturi și putere;
- *socializarea hegemonistă* (cultura politică autoritar-totalitară). Individul se include în politică doar prin intermediul valorilor specifice pentru (burghezie, proletariat, clasa de mijloc), a unei religii (islamul, protestantismul, hinduismul) sau *ideologii politice* (comunism, fascism) etc. [22].

Procesul socializării poate fi influențat de o serie de factori și anume:

- *Influența morală și ideologică* a societății în ansamblu (a sistemului politic, a structurii socio-clasare), a culturii politice, mass-media, a culturii și artei);
- Calitățile biopsihologice ale individului (temperament, intelect, voință etc.);
- Experiența socială a personalității: cu cât e mai bogată lumea interioară a personalității, cu atât mai dificil își schimbă persoana concepțiile și orientările politice;
- Statutul social al persoanei. Atunci, când individul are un nivel scăzut al veniturilor, el este mai predispus spre extrema stângă sau dreaptă, nivelul mediu predispune spre mesajul centrist. Indivizii cu un nivel înalt al veniturilor se orientează spre conservatori.

În procesul de socializare participă și interacționează câțiva subiecți: socializatul sau cel asupra căruia este orientată acțiunea de socializare.

Agenții de socializare devin promotorii nemijlociți ai acțiunii de socializare. Există diferite modele de interacțiune a individului cu puterea:

- interacțiuni bazate pe dialog;
- interacțiuni bazate pe conflict;
- interacțiuni bazate pe consens [23].

De remarcat, că „paradigma relații, personalitate și societate constituie latura obiectivă a socializării (ca rezultat al interacțiunii personalității și mediului înconjurător care se reflectă în cultură, în orientările și aspirațiile vieții, în creația spirituală, în modul de viață în ansamblu), în mare măsură este determinată de politica statului” [24].

În special, în ultimele decenii, după căderea comunismului în Europa de Est, se pune cu acuitate problema formării și dezvoltării unei culturi specifice *democrației*, care și este rezultatul și efectul socializării politice a personalității, bine acordată valorilor universale, care facilitează participarea activă, responsabilă a cetățeanului în viața politică. Schimbările radicale în sistemul și regimul politic după obținerea independenței, adoptarea unei noi constelații de valori politice impune necesitatea resocializării politice a populației republicii, care este un proces deosebit de complex și încărcat cu adevărate drame subiective, urmate nu întotdeauna de rezultate socialmente acceptabile. Într-un astfel de proces revine în actualitate discordanța dintre instituții politice, codurile juridice, inițiativele de reformare a organizării politico-statale și structura economică socială, tradițiile, obiceiurile și fondul spiritual al poporului. Astfel, practica tranziției Republicii Moldova spre economia de piață și spre o democrație matură demonstrează că instituțiile, legile, Constituția, oricât de bine concepute au fost ele, prin ele înșele nu sunt suficiente îndeajuns pentru ca statul de drept să devină o realitate sau ca economia de piață să devină o sursă de progres și bunăstare.

Atâta vreme, cât legiferările, practicile guvernamentale, instituțiile create vor rămâne exterioare vieții practice a majorității cetățenilor, câtă vreme cetățenii vor rămâne indiferenți, apatici, la schimbările reformatoare, performanțele regimului politic nu vor fi cele așteptate de societatea civilă.

Rezultă de aici, cât de importantă este *resocializarea politică a cetățenilor*, generalizarea culturii politico-civice potrivit realității concrete din republică, constituirea unor atitudini politice active, raționale, care să antreneze responsabilitatea cetățeanului de rând. Dar formarea unei culturi politice a participării la nivelul omului de rând este o chestiune de timp, uneori de generații, este, în primul rând, un rezultat sigur al pedagogiei politice, al educației politice și civice.

Așadar, educația politică, realizată cu aportul diferitelor *instituții de socializare*, poate accelera procesele de reformare, poate realiza corelația necesară între instituționalizarea politico-juridică și fondul spiritual colectiv, facilitând, astfel, eficiența funcționării unui sistem politic democratic [25].

Actualmente, socializarea în societatea moldovenească este influențată de un șir de factori negativi, care lasă uneori o amprentă nefastă asupra vieții și activității individului. Perioada de tranziție a țării noastre este însoțită de multiple probleme, cum ar fi cele de ordin economic și politic (sărăcia, șomajul, lipsa unei direcționări concrete și bine determinate a politicii statale etc.), care conduc la evoluția celor de ordin social (migrația și familii dezorganizate, devianța și delincvența, vagabondajul și abandonul școlar etc.). Toate acestea lasă amprente negative mai ales asupra tinerei generații, prin care o țară se reproduce [26]. În consecință, reiese că socializarea politică este capabilă să devină mecanismul eficient și mobilizator, care va accelera procesul democratizării, integrării europene și prosperării multilaterale a Republicii Moldova.

Note:

1. Философский энциклопедический словарь. – Москва: Наука, 1983, с. 629.
2. Cultura politică, [http://ro.Wikipedia.org/wiki/ % C 4% 83](http://ro.Wikipedia.org/wiki/%C4%83) (21.07.2009).
3. Рубчевский К.В. Социализация личности: интериоризация и социальная адаптация //Общественные науки и современность. – Москва: Наука, 2003, № 3, с. 147.
4. Introducere în sociologie, <http://www.scribd.com/doc/14940948/> (30.08.2009).

5. Sociologie generală, <http://www.scribd.com/doc/16653408/autodown.Doc> (12.06.2009).
6. Sociologie/repere sociologice, <http://facultate.regielive.ro/cursuri/-1463.html> (06.08.2009).
7. Психологический словарь. – Москва: Педагогика, 1983, с. 350.
8. Roșca A. Algoritmi ai tranziției: aspecte social-filosofice. In: Libertatea, socializarea și securitatea individului: corelații, dimensiuni și limite. – Chișinău: Tipografia A.Ș.M., 2007, p. 237.
9. Pancu A. Socializarea familială și problemele atenuării comportamentului deviant la adolescenți. In: Dezvoltarea umană: impactul proceselor de transformare a societății moldave. – Chișinău: UASM, 2007, p. 282.
10. Roșca A. Algoritmi ai tranziției: aspecte social-filosofice. In: Libertatea, socializarea și securitatea individului: corelații, dimensiuni și limite. – Chișinău: Tipografia A.Ș.M., 2007, p. 236.
11. Roșca A. Op. cit., p. 235-236.
12. Jude I. Socializarea politică. In: Paradigmele și mecanismele puterii. – București: Editura Științifică și Pedagogică, R. A., 2003, p. 463.
13. Cultura politică, <http://ro.wikipedia.org/wiki/%C4%83> (14.08.2009).
14. Human H.H. Political Socialization. - New York: Free Press, 1959.
15. Российская социологическая энциклопедия. – Москва: Норма–Инфа, 1998, с. 479.
16. Cultura politică. În: <http://ro.wikipedia.org/wiki/%C4%83> (16.07.2009).
17. Jude I. Op. cit., p. 463.
18. Пирожников В.Г. Социализация студенческой молодежи в условиях становления новой российской государственности. – Астрахань: Издательство астраханского государственного университета, 2000, p. 12.
19. Cultura politică, <http://ro.wikipedia.org/wiki/%C4%83> (23.07.2009).
20. Jude I. Op. cit., 2003, p. 465.
21. Bârzea C. Competențe – cheie pentru participarea civică. – București: Institutul de Științe ale Educației, http://ospzd.Isl.ro/Ro/module/4.htm#Тoc_509976775 (22.07.2009).
22. Roșca L., Volcov E. Politologia. - Chișinău: Paragon, 2001.
23. Țârdea B., Noroc L. Politologia. - Chișinău: Paragon, 2008, p. 197-199.
24. Блажко В.А. Политическая социализация и формирование ценностных ориентаций личности. În: Молодежь Молдавии: особенности социализации в современном обществе. – Кишинэу: Paragon, 2003, с. 158.
25. Cultura politică, <http://ro.wikipedia.org/wiki/%C4%83> (24.08.2009).
26. Pancu A. Tineretul adolescentin ca grup social în societatea moldovenească. In: A.I. Timuș (red.șt). Intensificarea activității civice și autoafirmării tineretului – Chișinău: Centrul Editorial al UASM, 2008, p. 270.

ПОЛИТИЧЕСКИЙ МИФ КАК ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС

**Юрий Шайгородский, кандидат психологических наук
Украинский центр политического менеджмента**

Summary

In this article is examined the problem of symbolic speech in the context of the contemporary political theory. A special attention it is given to the mythology as a component part of the political theory, and in special to the main conceptions of the myth genes, to the mentality conscience and mythology, to the structural elements of the political myth, to the training components of political myth in the contemporary societies, as well as in the transitory. This and other subjects are addressed through the light of mythology paradigms, in conclusion the political mythology start to become one of the self research field in the political science.

Современная политическая теория приобретает новые признаки в связи с проблемой актуализации символического дискурса. Важными теоретическими составными для понимания политических процессов становятся такие понятия, как политическое сознание, политические ценности, политическая культура и т. д. Еще П. Бурдьё отмечал, что „символическое поле политики” нуждается в переосмыслении научного инструментария, который складывался длительное время, но в современных условиях не всегда оказывается эффективным. Кроме того, как свидетельствует практика, любая новая попытка осуществления политических реформ усложняет интерпретацию политических событий и фактов, создавая мировоззренческие пробелы. В ситуации неопределенности направлений стратегического развития общества возрастает потребность в защитительных механизмах, которые должны содействовать сохранению целостности социума. Такую функцию может выполнять политический миф. Его используют как для конструирования политических символов, так и для адаптации „символического товара” на политическом рынке.

Политическому мифу присущи все признаки мифологического сознания и мифологического мышления. Речь идет о неделимости образа мира и самого мира, идеального и реального, непротивопоставления символа и того, что символизируется. Вместе с тем, субъективное и объективное объединяются в конкретно-чувствительном образе; любое явление интерпретируется через призму человеческого опыта; реальные причинно-следственные связи игнорируются, преобладает пространственно-временное восприятие действительности.

Мифология становится неотъемлемой составляющей политической теории, наполняется конкретным содержанием благодаря новым политологическим наработкам и исследованиям в области социологии, истории, психологии и т. д. Этим можно объяснить многозначность и многоаспектность мифологии как некоего синтеза первичных верований и современных представлений о мироздании и человеческом бытии.

Вместе с тем, мифологическое мышление противопоставляется современному мышлению (постиндустриальному, информационному) для выделения сущностных мировоззренческих признаков того или другого периода общественного развития. Правда, такое разделение может быть несколько условным, если принимать во внимание специфику общественного сознания как

таковую, что может удерживать многовековой опыт человечества в целостной системе мировосприятия. Как отмечал А. Потебня, „сотворение мифа не есть признаком одного какого-то времени” [1, 263].

Хотя миф стал объектом научных исследований еще в давние времена, но и сегодня нет общепринятого трактования этого феномена.

Еще в античности термин „миф” приобрел много смысловых значений: „приукрашенное историческое событие” (Геродот), в новое время - „аллегорический рассказ” (Ф. Бекон), в современную эпоху - „первобытная религия” (Дж. Фрезер), своеобразное описание естественных явлений (Г. Мюллер), важный элемент в системе знаковых структур (К. Леви-Стросс). Как справедливо замечает М. Элиаде, „трудно найти такое определение мифа, которое было бы принято всеми учеными и в то же время доступное и неспециалистам. Возможно ли вообще найти универсальное определение, способно охватить все мифы и все функции мифов?” [2, 11].

Все вышесказанное свидетельствует о незавершенности формирования концептуальной базы мифогенезиса, учитывая многоаспектность понятия „миф”, его постоянное переосмысление представителями различных исторических эпох и различных областей знания. Но более важным с теоретико-методологической точки зрения представляется проявление особенностей как самого мифа, так и общественных преобразований, которые непосредственно влияют на смену старых и создание новых концепций мифа.

Наша попытка обобщить основные, с нашей точки зрения, концепции мифогенезиса представлена в таблице.

Таблица
Основные концепции мифа

№ п/п	Концепция	Основные положения	Отдельные представители
1.	Мировоззренческая	Миф как неотъемлемая составляющая мировоззрения	Д. Фрезер, Ф. Х. Кессиди Л. Леви-Брюль
2.	Философская	Миф как атрибут человеческого сознания; миф как инструмент для объяснения общественных процессов последующих эпох	Ф. Бекон, Дж. Вико, Я. Голосовкер О. Шпенглер
3.	Культурологическая	Миф как элемент культуры, обоснование культурной обусловленности мифов	О. Фрейденберг Г. Фуко Ж. Лакан Э. Тейлор
4.	Семиологическая	Миф как вторичная семиологическая система, миф как метаязык, миф как совокупность значений, мотивов, предписаний	Е. Мелетинский А. Потебня Г. Барт

№ п/п	Концепция	Основные положения	Отдельные представители
5.	Просветительская	Миф как моральный образец, подкрепленный авторитетом античных богов и героев; попытка рационализации мифологического сознания	Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо Ф. Вольтер
6.	Интуитивно-идеалистическая	Миф как интуитивное знание, миф как напоминание, как актуализированный опыт древних	Ф. Шеллинг, А. Шопенгауэр, А. Бергсон
7.	Социологическая	Миф как коллективное представление, несводимое к индивидуальному опыту	О. Конт, Г. Спенсер, Г. Вебер, Э. Дюркгейм
8.	Социально-психологическая	Миф как продукт волевых интенций, миф как элемент коллективного бессознательного, миф как архетипический мотив	Ф. Ницше, В. Вундт, З. Фрейд, К.-Г. Юнг
9.	Трансцендентальная	Миф как априорная форма мышления, созерцание; как мировоззренческая саморазвивающаяся система	И. Кант, Ф. Шеллинг
10.	Структурная	Миф как система структурных элементов; механизм мифотворчества раскрывается через выявление совокупности несознательных логических операций и инструментов для решения мировоззренческих противоречий	К. Леви-Стросс, К. Хюбнер, Г. Элиаде
11.	Символическая	Миф как символ; как „форма несознательного коллективного творчества”; предметы, не теряя своей конкретности, могут превращаться в определенные знаки для отображения других предметов или явлений, т. е. служить их символическим аналогом	И. Бахофен, И.-Г. Гердер Дж. Кемпбелл, Г. Элиаде Э. Кассирер А. Лосев
12.	Концепция героического мифа	Миф как реализация героического образа, благодаря чему настоящий лидер возникает перед обществом или же только кажется героем	Т. Карлейль, А. Рено, Й. Хейзинга

№ п/п	Концепция	Основные положения	Отдельные представители
13.	Политологическая	Миф как проявление воли к власти; как отображение в индивидуальном и массовом сознании политической реальности и основных общественных ценностей	Ж. Сорель, Э. Кассирер К. Майгейм
14.	Технологическая	Миф как технология; искусственное создание и распространение мифов с определенной, в том числе и манипуляционной целью	А. Цуладзе, К. Флад С. Кара-Мурза
15.	Универсальная	Миф как универсальное средство массовой коммуникации	Ф. Фукуяма Г. Паренти

Безусловно, представленный в таблице перечень концепций мифа не является исчерпывающим, равно как и перечень представителей того или другого направления. Вместе с тем, по нашему мнению, выделенные основные положения концепций и их обобщения дают возможность представить миф как определенную целостность. Очевидно, что теоретическая ценность мифа состоит именно в комплексности этого понятия: его нельзя свести к любому приведенному выше определению. „Миф, - пишет Ф. Кессиди, - это особый тип мировосприятия, специфическое представление о явлениях действительности... В мифологии отражены... представления о мире и самой жизни. Познание сопровождает миф, но не составляет его первичного ядра: сущность мифа не в объяснении, а в объективации субъективных впечатлений и переживаний, когда продукты представлений... воспринимаются как действительность внешнего мира” [3, 300]. С помощью мифа можно описать любую сферу человеческой жизнедеятельности. Мифология - это „целый мир... Лишь в пределах этого мира возможными становятся определенные устоявшиеся его образы, которые со временем будут превращаться в вечные понятия” [4, 105].

Миф - это атрибут человеческого сознания, сущность которого представляет целостное, упрощенное, преимущественно иррациональное отображение реальности.

Впрочем, необходимо иметь в виду, что мифотворчество и теория мифа не совпадают во времени. Теория мифа является достоянием научной мысли XIX - XX столетий. Именно в это время были очерчены первые представления о теории политического мифа. Это было сделано в работе Ж. Сореля „Размышления о насилии” (1906 г.), в которой миф рассматривался как явление социальное [5]. Миф, за Ж. Сорелем, это что-то интуитивно целостное, символически образное, необходимый элемент мировосприятия определенной социальной группы, проявление воли к власти ведущей социальной силы. Размышления Ж. Сореля об эволюции человека и социума впервые привнесли в тогдашний интеллектуальный дискурс идею социального мифа как фактора общественной организации и трансформации человеческих сообществ.

Мифы имеют значительный потенциал социальной мобилизации. Они могут и конструировать, и корректировать социальную реальность. Ж. Сорель считал, что социальное в значительной мере определяется иррациональными стремлениями души, которые мистифицируются представлениями о справедливости, а не обуславливаются рациональными идеями, аналитическими расчетами. Создавая теорию социальных мифов, Ж. Сорель исследовал, в частности, мифологические структуры революции и отмечал, что миф является реализацией коллективных стремлений через коллективную волю и действие. Общественное устройство и его идеологические концепции обосновываются, за Ж. Сорелем, тем пониманием социального и политического, которое не является системой рациональных конструкций. Это результат совокупности образов (миф) и воли народа (мобилизация). Для Ж. Сореля миф есть альтернативной формой существования идей, т. е. рациональных форм знания. В этом противопоставлении миф характеризуется тотальностью, всеобъемлемостью. Когда же появляются какие-то формы рационализации мифа, то это значит, что его существование кратковременно.

Заметим, что информационное общество внесло определенные коррективы в теорию социальных мифов. Современные мифы есть одновременно и рациональными, и иррациональными.

Размышления Ж. Сореля были неоднозначно восприняты научным сообществом, однако они актуализировали переосмысление проблем общественного развития, соотношение идеологии и мифологии, выяснение роли политического мифа в символическом мире политики.

Итак, *политическая мифология стала выделяться в самостоятельную область политической науки*. Исследователи подхватили эстафету Ж. Сореля и начали изучать не только миф как таковой, но и политический миф как результат интеллектуальной и общественной деятельности, как средство политических манипуляций, как способ постижения политического мира и упорядочение общественного сознания и поведения. Понятие „политический миф” в современной научной литературе стало важным инструментом познания сознания людей, политики, политического поведения лидеров, элит, личностей. Кроме того, политический миф стал не только важным элементом политической культуры общества - он детерминируется исторической и социальной его памятью, его традициями, нормами и ценностями, моделями взаимоотношений человека и общества, которые, конечно же, влияют на деятельность политических лидеров и институций.

Политический миф - это определенная модификация верований и представлений о политической реальности, которая имеет мобилизационный характер и реально влияет на поведение людей и ход политических процессов. Мифологические модели мира представляют основу ментальности, определяют реакцию общества на те или другие реформы и их сообразность, отношение к современным политическим событиям и историческому прошлому.

Современный политический миф стал средством тотального влияния на человека. С его помощью конструируется и легитимируется социальная и политическая реальность. Для его распространения используются научные теории, создаются определенные образы и лозунги, которые превращаются в стереотипы массового сознания. В частности, структурная теория мифа помогла К. Леви-Строссу [6] раскрыть механизм мифотворчества через выявление совокупности

несознательных логических операций и инструментов для решения мировоззренческих разногласий. Принцип единства чувственного и рационального, которого придерживался К. Леви-Стросс, стал методологическим инструментом создания современных политических мифов.

Мифологическому сознанию на разных этапах развития общества присущи определенные специфические признаки. Так, компьютеризация современного общества обуславливает развитие виртуального мира с присущими ему мифами. Мифологическое сознание может эффективно объединять разные временные промежутки, а затем помогает проявить мифические архетипы прошлого в поведении современных политических актеров. М. Элиаде в работе „Космос и история”, исследуя модели пространства и времени, характерные для мифологического сознания, утверждал, что „через все поколения проходит красной нитью сопротивление конкретному историческому времени и стремление периодически обращаться к мифологической Первооснове, к „великому времени” [7, 127]. Вместе с тем, за точным выражением А. Лосева, „миф есть данной в словах личностной историей” [8, 151].

В политической науке конца XX - начала XXI века по-новому актуализируются исследования символических форм, среди которых особое место отводится мифологическому символизму, в том числе и в контексте создания государства, региональной политики, возрождения национального сознания. Кроме того, современное политическое мифотворчество вносит определенные коррективы в развитие традиционных областей политического знания. Так, политическая идеология под влиянием трансформации мифологических парадигм приобретает новые признаки — вплоть до отождествления идеологических принципов и укорененных в общественное сознание политических мифологем. Такое понимание берет начало в „ущербном сознании” (социология знания), когда мировоззрение не создает, а лишь отображает реальность, правда, не всегда адекватно. Тем не менее, объективная действительность как бы „говорит” о себе через коллективные образные эмоциональные послания. Таким образом миф мотивирует политическую действительность и, вместе с тем, становится ее составной.

С введением в обращение понятия политического мифа видоизменяется и технологическая область политических исследований. Политические технологии приобретают новое значение. У Э. Кассирера находим определение политического мифа как искусственной технологической формы, которую он противопоставляет спонтанному архаическому мифотворчеству. Ведь политический миф, как и любой другой миф, используется в формате ценностной дихотомии добра и зла. Более того, „технологическое” толкование политического мифа исходит из традиционной техники создания мифологизированных образов, которые помогают символическому товару утвердиться на политическом рынке.

Вообще архаические и современные политические мифы существенно отличаются. Если архаическая мифология преимущественно космологически смоделирована, то современная отличается социальной направленностью. Основной задачей архаического мифа было объяснение мира, построение целостной картины мироздания. Целью же современного политического мифа есть своеобразное обоснование жизни социума, определенная интерпретация общественных процессов. Нынешнее мифотворчество усложняется переоценкой продолжительного исторического процесса, взаимообменом культур и традиций, новыми тенденциями общественного развития. Благодаря распространению

мифологем формируется новая мировоззренческая парадигма, которая, при одобрении ее политическими субъектами и принятии обществом, может превратиться на действенную идеологию.

Для обобщенного понимания сущности политического мифа нужно рассматривать его как универсальную конструкцию, которую можно наполнять конкретным политическим содержанием [9, 23-27]. Любая новая теория обосновывает свое толкование, свое определение мифа. К „классическим” теориям архаического мифа прибавляются „новейшие”, с помощью которых истолковываются политические и социальные мифы. Возникает ситуация, когда без достаточных на то оснований миф начинает восприниматься как что-то такое, что находится вне критики, как игра фантазии. Впрочем, современная политическая практика свидетельствует, что миф превращается в действенный инструмент влияния на массовое сознание, а затем рассматривается как сущностный элемент структуры политического мировоззрения. Более того, в научных исследованиях понятие политического мифа становится важным инструментом для выяснения особенностей политической деятельности, политического поведения, политических конфликтов и т. д.

Политический миф – это целостное, упрощенное, преимущественно иррациональное отображение в индивидуальном и массовом сознании политической реальности и основных общественных ценностей, своеобразное символическое средство их интерпретации, моделирование мира и социальной жизни; инструмент реализации конкретных политических задач — борьбы за власть, ее легитимации, утверждение новой политической идеологии и т. д.

Политический миф в его современном понимании можно считать определенной мировоззренческой системой, которая, с теоретической точки зрения, включает такие *структурные элементы*, как архетип определенной ситуации, связанной с использованием мероприятий социального регулирования и принуждения; содержание конкретного опыта, полученное в ситуациях, объединенных этим архетипом; совокупность аллегорических образов-мифологем, функциональная символика которых соотносит „желаемое” с „действительным”, то есть с сформированным архетипом. Аксиологическая ценность политического мифа заключается в возможности вызвать к жизни архетип, который позволит задать определенный мотив деятельности - через политическую рекламу, ритуал, мистерию. Архетип делает возможным объединение желательного и действительного сначала в мифологических категориях (языком политических метафор), а со временем и в политической деятельности.

Политический миф определенным образом моделирует действительность, мистифицирует политическую реальность, образуя своеобразный структурный элемент сознания - мифологическое сознание, которое позволяет упростить сложный мир политики благодаря целостному и гармоническому мировосприятию, основанному на вере, а не на логическом знании с его внутренними разногласиями.

Основными признаками современного политического мифа есть его целостность, универсальность, консервативность, синкретичность, бинарность, персонифицированный и манипуляционный характер, архетипичность, символическое сопровождение.

Субъектами политического мифотворчества могут быть определенные политические группировки (партии, движения, объединения), этнические сообщества, органы государственной власти, отдельные личности (политические

лидеры) и т. д.

Механизм мифотворчества заключается в совокупности неосознанных логических операций и инструментов для разрешения мировоззренческих разногласий. При этом так называемая мифологическая логика идет к своей цели обходным путем (структурная теория мифа К. Леви-Стросса). Миф проявляется как замкнутая символическая система, объединенная характером функционирования и способом моделирования окружающей среды, и объясняется тем, что конкретные предметы, не теряя своей конкретности, могут превращаться в определенные знаки для отображения других предметов или явлений и служат их символическим аналогом (символическая теория мифа Э. Кассирера).

Алгоритм интериоризации мифа может быть представлен так: наличие определенной мифологемы - восприятие этой мифологемы как чего-то само собой разумеющегося - ее диалектическое слияние с реальностью - рациональное выполнение действий соответственно с мифом.

Политический миф эффективно используется в кризисные периоды общественного развития. С его помощью общество может восстанавливать разрушенную картину мира. Политический миф является интегрированной формой мифологического и политического сознания; этот особый миф сохраняет в коллективной памяти народа его социальный опыт, императивы духовно-морального измерения политических процессов.

Общественное сознание мифологизируется при помощи различных институциональных форм существования мифа. Такими формами-элементами в политике являются ритуалы, обычаи, культы, персонализация власти и т. д. Политический миф является неотъемлемой составляющей общественного сознания, следовательно, он будет существовать всегда.

Особенностью современных политических мифов есть, с одной стороны, тенденция к созданию новых мифов вследствие возникновения новых общественных явлений (формирование политического рынка, трансформация института многопартийности, виртуализация политических процессов), а с другой стороны, мифы становятся технологической составляющей управления (манипулирования) общественным сознанием. Властвуя в сфере коллективного неосознательного, миф существенно влияет на массовое сознание. Подавляющее большинство людей мыслит образами, воспринимает лишь крайности, поэтому архетипные конструкции мифа („мы - они”, „добро - зло”, „свой - чужой”, „герой - враг”) эффективно срабатывают в сфере политического мифотворчества.

Будучи в целом иррациональным феноменом, политический миф может соединять в себе сознательное и неосознательное, реальное и идеальное, рациональное и иррациональное. Он может проявляться на разных уровнях политического сознания, в частности, на теоретическом и эмпирическом. На эмпирическом уровне миф проявляет себя, свою природу и специфику, реализуясь в эмоциях, чувствах, верованиях, религиозных убеждениях, бытовых и традиционных стереотипах через элементы мистики. Создание политического мифа предусматривает появление чего-то нового, чего не было раньше в актуализированной форме. В этом процессе выделяют три смысловые составляющие политического мифа, а именно ценностную, мотивационную и коммуникативно-смысловую, благодаря которым можно определить его особенности.

Значимость политического мифа заключается в возможности вызвать к

жизни архетип, который позволит задать определенный мотив деятельности - через политическую рекламу, ритуал, мистику. Архетип дает возможность объединить желаемое и действительное сначала в мифологических категориях (языком политических метафор), а со временем и в политической деятельности.

Многоаспектностью политического мифа (феномен сознания, научная категория, историческая реальность, составляющая символического мира политики и т. д.) обусловлено внимание к этому явлению не только с теоретической точки зрения, но и с точки зрения определения его функциональности как способа объяснения и восприятия социально значимой информации, формирования ценностного отношения к политическим явлениям.

Современные политические мифы распространяются при помощи, прежде всего, средств массовой информации (газеты, радио, телевидение, Интернет). При сравнении характеристик мифа и массовой коммуникации выясняется не только их тождество, изоморфизм, но и склонность к взаимоусилению. И миф, и массовая коммуникация оказывают содействие формированию феномена глобальной идентичности, причастности ко всему, что происходит в мире. Мифологическое время и информационные блоки средств массовой коммуникации, представляя „все времена и пространства сразу” (например, в телевизионных выпусках новостей), объединяют прошлое с современностью и будущим.

Политический миф стал существенным основанием для создания концепций государственного строительства, национальной идеи, других принципов общественного развития. Распространенной практикой является активизация мифотворчества в ходе избирательных кампаний. Как в имиджевых разработках, так и в технологиях организации выборов традиционно используются политические мифы (о „спасителе-мессии”, заговоре, испытании судьбой и т. д.). Противостоять манипулированию с использованием политического мифа очень сложно, поскольку мифы „работают” в сфере подсознательного. Обезвреживание мифа-манипулятора нуждается в совершенном знании особенностей этого феномена не только среди ученых, но и среди всех граждан.

Политический миф - это атрибут любой политической системы, поскольку власть имеет потребность в символах, которые могут быть ее олицетворением. Политический миф может служить движущей силой современного политического процесса. Этим объясняется необходимость его исследования представителями различных наук (политологии, социологии, социальной психологии и т. д.).

В последние годы круг проблем, связанных с изучением мифотворчества (социального и политического) расширяется, усиливается интерес к исследованию различных его аспектов в современном обществе. И все же изучаются только отдельные функции мифа. Перспективными, по нашему мнению, могут быть следующие аспекты исследования мифогенезиса.

Заметной является тенденция к созданию новых мифов в результате утверждения новых общественных явлений (формирование политического рынка, трансформация института многопартийности, виртуализация политических процессов и т. д.). В связи с этим становится актуальной проблема обобщения опыта новейшего мифотворчества и попыток построения современной классификации политических мифов.

Совершенствование политических технологий приводит к развитию мифотехнологий, отдельным и относительно новым (в частности, в Украине) видом которых есть создание политического бренда. Например, за успехом таких

известных политических брендов, как Народный рух Украины, Коммунистическая партия Украины стоят мифологемы „возрождения национального самосознания” и „відновлення исторической справедливости”. Творцы политических мифов стремятся подать политические разногласия как борьбу добра и злая, „темних” и „світлих” сил, справедливости и несправедливости.

Малоисследованным остается коммуникативный потенциал современных политических мифов. В частности, использование новейших средств массовой информации (Интернет, мобильная связь и т.п.) оказывает содействие „віртуалізації” политики, а затем созданию символического мира политики, за которым по обыкновению возникает проблема легитимности власти и доверия граждан к ней.

Мифы все больше становятся технологической составляющей политического менеджмента. Поэтому в процессе изготовления стратегий развития политической системы нужно проанализировать существующие мифологемы с точки зрения целесообразности их использование в будущем. Это, в частности, усовершенствование стратегического управления, на равные которого будут формироваться основы партийного и государственного строительства, изучение творческого и консолидирующего потенциала мифологем, а также их влияния на изготовление нового стиля общения власти с общественностью.

Политический миф все активнее „вращается” в теоретическое поле политики и начинает играть существенную роль в формировании политического сознания, политического культуры и т. д. В этих условиях возникает необходимость исследования сущностных аспектов мифологического сознания относительно его взаимодействия с политическим сознанием.

Примечания:

1. Потебня А. А. Слово и миф. – Москва: Правда, 1989.
2. Элиаде М. Аспекты мифа; пер. с франц. В. Большакова. - Москва: Академический Проект, Парадигма, 2005.
3. Кессиди Ф. Х. От мифа к логосу. - Москва: Мысль, 1972.
4. Шеллинг Ф. В. Философия искусства. - Москва: Мысль, 1966.
5. Сорель Ж. Размышления о насилии; пер. с франц. В. М. Фриче. - Москва: Польша, 1907.
6. Леви-Стросс К. Структурная антропология; пер. с франц. В. В. Иванова. - Москва: Академический проект, 2008.
7. Элиаде М. Космос и история. - Москва: Прогресс, 1987.
8. Лосев А. Ф. Бытие. Имя. Космос. - Москва: Мысль, 1993.
9. Почепцов Г.Г. Коммуникативные технологии двадцатого века. - Москва: „Рефл-бук”, Київ: „Ваклер”, 1999.

ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО КАК СОЦИАЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ (ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

**Владимир Аникин, доктор хаб. политологии
Институт Европейской Интеграции и Политических Наук
Академия Наук Молдовы**

Summary

The article innovatively analyses the becoming of the civil society in the Republic of Moldova. The approach allows us to describe more substantively the efficiency of transformations of the Moldovan social medium that took place since the country gained its independence. The author suggests some arrangements in order to strengthen the social feature of the state and speed up its interaction with the institutions of the civil society.

Как известно, в мировой науке через каждые 7-10 лет обновляется парадигма научных исследований. Не является исключением и политология, изучающая, в частности, проблемы формирования и функционирования гражданского общества. Исследователями стран Запада и государств постсоветского пространства накоплен достаточно большой опыт использования формационного, цивилизационного и других подходов в изучении процессов реформирования общественного устройства [1].

Рассмотрение гражданского общества в качестве субъекта социального пространства инновационного развития минуя, например, традиционные формационный или цивилизационный подходы, имеет, на наш взгляд, ряд преимуществ. Прежде всего, это позволяет оценить нынешнее качественное состояние гражданского общества в Республике Молдова, его направленность на реализацию присущей ему природной глубинной сущности, связанной с обеспечением законных прав и интересов граждан, с практическим осуществлением их запросов и потребностей, а также реальной востребованностью представителей гражданских институтов в непосредственном участии в решении насущных задач государства и общества и осуществлении действенного общественного контроля над деятельностью властных структур. Следует признать, что определяющим итогом радикального реформирования нашей страны за прошедшие годы является то, что за период обретения суверенитета и независимости перед мировым сообществом предстало совершенно новое «лицо» Молдовы, укрепившей свою государственность, утвердившей как норму жизнедеятельности общепризнанные в мире общечеловеческие демократические ценности.

Представляется, что историческая трансформация социального, политического и экономического развития республик постсоветского пространства, в том числе и Молдовы, с полным основанием можно в большей или меньшей степени отнести к радикальному проекту, называемого **социальной инновацией**, реализуемого в короткий исторический срок и определяемого как сознательно организуемое нововведение или новое явление в социальной практике, формирующегося на определенном этапе развития общества в соответствии с

изменяющимися социальными условиями и имеющего своей целью эффективные позитивные преобразования в социальной сфере.

Во многих современных теоретико-прикладных исследованиях, как на Западе, так и в постсоветских государствах, касающихся концепта инновационного развития, подчеркивается, что инновационный подход не может (и не должен) ограничиваться рассмотрением проблем только экономического или технического характера. Данное положение, на наш взгляд, вполне справедливо. Во-первых, в большинстве случаев инновационной деятельности в области экономики и техники инновация невозможна без фундаментального сдвига в концептуальном осмыслении окружающего мира. Во-вторых, сам факт адаптации или «принятия» инновации носит глубоко социальный характер, неразрывно связан с общей способностью социума к изменению, причем на реализацию этой способности влияют и институциональная среда, и политическая культура общества, и уровень развития человеческого капитала, и степень доступа к уже имеющимся знаниям.

Плодотворной, на наш взгляд, является попытка ряда исследователей, в том числе и политологов, взглянуть на инновационную деятельность как на характеристику, причем важнейшую, обществ различных типов, которые по своей природе «склонны к адаптации инноваций, независимо от того, с какого рода инновациями адаптируются» [2]. Собственно, это является основанием для классификации инноваций.

Однако, по мнению исследователей, главным основанием типологии являются различия не в инновациях как таковых, но в способах их легитимации. Гораздо важнее здесь технологии их порождения и адаптации. Считается, что «именно институты Модерна, поставившие процесс генерирования и легитимации инноваций... „на поток” и вызвали к жизни представления о непрерывном прогрессе, о непрерывном росте благосостояния общества, о беспредельных возможностях человека и т. п. Очевидно, что кризис этих институтов способен фундаментальным образом изменить сами основы современного общества» [3].

Представляется, что социальные, также как экономические, политические и технические аспекты являются составными, другими словами, классификационными частями общей теории инноваций [4]. В этой связи важно проанализировать опыт и нашей страны, прошедшей за короткий исторический срок, а именно за годы обретения суверенитета и независимости, достаточно сложный и трудный путь трансформационного развития и в значительной мере использовавшей апробированный потенциал креативности.

Вернемся к понятию «инновация». В контексте рассматриваемой проблемы «инновация» определяется как сознательно организуемое нововведение или новое явление в социальной практике, формирующееся на определенном этапе развития общества в соответствии с изменяющимися социальными условиями и имеющее целью эффективные позитивные преобразования в социальной сфере [5]. Предметно говоря, социальные инновации изменяют характер деятельности, взаимоотношения и взаимодействия многообразных государственных структур, социальных институтов и отдельных людей.

Как известно, пройденный этап реформирования молдавского общества свидетельствует о более или менее успешном осуществлении стадии демократизации, создании необходимой законодательной базы для демонтажа административно-командной системы, фактического разделения ветвей государственной власти, утверждения принципов неприкосновенности

собственности и политического плюрализма, укрепления первичных структур рыночной экономики, парламентаризма, многопартийности, становления и функционирования институтов гражданского общества.

В современных условиях, огромная ответственность за реализацию прогрессивных социальных инноваций в обществе ложится на государство, находящееся в сложном взаимодействии с гражданским обществом, характеризующимся как система внегосударственных общественных отношений, институтов, формирующихся на принципах индивидуальной свободы, правового равенства граждан, их самодеятельности и самоорганизации.

Очевидно, что развитие инноваций и формирование гражданского общества – процесс взаимосвязанный. Считается, что способность органов власти, бизнеса и институтов гражданского общества к внедрению и стимулированию инноваций – один из важнейших критериев постиндустриальной цивилизации, важнейший ресурс преодоления технологического барьера, отделяющего нашу страну от экономически развитых государств [6].

Управление инновациями и инновационное государственное управление – это два взаимодополняемых и взаимосвязанных процесса инновационной деятельности. Бизнес, институты гражданского общества (партии, общественные организации, СМИ, местное самоуправление, конфессии, бизнес-организации), так же, как и органы государственной власти, являются субъектами инновационной деятельности. Однако, по отношению к ним, по мнению исследователей, государственное управление выступает скорее «соучастием», «соуправлением», резонансно-корректирующим направлением, защищающим интересы граждан и их институтов [7].

Обеспечение взаимоуравновешивающего взаимодействия государства и гражданского общества посредством формирования системы баланса социальных сил является на нынешнем этапе ключевым вопросом и важнейшим условием устойчивого развития и продолжения прогрессивных преобразований. Речь идет не о противопоставлении или, наоборот, отождествлении государства и гражданского общества, а о придании их взаимоотношениям, по крайней мере, статуса социальных партнеров.

Одним из решающих, на наш взгляд, качественно преобразующих компонентов социальной инновации в настоящее время является создание системного механизма взаимодействия законодательной, исполнительной и судебной ветвей власти с гражданским обществом, который сложился, к примеру, в достаточно целостную структуру и эффективное действие в странах развитой демократии.

Особое значение имеет качественное взаимодействие государства и гражданского общества как одного из компонентов социальной инновации. Известно, что в современном цивилизованном государстве действуют две системы взаимодействия структур государства и гражданского общества. Первая – это хорошо известная система взаимодействия через партии, выборы, представительные органы власти, осуществляющаяся на территориальной основе. Вторая, не менее важная, – это система представительства интересов. Основными участниками данной системы со стороны государства в первую очередь являются органы исполнительной и законодательной власти. В свою очередь, со стороны гражданского общества, основными участниками данной системы являются группы и объединения граждан по интересам: общественные объединения или так

называемые неправительственные организации, действующие в различных сферах жизни (экономической, социальной, религиозно-культурной, филантропической и т.д.), основным консолидирующим принципом которых является общая для всех его членов заинтересованность в достижении тех или иных сугубо конкретных целей. Одни из них представляют интересы определенной социальной группы или слоя (профсоюзы, предпринимательские, фермерские и т.п.), другие – более узкоцелевые, объединяют лиц из различных социальных групп (экологи, потребители, правозащитники и т.д.). Значительную часть своих задач те и другие решают, как правило, помимо государства и государственной власти на общественном уровне (в настоящее время в Республике Молдова насчитывается около четырех тысяч общественных объединений различного профиля деятельности).

Следует подчеркнуть, что одной из актуальных задач и важным компонентом социальной инновации на данном этапе переходного общества, определяющих новое качественное состояние как государства, так и гражданского общества, является постепенная передача ряда функций властных органов, по крайней мере, в социальной сфере (распределение социальной помощи нуждающимся, социальное страхование, благотворительность, услуги и т.д.) соответствующим структурам гражданского общества. Очевидно, что объединительным началом в достижении единой цели – создания гармонично сбалансированного общества является конституционное положение о том, что «Республика Молдова – демократическое правовое государство, в котором достоинство человека, его права и свободы, свободное развитие человеческой личности, справедливость и политический плюрализм являются высшими ценностями и гарантируются... Уважение и защита личности составляют первостепенную обязанность государства» [8].

Стимулируя стремление гражданского общества к наиболее полной реализации принципа самоорганизации, государство призвано всячески способствовать, в том числе и дальнейшему умножению количества действующих общественных объединений – предпринимательской, правозащитной, экологической, благотворительной, детской, молодежной, культурно-досуговой, оздоровительно-спортивной и иной направленности, всячески содействовать укреплению их материально-информационной базы, улучшению деятельности однопрофильных общественных объединений на республиканском и региональных уровнях. Особо острая нехватка подобных объединений граждан ощущается в сельской местности (в настоящее время их удельный вес среди общего количества объединений достигает лишь около трети). Это свидетельствует о фактическом формировании в нашей стране гражданского общества так называемого «городского типа».

Эффективным механизмом одновременно и контроля, и взаимодействия структур государства и гражданского общества может стать обязательное, желательно строго регламентированное, участие представителей профильных общественных объединений граждан в заседаниях коллегий министерств, департаментов, управлений, других властных структур по обсуждению жизненно важных вопросов и, особенно, в принятии окончательных решений по ним. Значительный шаг в этом направлении сделан немногим более года назад в рамках действующего механизма социального партнерства. В частности, в результате диалога «правительство – профсоюзы» достигнуто соглашение о вводе в состав

коллегиального совета госучреждений по одному представителю профсоюзов. Важно, что это соглашение закреплено в постановлении правительства, предусматривающего соответствующие изменения в структуре коллегий госучреждений центрального публичного управления [9].

Стремление к предметному взаимодействию государственных и гражданских структур подтверждается и в других сферах исполнительной власти. В принятом Парламентом страны Постановлении об утверждении Национальной стратегии по предупреждению коррупции и борьбе с ней имеется специальный раздел «Укрепление сотрудничества государственных учреждений с гражданским обществом», в котором подчеркивается, что «роль неправительственных организаций в предупреждении коррупции и борьбе с ней будет расширяться путем привлечения их к разработке, продвижению и внедрению антикоррупционных действий, реализации конкретных организационных и практических мер для облегчения сотрудничества с правительственными органами; периодической организации совместных заседаний правоохранительных и других органов, наделенных полномочиями по борьбе с коррупцией, с представителями неправительственных организаций для рассмотрения результатов совместной деятельности по борьбе с коррупцией» [10].

В поддержку действующей Национальной стратегии в состав группы по осуществлению мониторинга, согласно президентского указа, наряду с представителями министерств и ведомств, включены и три представителя от неправительственных организаций, в том числе и „Transparency International - Moldova”. В контексте рассматриваемой проблемы, важно подчеркнуть крепнущее год от года сотрудничество законодательной власти в лице Парламента и гражданского общества. Руководствуясь возрастанием и сложностью решаемых политических, социально-экономических, культурных и иных задач, признанием достойного места и роли гражданского общества в европейских демократиях, а также провозглашением европейской интеграции Молдовы стратегическим выбором страны на перспективу, Парламент утверждает Концепцию сотрудничества между Парламентом и гражданским обществом (декабрь 2005 года). В Концепции подчеркивается, что целью реализации данного документа является:

- объективная оценка проблем, встающих перед обществом;
- возможно более широкое представительство в Парламенте мнений различных групп граждан;
- повышение эффективности партиципаторной демократии и процесса принятия решений;
- поощрение гражданских инициатив;
- расширение и совершенствование законодательной базы посредством возможно более широкого участия избирателей в этом процессе.

Документ определяет основные принципы сотрудничества главного законодательного органа страны с общественностью – это принципы участия, открытости, эффективности и равенства [11]. Отметим, что одним из «двигательных» механизмов реализации Концепции является решение о создании в составе Аппарата Парламента «подразделения, ответственного за связь с гражданским обществом», которому поручено вести «учет заинтересованных организаций гражданского общества, охватывающий неправительственные организации, зарегистрированные в Республике Молдова и выразившие желание

сотрудничать с Парламентом» [12]. Подразделение – это служба информации, аналитики и прогнозирования (*Serviciul informațional analitic și de prognozare*) за период своего недолгого существования удалось проанализировать разные стороны взаимодействия Парламента с гражданским обществом. В частности выявлено, что только в 2006-2007 г.г. при обсуждении размещенных на *web site* Парламента проектов законодательных актов от разных неправительственных организаций поступило соответственно 130 и 158 предложений [13]. Наибольшую активность в проведении общественной экспертизы проектов законов среди неправительственных организаций проявляют Центр анализа и предотвращения коррупции, Экологическая ассоциация по сохранению молодого леса «Eco-Tiras», Ассоциация „Biotica”, Ассоциация за представительную демократию и ряд других. Вместе с тем неправительственным организациям следует расширить свое участие в общественной экспертизе законопроектов, в первую очередь касающихся социальных проблем, обеспечения прав и свобод граждан, а также активнее участвовать в разработке различных альтернативных проектов, в том числе на конкурсной и контрактной основе. Последнее требует более существенной помощи со стороны государственных органов. Считаем целесообразным придать постоянному диалогу руководства страны с гражданским обществом всеобъемлющий, взаимоотчитывающий и взаимообязывающий характер (минуя стадию обмена пожеланиями).

В развитых гражданских обществах западного типа интересы личности, ее права и свободы приоритетны перед интересами государства. Представляется, что этот основополагающий принцип в полной мере может быть осуществлен только в социальном государстве. Социальное государство – одно из ключевых наряду с «правовым» и «демократическим» определений современного цивилизованного государства. Особую актуальность социальная направленность государства приобретает в переходных обществах, к каковым относится и общество Республики Молдова. Можно приветствовать усилия нынешних властей устранить ошибки в социальной политике своих предшественников. Тем не менее, целесообразно, по нашему мнению, статус социального государства закрепить в действующей Конституции страны, как гарантию незыблемости социальной направленности реформ при любой смене президентов, парламентов и правительств. Кстати, статус «социальное государство» не случайно закрепляется в Основных законах практически всех государств СНГ (Армения, Беларусь, Казахстан, Россия, Украина), а также большинства развитых стран мира.

Целесообразно также в случае изменения/обновления Конституции страны (в случае положительного решения приднестровского вопроса) внести в текст Основного закона специальный раздел «Гражданское общество и государство», в котором будут четко определены цели, задачи и принципы взаимодействия государства с социальной самоорганизацией граждан, также закрепленные в конституциях большинства европейских государств и ряда стран СНГ (к примеру, России).

Гражданское общество, как сфера проявления свободных индивидов, добровольных ассоциаций и организаций граждан зиждется, как отмечалось, на приоритете индивидуально свободной самоценной личности, особенного частного интереса индивидуумов. Это делает исключительно актуальным формирование и воспитание у граждан соответствующей политической культуры и чувства гражданственности, характеризующимися развитым политическим сознанием,

чувством патриотизма, в свою очередь сочетающихся с ответственностью за поддержание жизнеспособности и совершенствование деятельности существующих социальных и политических институтов, политической системы в целом, а также с восприятием себя в качестве активного субъекта политического процесса, полноправного гражданина страны, обладающего совокупностью неотъемлемых личных прав, свобод и обязанностей перед обществом.

Как показывает опыт, социальные нововведения могут быть успешно реализованы только в условиях консенсусного взаимодействия власти и общества, власти и бизнеса. При этом принципиально важно определиться, какая общественная сила или общественный институт могут и должны первыми проявить потребность в раскрытии творческого потенциала человеческой личности и социальной самоорганизации граждан и стать инициатором социальных инноваций в нашей стране. Очевидно, имея в виду нынешнее состояние гражданского общества, очередная социальная инновация может быть признана и поддержана социумом, если она будет исходить от высшей власти, а организационной формой социального управления может стать Национальный Центр социальных инноваций.

Примечания:

1. См.: Аникин В.И. Гражданское общество в Республике Молдова: состояние, проблемы, перспективы. – Кишинэу: «Парагон», 2001; Арато А. Концепция гражданского общества: восхождение, упадок и воссоздание – и направления для дальнейших исследований // Полис, № 3, 1995; Бестужев-Лада И. В. Прогнозное обоснование социальных нововведений. – Москва: Наука, 1993; Панфилова Т. В. Формационный и цивилизационный подходы: возможности и ограниченность // Общественные науки и современность, № 6, 1993; Резник Ю. М. Гражданское общество как феномен цивилизации. ч. 1, 2. – Москва: Изд-во «Союз», 1993, 1998; Krizan M. „Civil Society” and the modernization of Soviet Type Societies // Praxis International. Oxford, 1987, ч. 7, №. 1 и др.
2. Сергеев В.М. Инновации как политическая проблема // Политика, № 1, 2008, с. 116.
3. Там же, с. 117.
4. Там же.
5. См.: Михеев В. Государственное управление инновациями и гражданское общество: реалии и стратегия развития // Власть, № 12, 2007, с. 3; Дмитриева Н. О Национальном Центре социальных инноваций // <http://viperson.ru/wind.php?ID=431437&soch=1#> (12.05.2008).
6. См.: Михеев В. Указ. соч., с. 3.
7. Там же, с. 4
8. Конституция Республики Молдова (принята 29 июля 1994 года). – Кишинэу, 2004.
9. Независимая Молдова, 13 сентября 2007 г.
10. Официальный Монитор Республики Молдова, № 13-16, 21 января 2005 г.; с. 15.
11. Официальный Монитор Республики Молдова, № 5-8, 13 января 2006 г., с. 37.
12. Там же, с. 38.
13. По данным указанной службы Парламента Республики Молдова.

МОРАЛЬ И ПОЛИТИКА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ: ПРОБЛЕМА СООТНОШЕНИЯ

**Галина Роговая, доктор философии
Институт Европейской Интеграции и Политических Наук
Академия Наук Молдовы**

Summary

This paper analyses the interaction between policy and morality in the contemporary society. The author analyses the essential metamorphoses of the contemporary morality and policy.

В современном обществе глубоко укоренилась мысль, что мораль и политика несовместимы. Она произрастает из самих понятий: мораль имеет дело с абсолютными ценностями, политика же оперирует практическими целями и средствами. В этом случае функции морали ограничиваются тем, что она может запрещать политику, если она связана с явным нарушением фундаментальных прав человека, уничтожением одних людей во имя блага других, расовой дискриминацией и т.д. Критерий морального действия в таком случае исключительно негативный, то есть мораль диктует, чего делать не нужно, но не говорит о том, что делать необходимо.

Существует и иной подход: мораль и политика совместимы, в том числе и в плане позитивного, побуждающего влияния морали на содержание политической деятельности. Политика в этом случае может быть представлена в свете общего согласия, (добровольного морального выбора) по поводу оптимального устройства совместной общественной жизни. В данном случае позиция наталкивается на ожидание напряженных взаимоотношений между моралью и политикой, ведь не только мораль претендует на то, чтобы сделать политику нравственной, но и политика претендует на то, чтобы обеспечить нравственное состояние общества. Последнее выражается в стремлении сделать мораль реально действенным институтом, усилить ее присутствие в обществе, то есть не оставлять мораль просто на уровне благих пожеланий и деклараций.

В современном обществе модернизируется как мораль, так и политика [1]. Первая – в сторону трансформации понятия, осознания ее роли в обществе и обновления авторитетных сводов правил и предписаний. Вторая, в зависимости от феномена глобализации, – в сторону освоения и учета новых геополитических и геоэкономических практик. Относительно Молдовы как государства молодой демократии политическая модернизация связывается с учетом международной практики демократического развития и самобытного исторического опыта.

В наши дни стало привычным сетовать на аморальность современного мира. Только ленивый не говорит о том, что люди уже не отличают добра от зла, не заботятся о нормах и добродетелях, нарушают все заповеди, преследуют только собственную выгоду, создают вокруг себя мир потребления и гедонизма, руководствуются холодным эгоизмом и рационализмом. Древние моралисты обвиняли своих современников в моральном цинизме и лицемерии, в том, что они грешат, поддаваясь страстям или сознательно, и вина в том лежит на них самих. В наши дни всеобъемлющее обвинение состоит в том, что мы, современники, потеряли способность различать добро и зло, то есть, в моральном нигилизме. Как

будто мужчины и женщины вернулись теперь в состояние *неведения в вопросах о добре и зле* - до грехопадения. Но только такое неведение при сотворении мира было райским, сегодня же, уверяют наблюдатели, будет дьявольским [2].

Выход из столь ярко обрисованной ситуации, к сожалению, уже не лежит в плоскости возврата «к райскому состоянию повелений и повиновения, к до-рефлектирующему миру праотцев», к всеобъемлющим абсолютным основаниям. Этих моральных оснований уже нет, утверждают исследователи современной морали. Все дело в том, что в наши дни эти основания или моральные фундаменты разрушились в результате исторических трансформаций, под которые подпали:

- а) человек, сегодня отличающийся индивидуализмом, рациональностью и прагматичностью;
- б) общество, определяемое как постмодернистское, потребительское, и глобализирующееся;
- в) мораль, понятие о которой изменяется под влиянием первых двух факторов;
- г) традиционные системы (кодексы) морали – этно-самобытные, вероисповедные цеховые (профессиональные) и т.д.

Во все названные процессы вовлечена и Республика Молдова. И ее коснулись трансформации, происходящие в сознании современного человека, обществе, морали и оценке традиционных моральных кодексов. В конечном итоге, улучшение моральной ситуации в современном молдавском обществе завязано на учете и исследовании всех вышеперечисленных явлений.

ЧЕЛОВЕК. Некоторые исследователи напрямую связывают современное состояние морали с изменениями человека. «*Ordinea morală - reformarea omului*» [3, 44]: моральное состояние – в изменении человека. Современный человек, по словам исследователей, отличается рядом особенностей, характерных XX и XXI веку, в разном качестве сказывающихся на состоянии морали. Возрастающая в наши времена индивидуализация выводит людей из рамок коллективного морального контроля, обесценивает регулятивную роль общих моральных норм, стереотипов, традиций. Эту тенденцию особо ощутили на себе представители государств постсоциалистической формации. Вследствие радикальной либерализации личной и общественной жизни, имеющей целью воспитать человека самодостаточного, инициативного, рассчитывающего на свои силы, но, в силу объективных условий, поставившей его на грань выживания, человек оказался и социально, и морально дезориентированным. На пути индивидуализации современного человека, в частности граждан государств, взявших курс на либерализацию, может подстерегать (и пугать) не столько сам процесс индивидуализации, хотя он оказывается не легким, и страны молодой демократии чувствуют это посредством затягивания периода транзичии. Транзичия затрагивает, прежде всего, сознание людей, и пройти путь от конформности до личной ответственности и инициативы необходимо каждому члену общества. Не сама индивидуализация, а крайнее ее проявление – эгоизм препятствует совершенствованию морали. Здесь исследователи должны руководствоваться четким определением: «Главное отличие эгоиста от индивидуалиста состоит в том, что первый считает себя *совершенным* человеком, второй же – *совершаемым*. Эгоист ничего не делает *сверх*, индивидуалист же всегда стремится к чему-то *сверх* того, чем он является во всякий настоящий момент» [4]. А, значит, индивидуализм, - позиция, предполагающая развитие, в том числе и в плане моральном. Связывая свои надежды с демократическим будущим, молдавское общество видит себя

частью демократической Европы. На этом пути Молдову может настораживать и пугать в плане моральных потерь наступление эгоизма, который зачастую путают с индивидуализмом. Этой путаницы - ни в теоретическом, ни в обыденном сознании граждан - нельзя допустить. Став на путь освобождения от конформизма, граждане нашей страны уже сделали свой демократический выбор в сторону индивидуализма. Индивидуализм в сравнении с коммунистическим коллективизмом только у обывателей может восприниматься как потеря. Научная мысль должна руководствоваться четким определением, приведенным выше, и всеми способами популяризировать эту мысль. Но и, само собой разумеется, что возрастанию роли *личной моральной ответственности* будет содействовать предоставление каждому гражданину достойной - в плане моральном и материальном - жизни.

Современный человек, прежде всего, рационален. Он чрезвычайно информирован, вооружен знаниями, самоуверен, осознает свою роль как творца истории и начинает подвергать традиционные ценности, добродетели и обычаи суду разума. Но если эти ценности последовательно подвергать скепсису, они окажутся в проигрыше, ибо ни одна из них не сможет успешно выдержать этот суд. Все ценности, конкретные нормы и конкретные этические суждения можно с равной силой обосновать как истинные или отвергнуть как ложные, и процесс доказательства их истинности может никогда не закончиться. В какой-то момент следует прекратить задавать вопросы и хотя бы одну ценность признать безусловной, если мы хотим достичь твердой почвы и начать строить новую мораль из старых камней. Но может ли современный рассудочный человек, уверовавший в силу собственного разума, прекратить задавать свои «почему?». Вряд ли.

Поскольку многие, имеющиеся в опыте современного общества, добродетели и обычаи, в основном, «родом» из религиозных систем и из жизненного опыта, то объявляются современными людьми, в особенности молодыми, «ограничением, историческим взглядом на вещи», «тенденцией к традиционному, обращенному в прошлое, взгляду на современные проблемы» [5, 184]. В глазах современного человека мир является таковым, каков есть, благодаря существующей системе взглядов и верований, а вовсе не из-за их утраты. Иррациональная вера предков в «жизнь иную», на взгляд современников, не поможет совершенствованию «жизни сей». И потому человечество сегодня обеспокоено исключительно «этой жизнью». Жизнь же предоставляет человеку такие модели своего «качества», которые побуждают его к постоянной гонке за их достижениями - руководствуясь показателями личного благополучия. Денежно-материальный успех стал общепринятой главной целью. Но «если мир долгий период не знает идеального, духовного, гражданских и моральных добродетелей, не думаю, что он сможет преодолеть трудности нашего времени», - рассуждал академик Лихачев [6, 43]. И, похоже, был прав.

Согласно известному энциклопедическому определению, деятельность людей направляется не только материальными потребностями, но и духовными. Мораль, нравственность «составляют сердцевину духовной жизни людей, является выражением их «практического разума», включает в себе ответы на вопросы о конечных целях и смысле бытия, о средствах их достижения... Нравственное самоопределение – одно из высших проявлений человека к сознательному выбору. Это такое самоопределение, при котором в сознании людей участвуют особого

рода ориентира духовного порядка – добро и зло» [7, 90]. Принимая какое – либо решение, человек представляет себе самому основания своего выбора. При этом морально-нравственные мотивы и побуждения встречаются здесь с другими. Если морально-должное расходится с внутренними влечениями, то в сознании неизбежно возникает вопрос относительно причин, по которым нужно отдать предпочтение одному перед другим. Почему нужно (и нужно ли) следовать голосу совести и подавлять свои желания? Почему добродетельные люди часто бедствуют, а бесчестные благоденствуют? Что мешает всем людям во всем поступать по совести? И почему люди, отдающие предпочтение моральному выбору, в последнее время не поощряются обществом? - Эти вопросы неизбежно возникают в сознании людей. Место их рождения и среда обитания вовсе не теоретическое, но обыденное сознание. Отсюда они переходят затем в область теории, религиозных и философских учений, теологии, искусства.

Современный человек потерялся перед нравственным выбором. Происходит это, с одной стороны, от излишней самоуверенности «царя природы», эгоизма, порожденного прагматичной оценкой исторического морального опыта, скептического отношения к имеющимся в этом опыте моральным кодексам. С другой стороны, это происходит от моральной капитуляции человека перед лицом реалий сегодняшнего дня. Это и трудности элементарного выживания, и страхи перед терроризмом, техногенными катастрофами, конфликтами на религиозной, этнической и социально-бытовой почве, и, на этом фоне – неуверенность в собственном будущем. В таком контексте моральный выбор зачастую кажется излишеством. Рефлексия сознания, в том числе и нравственного, как бы приостанавливает, прерывает процесс жизни и мысленно выводит человека за ее пределы. С этого момента и встает проблема ответственности человека в моральном плане «за все содеянное и упущенное» [8, 8].

Следует отметить, что граждане государств постсоциалистического периода, к которым относится и Республика Молдова, отличаются особой расщепленностью сознания, оказавшись в интервале перехода от одного мировоззренческого компендиума к другому [9, 48]. Такая «расщепленность» общественного сознания, в том числе морального, требует безусловного наиглубочайшего исследования со стороны политологической науки, ведь мораль как «духовно-практическое освоение мира» приобретает особое значение в исторические моменты, когда общество «устремлено к большой общезначимой цели» [7, 18, 168]. Такой общезначимой целью для Молдовы является достижение результатов грандиозных трансформаций, происходящих на данном историческом этапе.

Одной из форм социально-психологической адаптации людей к действительности становится их мимикрия, то есть корреляция взглядов, ценностных ориентаций, норм поведения и т.д. в соответствии со стандартами новых взаимоотношений. Нередко это приспособление выражается в амбивалентности моральных воззрений – в несогласованности между исповедуемыми идеями и принципами нравственности и реальным уровнем моральных требований к себе и окружающим. Такие явления как ловкачество, беспринципность, продажность и другие антиподы морали все чаще воспринимаются в обыденном сознании не как аномалия, а как вполне оправданный вариант взаимоотношений в быту, политической деятельности, бизнесе.

Моральная мимикрия отмечается исследователями различных стран. Это явление, называемое по-разному: «моральная близорукость» в Великобритании

[10], «размытость морали» в Армении [11], «моральная вседозволенность» в России [12], или «моральный инфантилизм» в Молдове» [13], - это явление одинаково отрицательно сказывается на семейно-бытовой сфере, политике, бизнесе этих стран. Особенно огорчительно моральное приспособленчество молодого поколения. Проведенный в нашей стране опрос показывает, что молодежь Республики Молдова сегодня «не любит никаких ограничений», а «хочет жить в кайф» и в их среде абсолютно непопулярен «труженик, хороший человек» [13, 260].

Изменение ситуации исследователи видят в улучшении социально-экономического положения людей (14, 76), в формировании в обществе «заказа» на морального человека [13, 177], в «культивировании человечности» как политической и моральной задаче [15, 26]. Однако, из поля зрения выпадает тот факт, что мы имеем дело с современным человеком, рациональным и прагматичным, а значит, методы его морального воспитания должны учитывать эти особенности. К ряду воспитательно-просветительских мер должны быть добавлены ценности, обращенные к рассудку, знанию и прагматизму современного человека [16, 108-115].

ОБЩЕСТВО. Столь же подробно следует рассмотреть трансформации в современном обществе, влияющие на его моральное состояние. Трансформации в современном обществе, отмечают исследователи разных стран, состоят в фундаментальных процессах, к которым относится, прежде всего, глобализация. Одним из социальных последствий глобализации являются миграционные перемещения, изменяющие исторический социальный и этнокультурный облик целых государств. Миграции существенно расширяют этническую, конфессиональную и культурную мозаику мира. В современном обществе сталкиваются моральные ценности, моральные своды и кодексы, присущие разным этносам, разным конфессиям. К примеру, с точки зрения правительства Франции, ношение женщинами мусульманками хиджаба (головной платок) морально принижает женщину, но с точки зрения мусульманских общностей страны это один из необходимых элементов их религиозной этики. С точки зрения европейских народов, помощь женщине, уступить ей место – вполне этично. Подобное поведение в США не только не этично, но и наказуемо, поскольку классифицируется, как сексуальное домогательство. С точки зрения «рационализированных» вероисповеданий нового времени, к примеру, протестантских, однополые браки допустимы, как проявление права человека на выбор. С позиции же традиционалистских религий, к каковым относится и православие, это недопустимо, греховно и преступно. В разных культурах могут присутствовать моральные аналогии, но, на первый взгляд, различные традиции кажутся несопоставимыми. Глобализирующийся мир - полиэтнический, поликонфессиональный и мультикультурный - с точки зрения разных его составляющих в целом не представляется морально устойчивым и единым. Это порой вызывает у людей настроение тревоги относительно состояния общественной морали.

Нельзя сбрасывать со счета и огромные размеры нелегальной миграции, втягивающей в себе миллионы людей, и руководят которой транснациональные преступные организации. Со временем стойкие миграционные потоки создают миграционные сети, которые естественным образом ограничивают способность национальных государств руководить этими потоками и диверсифицируют

социально-экономические институты, язык, культуру. Реальность свидетельствует, что «новые» граждане», как правило, не становятся в традиционном понимании частью принявших их нации, они не разделяют их доминирующую культуру, в том числе моральную, и принятые модели поведения.

Современный мир характеризуется как мир супериндустриальный, и общество, живущее в нем, пропитывается его идеями. Повсеместное использование компьютерной техники радикальным образом изменяет содержание труда, оказывает влияние на межличностные отношения, мировоззрение и жизненные установки. Конец XX века характеризуется созданием транснациональных средств массовой коммуникации. В результате этого передача информации и идей осуществляется, минуя государственные границы. Мир, охваченный процессом глобализации, в последнее время характеризуется как «плоский», т.е. не создающий препятствий для распространения любых инноваций и информации. В этом плане общее информационное пространство беспрепятственно несет миру не только духовно-моральные ценности. Средства массовой информации, а, в особенности, Интернет в погоне за рейтингом стремятся «поразить мир», «шокировать публику», то есть выдать самые сенсационные факты и события и, по их мнению, не беда, что предлагаемая публике информация находится по ту сторону морали или дает проявлению аморальности весьма терпимые оценки. Моральная беспринципность, как уже было сказано, явление сегодня распространенное и, благодаря СМИ и Интернету, делает «круг шире», хотя в человеческой природе и заложено внутреннее сопротивление злу.

Согласно учению Сократа, люди, по своей природе, всегда ориентированы на добро и намеренно избегают зла. Размывание общественной морали происходит скорее не от людей, задумавших и совершивших зло сознательно, а со стороны моральной терпимости (отсутствие нетерпимости) к чужому злу, которому люди не могут дать должной моральной оценки. Информационное поле, к сожалению, не помогает обществу в выработке общих моральных критериев и моральных ориентиров, а наоборот, «подсказывает» пути для морального отступления «без боя»: это «можно», потому что демократично, а то «позволено», потому что прогрессивно, а вот это «допустимо» – потому что *политкорректно*.

Выросшая из стремления человечества к всеобщему равноправию и свободам, политкорректность, «обладает некоторой абстрактной моделью мира, которую хотела бы реализовать, но когда в заботе о судьбе и правах отдельных групп выделяет их как нуждающихся в привилегированном отношении, то забывает об универсализме, в который уходит корнями, вследствие чего поведение, которое она хочет навязать, часто вступает в противоречие с принципами модели, во имя которой якобы она действует» [17, 5]. В XXI веке политкорректность стала интеллектуальной модой, ее рекомендации и запреты в наше время становятся «хорошим тоном», «правильным мышлением», «прогрессивной политикой» на всех уровнях общественной жизни: в речевой культуре, в отдельном мнении, в государственной политике. Политкорректность учит в школах и университетах, на политических и парламентских дебатах о терпимости и многокультурности, о справедливости, правах личности и диалоге. Но в упрощенном, абстрактном видении мира, в чистом инфантильном идеализме, не задумываясь о последствиях деяний, которые рекомендуются или прямо требуются во имя ее идеалов, политкорректность становится антиподом провозглашаемых идеалов. На практике

все это переводится в нетерпимость, невежество, презрение, ограничение свободы, в некую цензуру.

Политкорректность как «правильное и прогрессивное мышление» заводит людей, страстно желающих слыть «правильными и прогрессивными», в свои конформистские ловушки и в плане морали, тем более что повсеместно распространяется мнение о политкорректности как «*образе мысли всех порядочных людей*».

Идеи политкорректности проникают в молдавское, устремляющееся к либерализму, общество. Тому мы уже имеем немало примеров, выплескивающихся опять же на экраны наших телевизоров или используемых в Интернете. Общество, еще не отдохнувшее от рекомендаций и требований коммунистической идеологии, рискует - в силу неизжитого пока конформизма – подпасть под влияние другой идеологии.

Без критического отношения, без личного выбора и без учета наших реалий слепое следование навязываемому (и щедро проплачиваемому многочисленными Фондами и проектами) новому идеологическому учению может пагубно сказаться и на моральной ситуации в Молдове. Мало того, что, «спущенная со стороны и сверху», она не дает нашему обществу консолидироваться вокруг собственных моральных, социальных, экологических, этнических, исторических и прочих ценностей, мораль этой идеологии сводится к правилам, согласующимся только с ней. Предлагает же она абстрактные, не выстраданные собственным личностным и общественным опытом, нормы и ценности - «для всех». Речь идет о замещении идеологией экспертного знания жизни, которое предполагает, согласно Кьеркегору, единение абстрактного и конкретного. Первое «присуще всему человечеству, но в разных долях распределено в отдельных его индивидуумах». Второе «порождено жизнью людей в ограниченных, неповторимых условиях его исторического бытия» [18, 7]. Иными словами, относительно Республики Молдова, на наш взгляд, правильно будет рекомендовать и прогнозировать ей успех в достижении приоритета морали на пути *принятия во внимание условий политкорректности, но руководствоваться, прежде всего, собственным историческим опытом.*

Современное общество в большой мере - технократическое и потребительское. Не только в массовом сознании, но и в изысканиях ученых существует мнение об обратной связи технического прогресса, подгоняемого потребительским спросом, и нравственности. Техника представляется многим виновницей всех бед, она несет ответственность за все, что нам так не нравится в жизни – смог и шум в городах, жуткий темп и диктуемый им хамский стиль отношений на улице, мусор в лесу и мазут в озере, потоки отрицательной, а то и криминальной информации, - все это реалии современной жизни и все это прямо или косвенно сказывается на сознании и поведении людей. Понятно, что даже философы считают технику, хотя и призванной сделать жизнь человека более легкой, более комфортной и более интересной, но в то же время безнравственной. Причин тому несколько. Во-первых, человек губит природу, хищнически используя ее ресурсы. Во-вторых, человек подчиняется технике, ее рациональности и организации, которые враждебны человеческой сути. В-третьих, техника вызывает насилие как модус жизни, и этот модус распространяется на общество. Отсюда насилие, преступления, войны. Не прибавляет нравственного здоровья обществу и усиливающаяся зависимость современного человека от техники.

Техническая оснащенность его повседневной жизни (бытовая техника, массовая коммуникация, компьютеризация и т.п.) является главнейшим показателем его социального статуса, успешности, признания, целью усилий человека.

В своей зависимости от технического прогресса человек перестает быть морально сознательным, морально ответственным. «Внутренняя аморальность технологии приводит к тому, что современный человек, в конечном счете, принимает технологические критерии в качестве критериев своей деятельности. В итоге он выхолащивает область моральных различий, необходимую для его действий» [19, 98]. То, что технический прогресс отрицательно влияет на общественное моральное сознание, сегодня не является только догадкой и тревогой обращенных в прошлое религии и церкви. На этом явлении останавливают свое внимание ученые: философы и социологи, психологи и педагоги. Молдавский исследователь В. Барначук высказывает опасение, что «доминирование техники спровоцирует конец теллурической эры» [20, 158-159] - тем, что не только задушит духовность в людях, но и разрушит все живое несовпадением ритмов живого и артефакта.

Однако, обвинения в адрес техники, что с увеличением ее присутствия в современном обществе происходит «массовая деморализация», доминирование в обществе «потребительских настроений, выражающихся в росте материальных вожделений, эгоизма, пренебрежения духовными ценностями, дегуманизации отношений между людьми» [21, 91] бесперспективны. Это тупиковый путь излишней идеологизации техники и технологии, наделение артефактов правом и способностью определять цели и производить ценности. «Вместо того, чтобы обвинять науку и технологию в проникновении во все поры нашего существования, мы должны спросить себя, до какой степени их проникновение стало возможным из-за познавательного и практического пренебрежения теми ценностями, которые должны одновременно хранить смысл существования и обеспечивать бдительность которая не позволяла бы упустить этот смысл» [6, 103]. В словах итальянского философа Э. Агацци присутствует важная идея: за каждым культурным, научным, техническим артефактом стоит человек в качестве автора, изготовителя, оператора, заказчика и потребителя. Такой угол зрения предполагает, что людям следует меньше сокрушаться и искать виновника своего морального несовершенства, а больше задумываться о собственной ответственности, ибо «на человека ляжет тяжелейшая и сложнейшая задача быть человеком... нравственно отвечающим за все, что происходит в век машин и роботов» [7, 106]. Важно также осознать, что в наш техногенный век границы моральной ответственности людей раздвигаются, и общество должно учиться отвечать за любое даже самое отдаленное, самое глобальное последствие технического прогресса, как за самые повседневные конкретные поступки – с вполне предсказуемым исходом. На этом пути важно, чтобы общество в своей духовной эволюции двигалось в направлении совпадения моральных норм и ценностей технического прогресса. «Если моральные нормы стоят на пути прогресса, в том числе технического, их драматическое столкновение чаще всего приводит к болезненной смене системы моральных норм» - считает А. Воронин, – потому, что они противопоставлены как несовпадающие шкалы оценок, существуют как бы в разных пространствах (корысть производства и альтруизм морали; функциональность и красота инструментов; прибыль и экология)» [22, 101].

В этот ряд «несовпадений» и «разных пространств» необходимо включить также: эгоистическое желание личного комфорта и необходимость общего блага, поиск коммуникации в виртуальной сети и отчуждение от тех, кто рядом; решение насущных задач личного благосостояния и поступательное построение социального общества; ставшее привычным для людей ощущение себя на пике современности и вопиющие проблемы разрушающейся окружающей среды и т.п. Однако, ни в одном «несовпадении», не заметно чтобы одна сторона была готова уступить и отступить. Чем полнее общество исчерпает этот ряд «несовпадений» в стремлении найти точки совпадений личного(потребительского) и общего (морального), тем скорее дойдет до общественного сознания, что и «разные пространства», и «несовпадения» все равно принадлежат к области коммуникации современного общества, и все, что общество творит, есть общее дело каждого его члена. Мы, современники не имеем права дробить на бесконечные несовпадающие области моральной регуляции наш мир. Ведь этот мир воистинну все больше становится плодом деятельности людей – в значительной мере посредством технического прогресса. Значит, и нахождение моральной адекватности вполне в компетенции людей. Если технический прогресс и мораль сегодня находятся по отношению друг друга «перпендикулярно», то общество, наверное, должно строить свою идеологию и практику в направлении «биссектрисы». Совпадать с одним из этих разнонаправленных «пространств» современному обществу не приходится: в одном направлении движется мораль, сыгравшая в истории человечества величайшую, социообразующую роль, но - тысячелетия назад, в иных условиях. В другом направлении движется технический прогресс, действующий в обществе в целом созидательно, но в частностях порождающий очевидный – материальный и духовный – урон. Но и отказываться от какого – либо из этих «пространств» не следует, да и не возможно. Моральные нормы, безусловно, являются «краеугольным камнем» социума, но они не должны становиться оковами технического прогресса. Технический прогресс не является виновником, но и не служит оправданием моральной безответственности общества, он – воплощение экспансионистских поползновений познающего разума, которому нет и не может быть предела. Модель, протестующая против экспансии разума, «оказывается морально правой, хотя и бессильной» [22, 100]. Модель безудержного и бесконтрольного движения по пути технического прогресса оказывается неприемлемой и рассматривается как катастрофическая и лишь в фантастических произведениях. Следовательно, искомая истина находится «где-то рядом», а именно – посередине, и стратегия развития человеческого общества должна определяться главным понятием – ответственность. Ответственность предполагает свободу развития технического прогресса, но «в то же время признает ограничения свободы, накладываемые долгом, то есть уважением к требованиям и моральным ценностям, которые не ограничивают свободу, но внутренне обязывают к ее ограничению» [19, 285]. Ответственность эту должны нести не только ученые, производственники или политики, но разделить между собой все люди, все общество целиком [23, 342-344].

МОРАЛЬ. Не стоит упускать из виду догадку исследователей о необратимой, хотя и болезненной смене понятийных форм морали в современном обществе. Если мораль теряет позиции в потоке общечеловеческого развития (в столкновении с современными социальными процессами, в несовпадении с техническим прогрессом, в общеглобальном устремлении к свободам и

демократии, во всеобщей информированности, в распространении массовой культуры и т.п.), - нет смысла объяснять это явление исключительно детерминированностью историческими условиями. Наверное, что-то происходит в самой морали.

Моральные притязания, требования, ориентиры и оценки в последнее время ослабевают, размываются, как на личностном, так и на общественном уровне. Мораль «размывают», прежде всего, некоторые теоретические «оправдания». К примеру, распространяющееся в научных кругах мнение о сужении сферы жизнедеятельности общества, подлежащая моральной регуляции, за счет ограничения использования «частной» морали в политических отношениях, о несовпадении морали приватной и морали политической и разведения их «как этических регуляторов». «Политическая мораль, в отличие от морали «приватной» ситуативна и не допускает априорных решений» [24, 164].

Мораль приватная, как известно, ориентирована на нормы и ценности, почерпнутые из априорно принятых раз и навсегда моральных кодексов (народных, религиозных и т.п.). В то же время «политическая мораль покидает сферу трансцендентного и входит в историю» [25, 78]. Мораль приватная ориентирована на идеал, мораль политическая – на интерес. Курс, отвечающий интересам данной страны, квалифицируется как моральная политика, а противоречащий – как аморальная. При этом личная моральная состоятельность конкретного политика – вопрос второстепенный. Такому взгляду может служить прекрасной иллюстрацией тот факт, что даже в разгар политического скандала, связанного с Моникой Ливински, рейтинг Билла Клинтона не опускался ниже 60%. Граждане США исходили не из «морального» облика президента, а из результатов его деятельности в качестве главы государства. Приведенный пример можно расценивать и как «позицию политически взрослого общества», но этот же пример можно расценить как обычное размывание морали, проявление моральной беспринципности, свойственной, к сожалению, широким массам. Вчера общество «простило» - во имя интересов своей страны – любовные «шалости» своему президенту. Сегодня общество «стерпело» похождения своего премьер-министра – в другой стране. Завтра выберет проворовавшегося, не единжды разведенного президента – в третьей. И все – во благо государства?

Думается, проблема гораздо глубже. Понятия «приватной» и «политической» морали не могут быть разведены на том только основании, что не совпадают. Понятия «приватной» и «политической» морали имеют право на существование, но современное «политически взрослеющее» общество должно еще выработать, выкристаллизовать особые нормы и механизмы политической морали, постепенно отказываясь от неоправданно широкого применения в политике критериев «частной» морали. Это путь, на котором массовое политическое сознание постепенно освобождается от излишнего морализаторства и подпадания под влияние лозунговой морали. Это путь, на котором современное общество становится более прагматичным и проникается разумным эгоизмом, без которых общество легко обыграть под аккомпанемент разговоров о приоритете общечеловеческих ценностей.

Движение за демократию и самоопределение на посткоммунистическом политическом пространстве в начале 90-х годов XX века сопровождалось сокрушительной критикой морали прежних времен. Отрицание «двойной», а то и «тройной» морали советского режима («говорим одно, думаем по-другому, а

делаем третье») наряду с декларацией возврата в частную и социальную жизнь христианских моральных ценностей много наполняло паруса революционно-демократического движения тех лет. В этом феномене не проявилось ничего исторически нового. История человечества свидетельствует, что смена власти почти всегда сопровождается сокрушительной моральной критикой прежнего социального строя и прежней власти со стороны новых политических сил. Новое всегда старается освятить себя перед историей и современниками. В этом, однако, проявляется не только морально-этический, но и прагматический смысл и революционная логика. Этот свежий опыт антикоммунистических революций еще раз доказал, что оппозиция власти по-настоящему может быть «общегражданской» только в том случае, когда основывается на морально-этических принципах, важнейшим из которых является - «жить не во лжи» [26, 45]. Именно такая морально-этическая критика стала первоосновой гражданской солидарности в антикоммунистическом сопротивлении и революционном энтузиазме «бархатных» революций конца 80- начала 90-х годов прошлого столетия.

Таковой была природа и демократического движения в Молдове тех времен. Однако, в результате революционных событий отказ от прежней морали состоялся, а декларативные христианские моральные принципы для реальной жизни так и остались лозунгами. Приходится повторять сакраментальное –«вместе с водой выплеснули ребенка». То, что было позитивным в морали прежних времен, не было официально взято новым строем на вооружение, хотя бы для воспитания нового поколения. Упования на победу христианской морали в обществе в целом не оправдались. За прошедший период демократических перемен в государстве христианские принципы так и не стали доминирующими. На причины такого явления обращают внимание исследователи во всех странах молодой демократии, том числе и в Молдове [27]. На поверхности лежит общая религиозная необразованность масс, в том числе и в усвоении содержания христианского морального учения. Соответствующую роль сыграла общая фантазмагорическая атмосфера революционных событий 90-х годов, когда на глазах у изумленной публики поборниками и носителями христианской морали объявили себя прежние ее гонители- вряд ли превратившиеся из Савла в Павла. Политическими лидерами в Молдове (да и во всех странах постсоветского пространства) становились все те же «новые старые» хозяева. Не с тех ли времен в массовом сознании мораль и политика были жестко разведены (с подачи и примера людей, называющих себя «политиками»), как вещи будто бы несовместимые, а политика превратилась в самый выгодный и относительно безопасный бизнес. Стремления «капитанов» молдавского (украинского, российского и т.д.) предпринимательства получить гарантии экономической и личной неприкосновенности в виде депутатских мандатов, прибыльный парламентский бизнес лоббирование законов и инициатив, перекупки голосов и «парламентских штыков», экономический шантаж депутатов и другие проявления бизнесполитики за границами морали убедительно свидетельствуют об этом. Не удивительно, что массовые настроения апатии, разочарований и цинизма постепенно сменяли остатки революционной романтики и эйфорию ожиданий, которые были зримыми проявлениями общественной сознательности во времена соревнований за молдавскую независимость. Как выяснилось, моральность в обществе пока еще слабо связывается с институтом церкви и с христианским исповеданием любви, а базируется в достаточно

традиционном молдавском обществе скорее на бытовой практике и традициях семейного воспитания.

Присутствие в обществе нерелигиозных идейно-моральных программ: народно-традиционной (которая очерчивает моральные ориентиры в обществе через семейно-традиционное воспитание), и коммунистической, (которая, присутствуя «неофициально» - на руинах пионерской, комсомольской и партийной этической дисциплины) – все же обеспечивает моральное соответствие в современном молдавском обществе. На присутствие и влияние этих программ в молдавском обществе очень верно указал Н. Визитей, но, к сожалению, его догадки не получили должной оценки и развития [28, 225-231].

Следует заметить, что в активную политическую жизнь Молдовы приходят новые силы, которые концептуально не считают религию наивысшим авторитетом относительно морали. Демократически настроенные политики начала XXI века часто относят религию к определенной ограниченности, «историческому» то есть устаревшему мнению о вещах, характеризуют ее как тенденцию, обращенную в прошлое. Возникновению таких мнений, безусловно, содействует курс, взятый Молдовой на вхождение в Евросоюз, а там, как известно, бытует мнение приоритетности «формулы светскости» [29,45]. Провозглашенный в 2003 году президентом Франции «Кодекс светскости» кажется привлекательным и перспективным для многих политических деятелей Европы. Следует иметь в виду, что, в случае вступления Молдовы в Евросоюз, нашей стране придется считаться с положениями названного документа. Так что в картину постсоветского будущего Молдовы можно внести светлые тона: перспектива его нравственного благополучия жестко не связана только с успехами церковной проповеди. Надежды на моральный ренессанс в странах молодой демократии скорее могут быть связаны не с критикой морали прежних времен, а с развитием самой демократии. Ибо «человек, в отличие от животного, должен жить «в духе», в культуре и свободе... В этой способности выходить за пределы плотской немощи и конечности и проявляется величие и свобода человеческого духа» [30,36]. Там, где массы имеют реальную возможность выражать свою нравственную волю, можно говорить о приоритете морали. В противном случае мораль может быть лишь фарсом.

Исследователи в разном порядке перечисляют наиболее общие условия развития демократических начал общественной жизни. Первым и важнейшим условием является рациональное постижение действительности. Недемократическому тоталитарному устройству общества может противостоять то, что основано на мышлении. Абсолютистские концепции, в которых объявляется, что рациональное обоснование морали невозможно, что человек должен быть нравственным и в безнравственных обстоятельствах, несостоятельны, но очень удобны как раз для тех, кто хочет установить режим единоличной власти [31,73]. Рационализм современного человека, его информированность могут сослужить ему добрую службу в развитии демократии и соответственно совершенствованию морального состояния общества. Следует заметить, что исследователи прогнозируют «эру рационализма» и «реализма» в скоро грядущем будущем – на смену постмодернизму придет постпостмодернизм, который вернет в общество чувство реальности, торжество разума и устои [31,72].

Вторым важным условием развития демократии исследователи называют наличие среднего класса. Неимущий класс не может быть базой развития

демократического процесса. А олигархам всегда легче установить коррупционные связи с тоталитарным правителем, чем с широкой общественностью. Именно мощный средний класс – гарант демократической организации общества и носитель здоровой морали.

Третьим условием является обеспечение реальной связи между институтами гражданского общества и государства. Влияние масс на конкретную политику должно иметь место. Только в том случае люди будут реально чувствовать свою моральную ответственность. Расширение инициативы масс содействует реализации их нравственной воли. В процессе развития демократии важна консолидация масс в авторитетные общественные организации, обладающие полномочиями, работающие в контакте с правительствами, но в то же время независимые от властных структур и осуществляющих морально-этический аудит [31, 71].

Важным условием развития демократии и, опосредованно, улучшения моральной ситуации в обществе, является развитие гласности и открытости в обществе. Открытость возможна только при условиях свободы слова, свободы критики и предусматривает наличие разнообразия источников информации, вызывающих доверие. Доверие граждан своему государству и государственным властям – одна из фундаментальных основ демократии [32, 90; 29,71].

Долгое время господствующей нормой политического мышления и практики была идеология «макиавеллизма». Однако в XX-м веке, особенно во второй половине эта идеология в значительной мере исчерпала свой потенциал и «оправдание». После того, как политика стала публичной, массы постепенно осознали свое право и обязанность непосредственно участвовать в ней. Политике открылись пути к ее изначальному – аристотельскому – пониманию, где мораль включена в традиционную практику жизни. Политика в этом понимании легко может быть представлена в свете общего согласия по поводу оптимального устройства жизни. Тезис о несовместимости морали и политики все больше подвергается сомнению. Становится очевидным, что такой тезис возникает тогда, когда сама политика приобретает крайние, неморальные нормы: когда многие ее не принимают, но в то же время не имеют реальных рычагов повлиять на такую политику, т.е. в ситуации практического бессилия.

Человеческое общество сделало ощутимые шаги в сторону изменений, как в своей политической практике, так и в понятии морали. Монархические государства трансформировались в конституционные, а затем в демократические. Экскурс в историю вопроса необходим современным исследователям, прежде всего, для преодоления расхожего (особенно в религиозной литературе) мнения, что человечество в своей эволюции движется по наклонной – к «последним временам», свидетельством которых есть беспрецедентное падение нравов [33, 5]. Наоборот, история показывает, что восхождение к демократии дает обществу надежду на гармонические взаимоотношения морали и политики. Важно только соблюдать необходимые условия развития демократических начал общественной жизни.

Рассмотренные нами трансформации, касающиеся современного человека, понятия морали и постмодернистского общества, как это видно, оказывают опосредованное, а то и прямое, влияние на состояние современной морали. Во всех странах проявляется заинтересованность к состоянию существующих моральных

кодексов и поиску общего кодекса (абсолютной морали, глобальной этики и т.п.), ибо существующие своды моральных предписаний, требований и рекомендаций, будь-то религиозные, традиционные, светские, на сегодняшний день не имеют прежнего влияния. К вопросу о трансформациях моральных сводов (кодексов), имеющихся в духовном наследии Республики Молдова, мы уже обращались в ряде своих исследований [34].

В развитие поднятой проблемы правильно будет предложить некоторые собственные соображения по поводу и в русле общего поиска «абсолютной морали», «глобальной этики», «общественного морального договора» - из той огромной необходимости, что ситуация отсутствия писанных и общепризнанных моральных сводов (кодексов), исходящих из реалий современности, состояние общественной морали и ее взаимодействие с политикой не изменится в лучшую сторону. Рассуждения же по поводу поиска «общественного морального договора» невозможны без увязывания данного вопроса с практиками и направлениями модернизации современной политики, что и будет предпринято нами в следующем параграфе статьи.

Примечания:

1. См.: Модельски, Дж. Эволюция мировой политики // Политические исследования. - Москва, 2005, № 3, с. 62, Лапкин, В.В., Пантин, В.И. Ритмы международного развития как фактор политической модернизации России // Политические исследования. Москва, 2005, №3, с. 92-102.
2. Хеллер, А. Два столпа современной этики // Вопросы философии. - Москва, 2001, №4, с. 47-51.
3. Millon-Delsol, Ch. Ideile politice ale secolului XX.-București: Polirom, 2002, с. 108.
4. Мильдон, В.И. Индивидуализм и эгоизм (введение в современную этику // Вопросы философии. – Москва, 2008, № 6, с. 44.
5. Блекберн, К. Виховання моральних цінностей // Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України. Наукові записки Острожської академії. Том 11. – Острог, 1999, с. 184.
6. Лихачев, Д.С. Письма о добром и прекрасном. – Москва: Наука, 1989, с. 43, 106.
7. Мораль: сознание и поведение. – Москва: Наука, 1986, с. 18, 90-91, 168.
8. Рубинштейн, С. Проблема становления смысложизненных ориентаций личности // Психологический журнал. Том 26. - Москва, 2004, № 6, с. 8.
9. Банс, В.Э. Элементы неопределенности в переходный период // Политические исследования. - Москва, 1993, № 4, с. 47-55.
10. Thomson, D. Political ethics and public office.- Harvard: University Press, 1987, с. 96-127.
11. Мкртчян, А.Е. Морально-этические проблемы госслужбы Армении // Социологические исследования. - Москва, 2006, № 11, с. 43-44.
12. Бойков, В.Э. Ценности и ориентиры общественного сознания россиян // Социологические исследования.- Москва, 2004, № 7, с. 43-44.
13. Блажко, В. Почему преступность молодеет? // Criminalitatea în Republica Moldova: starea actuală, tendințele, măsurile de prevenire și de combatere. – Chișinău: Academia Ștefan cel Mare, 2002, с. 260.

14. Даллмар, Ф. Глобальная этика: преодоление дихотомии «универсализм» - «партикуляризм» // Вопросы философии. - Москва, 2002, № 2, с. 14, 26.
15. Haigan, Tr. Politica și democrația. - Cluj-Napoca: Casa de editură „Samis”, 1995, с. 76.
16. Vujor, N. Standarde privind cursul „Educația moral-spirituală” - Chișinău: Ministerul Educației și Tineret., 2002, с. 108-115.
17. Колаковская, А. Интеллектуальные истоки политкорректности // Новая Польша.- Москва, 2004, № 3, с. 5.
18. Анцыферова, Л.И. Гуманистически-экзистенциальный подход к мудрости: способы постижения истинного Я и призвания человека // Психологический журнал. Том 26. - Москва, 2005, № 3, с. 5-14.
19. Агацци, Э. Моральное измерение науки и техники. – Москва: Наука, 1998, с. 98, 103, 285.
20. Соколов, А.В. Интеллектуально–нравственная дифференциация современного Студенчества // Социологические исследования. - Москва, 2005, № 9, с. 91.
21. Barnaciuc, V. Valorile morale ale omului contemporan în cultura postmodernă // Educația morală, etica și spirituală în contemporaneitate. – Chișinău: Edit. Minister. Educaț. și Tineret., 2004, с. 154-159.
22. Воронин, А.А. Техника и мораль // Вопросы философии. - Москва, 2004, № 10, с. 100-101.
23. См.: Роговая, Г. Технический прогресс и нравственность: выбор человека будущего // Dezvoltarea umană: impactul proceselor de transformare a societății moldave. – Chișinău: Centru editorial al UASM, 2007, с. 337-344.
24. Гаман-Голутвина, О.В. О столкновении морального и нравственного начал в Российской политике // Политические исследования. - Москва, 2005, № 3, с. 163-165.
25. Капустин, Б.Г. О связи морали и политики // Политическая наука в современной России: время поиска и контуры эволюции.-Москва: Наука, 2004, с. 78.
26. Степаненко, В. Ідіоми української трансформації // Агора. - Київ, 2005, вип. 1, с. 45.
27. Рогова, Г. Християнські моральні цінності в сучасній політиці // Релігійна свобода. Релігія в постмодерновому суспільстві: соціально-політичні, правові та конфесійні аспекти. Науковий щорічник. - Київ: НАНУ, 2008, № 13, с. 210.
28. См.: Визитей, Н. Идеолого-мировоззренческая ситуация в Молдове: истоки, основные противоречия, возможные трансформации // Moldova, România, Ucraina: bunavescinătate și colaborare regională. - Chișinău, 1998, с. 225-231.
29. Релігійна панорама. – Київ: НАН, 2004, № 1, с. 45.
30. Митрохин, Л.Н. Религия и культура (философские очерки). - Москва: Наука, 2000, с. 36.
31. Разин, А. Единство морали и политики: исторический опыт и современные реалии // Политические науки. - Москва, 2006, № 2, сер. 12, с. 71-73.
32. Ібгімова, Ів. Вибір влади – відкритість // Агора. - Київ, 2005, вип.1, с. 87-90.
33. Оболонский, А.В. Мораль и право в политике и управлении // Общественные науки и современность. - Москва, 2007, № 1, с. 71.

34. Vezi: Rogovaia, G. Principiile morale ale societății în perioada de tranziție // Revista de Filosofie, Sociologie și Științe politice. Chișinău, 2008, № 1, с. 77-91;
Роговая, Г.Н. Урбанизация села, рурализация города: проблемы формирования этико-морального Кодекса // Comunitățile rurale și renașterea satului. Conferința națională, 28 februarie 2005. Teze și comunicării. - Chișinău, 2005, с. 228-230.

ЕВРОПЕЙСКИЙ ВЫБОР УКРАИНЫ: ДОСТИЖЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

**Андрей Кудряченко, доктор исторических наук, профессор
Институт европейских исследований НАН Украины**

Summary

This paper analyses the practice of the Eurointegration process in Ukraine, the EU integration experience, problems and perspectives in the context of the recent EU initiatives regarding the countries from the post-Soviet area. Author investigates the contemporary challenges and opportunities of their solving in light of the Bruxelles politics of "Western partnership".

Весьма ярким олицетворением больших трансформационных сдвигов современной исторической эпохи в Европе и мире стало восхождение, на ряду с другими странами, независимого Украинского государства. На рубеже XX - XXI ст. политическая конфигурация государств в мире продолжает, как и в предыдущие десятилетия, чувствительно меняться. На Западе европейского континента набирают силы процессы углубления и расширения интеграции, а на его Востоке - большей частью верх берут дезинтеграционные составляющие процесса. С развалом социалистического лагеря и его сюзерена СССР канула в лету холодная война. Такой ход событий небезосновательно многими воспринимался как исключительно победа Запада, либерализма и утверждение геополитического доминирования США в пределах почти всего мира. Тем самым часто не брались во внимание роль и стремления Украины и Российской Федерации - этих наибольших союзных республик, в расчленении геополитического субъекта которым был до этого Советский Союз. Ныне часто игнорируется и тот факт, что наши государства при новых условиях также остаются самыми большими, но разными за политическими целями, внешнеполитическими приоритетами и влиянием новыми государствами СНГ и мирового сообщества. Время, которое прошло с тех судьбоносных перемен, Украина и Россия весьма по-разному использовали для своего государственного восхождения и национального возрождения.

Хорошо известно, что Украина за своим потенциалом 1991 г. довольно разительно и выгодно отличалась от многих других стран постсоветского пространства, соседних восточноевропейских государств. За классификацией ООН, Украина тогда принадлежала к числу наиболее развитых стран мира. Однако в начале третьего тысячелетия с сожалением приходится констатировать, что мы далеко отстали от большинства государств, которые вышли вместе с нами из общего прошлого [1]. Даже после прихода к власти новых политических сил с 2005 г. и доброжелательного отношения всего международного сообщества мало что изменилось в положении Украины. Официальный Киев ныне позиционирует значительно более слабым звеном демократии, чем несколько лет до этого. Ныне стало очевидным и то, что мировой экономический и финансовый кризис поразили Украину значительно острее от других государств развитой и молодой демократии.

Анализ свидетельствует, что малоутешительными результатами являются итоги воплощения стратегического курса на европейскую интеграцию, утвержденного соответствующим указом президента еще в 1998 г. Особенно

ощутимым становится это в сравнении с восточноевропейскими соседями и бывшими Прибалтийскими республиками, а ныне государствами Балтии. Ведь эти и другие страны более успешно развиваются, они стали членами НАТО и Европейского Союза. В отличие от них для Украины вместе с другими пятью соседними постсоветскими странами ЕС предложил политику "восточного партнерства". И этот курс Брюсселя не дает ответа Украине относительно перспектив вхождения ее в Евросоюз.

Выяснение причин такого состояния дел и оценка реальных, а не желаемых, перспектив требует проведения объективного анализа, принятия во внимание широкого числа факторов разного уровня. Прежде всего, это касается способности Украины на реальную эффективную внутреннюю и внешнюю политику в качестве влиятельного субъекта международных отношений. При этом мы исходим из того, что внешняя политика является продолжением внутренней. Поэтому от того, насколько эффективной и целенаправленной в демократических преобразованиях есть внутренняя политика, в данном случае Украины, в значительной мере зависит успех ее внешнеполитических стратегий. Следует принять во внимание уровень экономического и социального развития страны, в частности, формирования так называемого среднего класса, как большой прослойки общества. Ведь именно он призван обеспечивать не только экономический подъем, а и в значительной мере политическую стабильность общества. Также следует оценить уровень соблюдения европейских демократических норм и ценностей, прав и свобод в Украине, результативность трансформационных реформ. Вместе с тем нам следует учитывать стратегические подходы наиболее влиятельных геополитических игроков, соответствующих международных формирований и организаций и их реальную политическую линию относительно нашего государства.

В отношении первого фактора, как не досадно нам сознавать, но приходится констатировать, что государство в целом оказалась не на высоте поставленных задач. На протяжении нескольких последних лет в Украине реально отсутствует консолидация политических сил и властных институтов. Следствием этого является существенная потеря нашим государством темпов осуществления необходимых экономических и социальных реформ. При проведении своей внешней политики, официальный Киев далеко не всегда выступает последовательно. Ему очень часто недостает как здорового прагматизма внешнеполитической линии, так и целеустремленного дипломатического сопровождения своей стратегической линии. Среди политиков не всегда господствует осознание того, что для достижения стратегических целей необходима консолидация общества. При наличии нынешних неконсолидированных позиций среди политиков Украина еще долго не сможет проводить эффективную внутреннюю политику, а ее внешнеполитическая линия будет далека от позиций влиятельного субъекта международных отношений.

Следует также отметить, что со стороны международных объединений относительно поддержки стратегической линии нашего государства на евроинтеграцию не было существенных положительных импульсов. Это относится, в первую очередь, к политике официального Брюсселя относительно интеграционных устремлений Киева. Не смотря на то, что Украина одной из первых из стран СНГ подписала с Евросоюзом Соглашение о партнерстве и сотрудничестве, что потенциал и спектр взаимодействия значительно расширился,

что в двусторонних отношениях есть немало знаковых событий, Украина не попала в число приглашенных к кругу ЕС. Подчеркну, что в 2009 г. Киев стремится заключить соглашение с Брюсселем с перспективой не на членство, а только на политическую ассоциацию. Евросоюз после значительного восточного расширения с 2004 г. ограничивается в отношении Украины политикой соседства и начатой в мае 2009 г. инициативы "восточного партнерства", однако без ясной перспективы на интеграцию [2]. Тем не менее, на высоком официальном уровне в Киеве это принято называть соответственно усиленным соглашением и очередной победой. Если это так, то возникает вопрос: сколько таких "побед" нужно, чтобы Украина стала членом желательного интеграционного объединения? Здесь есть над чем призадуматься как руководителям нашего государства, так и научной общественности.

Справедливости ради, подчеркну, что даже МИД Украины относительно Инициативы "восточного партнерства" высказывал свои предостережения. Это касалось ограничения потенциала взаимодействия в визово-миграционной сфере, в частности, подмены перспективы внедрения безвизового режима как долгосрочного приоритета, лишь либерализацией, которая не отвечает интересам и практике отношений ЕС с Украиной.

Внимательный анализ "восточного партнерства" свидетельствует о незначительном росте финансовой помощи нашей и другим странам и об определенных других выгодах. Последнее относится к идентификации шести восточных государств: Украины, Молдовы, Азербайджана, Беларуси, Армении и Грузии, как партнеров, а не только географически близких стран. Также благоприятным и выигрышным для наших стран будет: институциональная поддержка реформ; формирование интегрированной системы управления границами; инициативы относительно выравнивания социально-экономического уровня развития регионов (для Киева – Крыма); а также помощь в модернизации газотранспортной системы Украины. Конечно, возникает вопрос: приближает новая инициатива ЕС Украину к нему, или это утонченная дипломатическая игра ради успокоения неумных киевских политиков? И такое положение возникает своеобразным вызовом для нашего государства.

Как показывает анализ, "восточное партнерство", к сожалению, игнорирует две весьма сильные, из числа основных, идеи "Европейской политики соседства - плюс". Действительно, первой из таких идей была возможность для стран-участниц политики соседства заключить секторальные соглашения с Евросоюзом наподобие стран Европейского экономического пространства (ЕЭП: Норвегии, Исландии и т.п.). Условием этого являлось полное соблюдение соответствующего европейского секторального законодательства (*acquis*). Другими словами, фактически речь шла о секторальном подходе интеграции в ЕС уже на нынешнем этапе, собственно безотносительно наличия соответствующего соглашения. При выполнении этого условия страна ЕЭП могла иметь своих наблюдателей, без права голосовать, в учреждениях Евросоюза, которые планируют дальнейшее развитие секторальной политики и соответствующего законодательства (*acquis*). Согласно немецким предложениям относительно "ЕПС - плюс", указанное участие в работе комиссий могло бы распространяться и на страну политики соседства. Немецкий проект представлял собой революцию в политике соседства и знаменовал открытие дверей к учреждениям ЕС для стран-участниц политики соседства. Это был принципиальный шаг далеко за горизонты Европейской политики соседства,

который еще в 2004 г. определил тогдашний шеф Европейской Комиссии Р.Проди: "Дадим вам все, кроме учреждений". А ФРГ предложили и учреждения, и участие в их работе.

Второй из таких идей была полностью отсутствующая в "Восточном партнерстве" стратегия привлечения стран-адресатов Инициативы к общим программам. Даная идея могла бы служить (согласно предыдущим представлениям относительно "ЕПС - плюс") их подготовке к будущим секторальным соглашениям. Какие секторы и сферы, - с какими странами в нашем соседстве и с какой целью развивать - всего этого в "восточном партнерстве" не недостает. Здесь имеется перечень имиджевых секторальных проектов, однако отсутствует то, что могло бы быстро решать проблемы модернизации стран Восточной Европы и оказывать содействие достижению цели этой политики. На самом деле "восточное партнерство" не является первой региональной концепцией политики для восточных соседей - первой была "Черноморское взаимодействие" (ЧМВ), открытая в марте 2007 г. Направление новой региональной составляющей политики Евросоюза в Восточной Европе в виде "восточного партнерства" является своеобразным опровержением "Черноморского взаимодействия". В конечном счете "Восточное партнерство" есть в определенном понимании возражением немецкой концепции "ЕПС - плюс", поскольку оно не только не развивает, но и скорее наоборот - отодвигает на задний план ее основоположные идеи. Тем не менее, остается вопрос, почему в ФРГ так быстро отказались от политики соседства в Восточной Европе, несмотря на их амбиции (что реализовывались в ходе председательства Германии в ЕС в первой половине 2007 г.) выработать новую "восточную политику" для ЕС?

Учитывая то, что Украина еще не достигла соответствующих социально-экономических критериев, которые выдвигает ЕС к странам-претендентам, сохранение наработок "ЕПС - плюс" должно бы интересовать украинскую сторону больше, чем других участников взаимоотношений. Вероятно, что для отечественных политиков еще не стали повседневными атрибутами европейские политические нормы и демократические ценности, а имеющиеся отечественные институты гражданского общества недостаточно влияют на жизнь страны. Т.е. и в этом отношении общественные учреждения должны бы как-то влиять.

Далее, нам следует принимать во внимание и то, что в большинстве предыдущих расширений Евросоюза окончательное решение о приглашении соответствующих стран было политически мотивированным, что на момент вступления в ЕС высокие социально-экономические критерии достигались не всеми претендентами. Т.е. следует всегда иметь в виду, что существуют не только экономически обоснованные решения, но и политически мотивированные, в том числе и для ЕС. Это касалось как стран ЦВЕ, так и отдельных стран региона Балкан и т.п.

Подчеркну, что еще за президентства Л.Кучмы в мае 2002 года, был взят также курс на евроатлантическую интеграцию. Его приверженцы надеялись на то, что это ускорит евроинтеграцию, как в случае со странами ЦВЕ. Аналогия, так сказать, должна была бы сработать. Тем не менее, и с научной, и практической точек зрения это далеко не так. Вариативность в политике и социальной практике не брались во внимание. Ныне для достижения стратегической цели важным есть выяснения концептуальных основ сторон, временных границ и оптимизации затрат. А торможение на нынешнем этапе императивно требует соответствующей их переоценки.

Рациональный подход предусматривает также учет политики и реальных шагов другой стороны. Значительно омрачают перспективы Украины на европейскую интеграцию и концептуальные поиски и географическая неопределенность Евросоюза. В 2003 г. принятая Европейской комиссией концепция "Более широкая Европа - соседство" виделась в качестве новой парадигмы межстрановой кооперации, создание общего европейского экономического пространства, которое выходило далеко за его географические границы. Даная концепция призвана была содействовать оптимизации отношений интеграционной группировки с окружающими странами, отвечать основным принципам модели "Европы концентрических кругов". Но трудность с адаптацией большого расширения ЕС, осложнение с принятием конституции Евросоюза, оттеснили эту идею на второй план. Ведь даже после одобрения к концу 2009 г. Лиссабонского договора относительно реформ в Евросоюзе, потребуется продолжительное время для налаживания более эффективного его функционирования. Хотя объективно, принятие определенных принципов углубления интеграции Европы - 27, открывает в дальнейшем притягательные перспективы и для Украины, и для других претендентов на пополнение состава объединенной Европы.

В современных условиях изменилась политическая позиция мощных держав - локомотивов интеграции: ФРГ и Франции, лидеры которых не усматривают возможности при современных условиях дальнейшего расширения евроатлантических структур [3]. Известно, что и в России весьма сдержанное отношение к стратегическим устремлениям нашей страны. Это хорошо просматривается соответствующим отношением Москвы к Киеву в рамках СНГ и к формированию ЕЭП, на что нельзя не обратить внимание и о чем следует всегда помнить.

Когда говорится о потенциальных возможностях Украины, следует понимать, что их реализация - это задача для самой Украины и никто кроме нее этого не будет делать. Другое дело, что сильные мира стремились, и будут стремиться приобщить потенциал Украины, да и не только ее, для собственного утверждения и расширения своего влияния. Это следует понимать как аксиому геополитики, в частности периода глобализации.

Конечно, что можно проводить соответствующие параллели утверждения на международной арене нашего государства с другими. И не только со странами ЦВЕ, но и послевоенной Западной Германии. Относительно последней, я бы заострил внимание на следующем. По тогдашнему определению К.Аденауэра, Западная Германия, стремясь интегрироваться в западные структуры, поступала тем или другим образом не потому, что от нее это требовали, а потому, что этого хотело немецкое правительство. А внешнеполитические доктрины наибольших политических сил послевоенной ФРГ не имели важных стратегических отличий, они отличались лишь тактическими задачами и путями достижения целей [4]. В нашем случае, учитывая потенциал даже ныне ослабленной Украины, следует иметь в виду и то, что присоединение ее к тому или другому полюсу, способно весьма чувствительно изменить соотношение геополитических сил в мире. Это понимали как в Вашингтоне, особенно за президентства Дж. Буша (младшего), так и в Москве - раньше и теперь.

После развала СССР, то есть после преодоления двухполюсного раздела мира и утверждения геополитического доминирования в мире США изменилась

стратегия НАТО. Изменения касались расширения ответственности альянса за безопасность, в т.ч. за пределами границ держав - членов. В контекст такой стратегической линии ложилась и лоббистская поддержка вхождения государств ЦВЕ в западные структуры со стороны стран Западной Европы, в частности ФРГ. Ведь при восточном расширении НАТО за счет - сначала Польши, Чехии и Венгрии, а потом и других стран региона, и балтийских стран, ФРГ переставала быть границей конфронтации или противостояния на континенте. Именно учет такой позиции в значительной мере объясняет последовательность евроатлантической интеграции государств ЦВЕ - сначала членство в альянсе, потом вступление в Евросоюз.

В случае с Украиной эти геополитические факторы и даже реальная политика влиятельных "актеров" приобретают несколько иное значение и вес. Так, с приходом в Вашингтоне новой президентской администрации, приоритеты последней расставлены несколько иначе, первоочередной все больше стает повестка американско-российских отношений. И у нас, как и у многих экспертов, возникают сомнения относительно стратегических видений, отношения Вашингтона относительно Украины. Поэтому, оценивая положение и перспективы Киева в достижении стратегической цели на евроатлантическую интеграцию, следует иметь в виду следующее. Предпочтительные последовательность и сроки вхождения в НАТО и ЕС, вероятно, что должны быть видоизменены. Более легкий путь и более желательная последовательность, как в случае стран ЦВЕ, ушли в прошлое. Но это не единственно возможная последовательность. Для нашего государства более приемлемой может стать другая очередность: сначала вхождение в Евросоюз, а потом и в НАТО. В пользу такого подхода говорит и тот факт, что не все страны-члены ЕС являются также и союзниками по НАТО, что имеются государства, которые обеспечивают свою безопасность иными средствами. Но эта тема требует отдельного анализа и аргументации.

В настоящее время следует принять во внимание и соответствующим образом использовать и отношение ЕС к Украине как важного элемента общеевропейской системы безопасности, в частности ее энергетической составляющей. Как показали уже неоднократные "газовые споры" между Киевом и Москвой, Брюссель и ряд других столиц стран ЕС рассматривают Украину как основного транзитера российских энергоресурсов в Европу и видят своеобразную роль "энергетического рычага" в современной геополитической обстановке в мире. Такое состояние дел заставляет всех ведущих геополитических игроков более внимательно учитывать позиции нашего государства.

При таком состоянии стран европейского континента Украине, ее дипломатии следует формировать проукраинскую поддержку как в европейских структурах, так и селективно в большинстве, если не в каждом государстве. О том что последнее возможно, говорит практика Польши. В этой стране с начала 2009 г. в государственном учреждении, которое ведет все интеграционные вопросы, - в Управлении Комитета европейской интеграции, создана уникальная структурная единица, - отдел технической помощи Украине. Отмечу, что ни в одной другой стране Евросоюза такого органа, который организационно занимался бы лоббированием интересов страны, не являвшейся членом объединения, нет [5]. Данный отдел создан без настояний со стороны Киева. Тем не менее, интересы нашего государства требуют того, что бы беспокоиться о создании соответствующих структур, или по крайней мере формировании круга

влиятельных политиков в других странах, которые благосклонны к воплощению отечественного европейского интеграционного курса.

В целом, Украина для более успешного продвижения по пути достижения стратегических целей на европейскую интеграцию должна на основе глубокого анализа сделанного, учета ошибок и новых вызовов подготовить хорошо разработанную соответствующую Государственную программу на несколько лет. В ней должны быть отображены как мероприятия, касающиеся преодоления кризиса, подъема социально-экономического развития страны, так и тактико-технические шаги, конкретные мероприятия по адаптации европейских норм и ценностей, имплементации четких правовых принципов, подготовки управленческих, предпринимательских и вузовских кадров, а также ряд основательных просветительских мероприятий по ознакомлению широкой общественности с практикой жизни европейского сообщества. Будущему вхождению в европейское интеграционное объединение должны прислужиться начатые уже ныне: изучения курсов и спецкурсов евроинтеграции, практики жизнедеятельности стран-членов ЕС ученической и студенческой молодежью, формирование и расширение общественных объединений в поддержку европейского прогресса государства и т.п.

В современных условиях следует также брать в расчет направленность геополитических изменений, будущий расклад сил в мире, на континенте. Ныне определяющей чертой является процесс трансформации монополярного в многополярный мир. Естественным явилось формирование новых мощных геополитических центров мира - Европейского Союза, Китая и России, значительный подъем других государств мира. И не смотря на то, что лишь Евросоюз исповедует либерально-демократические принципы и ценности, эти существенные геополитические отличия можно рассматривать в контексте конструктивных изменений международной жизни, которые открывают возможности консенсусного решения ключевых проблем общецивилизационного развития. Как показывает мировой финансово-экономический кризис, либеральная модель не выдержала современных испытаний.

Взяв это все во внимание, для корректировки Украиной приоритетов своего стратегического прогресса должны послужить также и оценка ею потенциала главных центров силы и динамики их развития. Даже с учетом мирового кризиса, действительно, что США, ЕС, Китай и Россия - это весьма мощные геополитические полюса с огромным внутренним валовым продуктом. ВВП этих центров составляет соответственно - 12,5; 12; 9 и 1,7 трлн. американских долларов. Территория этих экономических великанов представляет - 9,6; 4,0; 9,5 и 17,1 млн. кв. км. где проживает соответственно - 280; 480; 1,350 и 142 млн. человек.

Подчеркнем, что ВВП Китая в 1990-2005 гг. возрос в шесть раз, а в России он удвоился за последние 5 лет. Евросоюз фактически догнал за этим показателем США. Принимая во внимание эти и другие факторы, (высокий демографический потенциал КНР и ЕС, огромную территорию России (10% территории планеты) и ее сырьевые ресурсы и, конечно, тот факт, что каждый из мировых центров силы владеет ядерным оружием (в ЕС ядерными есть Франция и Великобритания), можно констатировать формирование принципиально новой конфигурации сил в глобальном геополитическом пространстве [6].

Поддерживая сотрудничество с подавляющим большинством государств мира, Украина традиционно сохраняет как доминирующие международные отношения по линии: "Запад - Украина - Восток" или в усеченном варианте: ЕС - Украина - Россия. На экономическое взаимодействие Украины с Европой, США и СНГ в 2008 г. приходилась львиная часть (около 73%) отечественного внешнего товарооборота. Показатель торговли Украины в 2008 г., по данным отечественного Госкомстата, составлял: с Россией около 24%; со всеми странами СНГ - 37,7%; а с ЕС - 27-30,8% и всеми странами Европы (без учета бывших республик СССР) - 33% [7]. Эти данные говорят о сопоставимости соответствующих коэффициентов.

Тем не менее, более глубокий анализ дает основания утверждать, что структура торговых взаимоотношений Киева со странами мира есть неудовлетворительной для национального экономического и хозяйственного комплекса. Так, за общим увеличением внешней торговли товарами и услугами на протяжении последних лет, в частности после вступления во Всемирную организацию торговли, лишь за 2008 г. отрицательное сальдо в торговле товарами Украина имеет с каждым третьим государством мира, а его объем составил 18,5 млрд. американских долларов. Это ущербно, особенно в условиях мирового кризиса. Так, половина объемов отрицательного сальдо приходится на 5 постсоветских государства, в том числе РФ, Беларусь, Казахстан, Туркменистан и Узбекистан. Из 40 остальных стран Европы Украина имеет отрицательное торговое сальдо с каждой второй, а с ЕС – 27, то есть с двумя из трех государств, в частности с Эстонией, Литвой, Польшей, Румынией. Украина в 2008 г. имела отрицательное сальдо с каждой четвертой страной Азии, с 30 % государств Африки и Америки [8]. Такое состояние дел следует по возможности скорее исправлять, качественно улучшать экономическое развитие, наращивать объемы экспорта и поддерживать отечественное производство.

Говоря об интеграционных процессах на европейском континенте, мы должны учитывать и реально оценивать перспективы формирования Единого экономического пространства четырьмя постсоветскими государствами: Украины, России, Беларуси и Казахстана. В этой связи следует указать на принципиальные отличия в подходах Украины и России, других стран-участниц, их разное концептуальное видение перспектив ЕЭП. За оценкой украинской стороны, высшей возможной формой сотрудничества могла бы стать зона свободной торговли и отказ от формирования наднациональных органов [9]. Вместе с тем РФ стремится к формированию единого таможенного пространства, единого экономического режима и общей валюты. Подчеркнем, что вступление Украины во ВТО, начало переговоров Киева с Брюсселем о всеобщей Зоне свободной торговли снимает для нее актуальность формирования ЕЭП. Однако для Украины речь не может идти об отказе от приемлемых для страны форм взаимовыгодного сотрудничества, развития двух - и многостороннего сотрудничества.

Следует учитывать, что несмотря на все перипетии последнего времени, отношения Украины с Россией есть стратегически важными как с точки зрения реализации ее курса на европейскую и евроатлантическую интеграцию, так и в контексте ее экономических интересов в более широком спектре. При этом следует понимать ошибочность и необоснованность противопоставления евроатлантического курса Украины развитию отношений с РФ. В этой связи можно уместно провести аналогию с так называемой новой восточной политики ФРГ начатой при канцлере В.Брандте. Несмотря на то, что тогда новый курс Бонна по

налаживанию отношений с СССР, ГДР и другими государствами "социалистического выбора" подвергали жесткой критике оппоненты, он расширил собственные возможности Западной Германии. Новая восточная политика ФРГ сняла напряжение в международных отношениях, сделала возможной не только разрядку международной напряженности, но и сделала возможным в исторической перспективе решение стратегической задачи - преодолеть раскол немецкого народа [10]. И этой возможностью непременно воспользовались политические партии Западной Германии, которые были в свое время оппонентами примирения ФРГ с государствами Востока.

В нашем случае, можно утверждать, что стабильно высокий уровень сотрудничества с Россией является необходимой предпосылкой реализации европейской и евроатлантической стратегии Украины. Ведь хорошие взаимоотношения с таким мощным соседом, как Россия, для Украины оборачиваются солидным расширением ее собственных экономических и внешнеполитических возможностей. Взаимовыгодное отношение двух наибольших постсоветских государств поднимают уровень безопасности и предсказуемости развития континента, оно расширяет поле маневра Украины. Вместе с тем осложнение отношений, рост конфликтного потенциала по линии Киев-Москва не прибавляют Украине ни тактических, ни стратегических преимуществ. Подобный сценарий отношений сделает невозможным вхождение Украины в евроатлантические структуры. Ведь ни ЕС, ни НАТО не склонны обременять себя дополнительными проблемами. В них своих проблем относительно углубления интеграции и повышения управляемости, выравнивания уровней развития, гармонизации движения рабочей силы или проблем по линии отношений "старых и новых членов" хватает.

Августовский 2008 г., кризис грузинско-российских отношений, кроме всего прочего, продемонстрировал уязвимость более слабого партнера и ограниченность влияния третьих, даже довольно влиятельных международных актеров, как Евросоюз или США. Рациональной для Украины представляется минимизация напряженности отношений и развитие взаимовыгодного украинско-российского сотрудничества, а также достижение высоких социально-экономических европейских критериев и благоустроенности общественно-политического бытия, реальная имплементация европейских норм и демократических ценностей на отечественной почве.

Современная Россия владеет стратегическими углеводными ресурсами и при нынешних условиях фактически является монополистом на пути их снабжения в Украину. Вхождение РФ к числу наибольших мировых экономик, ее возрастающий внутренний рынок становится полем серьезной конкуренции экспортеров [11]. Также следует учитывать, что характер отношений Украины с Россией есть одним из принципиальных элементов международных отношений на европейском континенте.

Следует отметить, что наши страны по-разному видят очертания своего будущего, относительно интеграционных процессов, которые происходят на континенте и т.п. При объективной оценке, реализация провозглашенного РФ прагматического подхода к внешней политике, может дать толчок для положительного развития украинско-российских отношений. Здесь для Киева есть поле решительного усиления сотрудничества, привлечения широкого круга европейских партнеров и укрепление собственных позиций. Понятно, что речь

никак не может идти о реинтеграции, половинчатых мероприятиях в смысле привилегированного партнерства. Этот вариант себя уже исчерпал, он заканчивается с установлением Россией мировых цен на энергоносители. И это право каждой стороны, право выходить из собственных национальных интересов. Ведь даже в интеграционных формированиях, таких как ЕС, и Германия, и Польша - каждая, по-своему, видит и отстаивает национальные подходы к животрепещущим вопросам.

Отечественным широким слоям политиков следует принять во внимание, особенно учитывая частые украино-российские "газовые споры" и "эпистолярную переписку" на самом высоком, президентском уровне, что Россия научилась использовать в своих интересах ситуацию постоянного политического кризиса в Украине, ощутимую неконсолидированность властных институтов, даже одномерные внутривластные решения. Есть все основания утверждать, что в отношениях с Россией не следует сгоряча решать проблемы, Украина должна предложить РФ новую естественную и прагматическую повестку дня. Ведь Москва, проводя инвентаризацию существующих договоренностей с Украиной способна изменять их на собственную пользу, учитывая слабость или уязвимость украинских позиций.

За моим видением, наиболее перспективной может быть стратегия Украины на расширение взаимовыгодного отношения с Россией в широком контексте значительного усиления общеевропейских объединительных тенденций, которые все четче обнаруживают ведущие государства континента. Киев, усиливая свои коммуникационные, транзитивные и объединительные функции должен максимально использовать преимущества и минимизировать риски собственного геополитического положения. С этой точки зрения целиком приемлемой становится концепция "Большой Европы" [12]. Последняя разрабатывается в Центре Европейских исследований, который расположен в Брюсселе. Ключевым в подходах этой концепции возникает процесс "европеизации" всей континентальной Европы с участием и Турции, Украины, России и других государств путем формирования общих европейских пространств: политического, экономического, правового, культурного, образовательного, а также энергетического, транспортного, коммуникационного и т.п. Проект "Большой Европы" набирает содержательного наполнения в треугольнике ЕС - Украина - Россия. При таком подходе именно Украина становится системообразующей цепью, а не периферийным элементом. Киев должен инициировать разработку широкомасштабных не только двух-, а и трехсторонних инфраструктурных проектов, направленных на эффективное сотрудничество государственных структур, предпринимателей Украины, России и ЕС. Селективное кооперирование в производственной сфере по отдельным сегментам должны касаться сотрудничества в наукоемких сферах, где совместимость и кооперация способны обернуться для обеих сторон солидной прибылью, занятием видных позиций в мирохозяйственном раскладе сил.

Проводя политику в таком ключе, Украина, как самостоятельное и суверенное государство, способна иметь действительно большее поле маневра, более успешно одолевая кризис и воплощая собственный прагматический курс. При таком ходе событий станет более реальной возможность значительно скорее решить стратегическую задачу относительно подъема эффективности всего народнохозяйственного комплекса. Для достижения этого следует задействовать

все существующие возможности, так как без социально-экономического подъема сложно надеяться на успешное продвижение по пути евроинтеграционного развития. Достижение амбициозной цели Украиной может и должно основываться на ее солидной экономической базе, консолидации политических сил страны и соответствующих знаниях и стремлениях отечественного общества. Утверждение Украины влиятельным и конкурентоспособным государством сделает ее желательной в рядах объединенной Европы.

Примечания:

1. Дмитренко М.А. Суспільні трансформації та політичні аспекти загроз національної безпеці України. – К., 2006, с. 14.
2. Україна в Коцепції «Східного партнерства». – Міжнародна конференція. – Київ, 26 березня 2009 року. – Фонд К. Аденауера, Інституту євроатлантичного співробітництва.
3. Zur Neue Strategie der NATO / www.bundeskanzlerin.de, – 2009. – 1. April.
4. Adenauer K. Erinnerungen 1957 - 1963. - Stuttgart, 1968. s. 64; Кудряченко А.І. Європейська політика Федеративної Республіки Німеччини (1970 – 1991рр.) – К.: Наукова думка, 1996, с. 24.
5. Україна та Росія: як зміцнити фундамент стратегічного партнерства. Історичні, соціокультурні та геополітичні чинники розвитку відносин між двома державами і народами. – К., 2008, с. 254.
6. Розрахунки автора за даними Держкомстата України за 2008 рік. Експрес-випуск від 17.03.2009, № 59.
8. Там само, Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами за 2008 рік.
9. Україна у 2008 році: процеси, результати, перспективи. Біла книга державної політики. – К.: НІСД, 2008, с. 137; Стратегія національної безпеки України, затверджена указом Президента України 12 лютого 2007 року. – сайт Президента України.
10. Brandt W. Begegnungen und Einsichten. Die Jahre 1969 – 1975, с. 642.
11. Кудряченко А.И. Варианты и измерения стратегического сотрудничества Украины и России на современном этапе // Россия и современный мир. – М., 2006, № 3, с. 200.
12. Україна – ЄС: на шляху до нового формату відносин. Матеріали міжнародного «круглого столу», Київ, 24 квітня 2008, с. 34.

RELAȚII INTERNAȚIONALE ȘI INTEGRARE EUROPEANĂ
INTERNATIONAL RELATIONS AND EUROPEAN INTEGRATION

RUSSIA AND THE EUROPEAN UNION: PAST AND PRESENT

Pablo Benavides, ambassador Moscow 09-XI-2009

Russian Academy of Sciences

Rezumat

Studiul prezintă o analiză complexă a relației Federația Rusă - Uniunea Europeană, atragând atenția asupra investigării contextului și condițiilor în care a demarat și evoluat această relație. Cercetarea se axează pe multitudinea de aspecte economice, politice, diplomatice, care au determinat vectorii parteneriatului strategic dintre Federația Rusă și Uniunea Europeană.

The story of the relations between the European Union and Russia actually begins in 1986. Neither the European Union nor Russian Federation existed then as political entities and the terminology used to refer to those relations – designated as relations “with state trading countries” – was the translation of the policy applied by the European Communities to the countries members of the CMEA. This policy obviously included the relations with the Soviet Union.

None of those countries had any sort of formal relation with the European Communities which had been consistently considered as the economic arm of the United States. There was no interest whatsoever to establish political or even economic relations with “Brussels European Institutions”. No agreement, no diplomatic representation, no formal economic concessions existed between the EEC and those countries which, according to the formal doctrine, belonged to the much secluded world of “command economy” under Soviet leadership. The Helsinki CSCE rigid patterns were the unique reference. They were divided into three baskets. The second one dealing with economic issues was to a great extent related with EEC common policies such as external trade and fell within the European Commission’s competence. That is why the Commission played an active role in the long and somewhat exhausting Vienna negotiations which ended in the OSCE summit in Paris in November 1990.

The differences between the economy of those countries and the evolution of the European integration had the European Communities apply a specific legislation to the relations with state trading countries. Such EEC legislation was applied through Regulation 3420, one of the hardest and most rigid legal texts of the Community legislation. Regulation 3420 gave the European Commission an extremely wide power as concerns imports from those countries: unilateral quotas could be imposed, no obligation to increase such quotas was agreed, antidumping duties could be autonomously decided, reference prices were not taken into consideration. As a consequence, the Commission was regularly confronted to bitter complaints of discrimination.

Nevertheless, this situation both political and economic in the CMEA countries was experiencing some subtle symptoms that indicated some slight moves which may be announcing a historic earthquake. A new approach was necessary the more since the CMEA structures were no longer able to embrace all the economic aspirations of

its member states, and that included the Soviet Union as well. “Glasnost” and “perestroika” were about to become the rules of the political and economic game in the USSR and the visit of some of the most relevant reformers in the Soviet Union such as Abel Aganbegian to the European Commission proved that changes were possible and likely. Normalisation of relations with the European Communities became one of the priorities. An “ostpolitik” was indeed necessary. The key was how to handle such a drastic and dramatic change.

Negotiations with the CMEA

A first step to be taken was to launch negotiations with the Secretariat of CMEA (the Council for Economic Mutual Assistance or COMECON). The Soviet Union was not ready to give up her conducting and leading role over the member states of the CMEA. To achieve that hegemony the economic instrument was the CMEA which had been created to some extent to respond to the OECE as the Warsaw Pact was the response to the Washington Treaty for military issues. Up to then, all previous intents to establish institutional relations or even open formal negotiations between the European Commission and the CMEA had failed. But that time, both parties were apparently decided to reach some sort of agreement. Negotiations were carefully and confidentially prepared in Brussels within the so called Political Advisers Group where all the member states of the European Communities were represented. The Group met regularly to follow the course of the negotiations.

In the EEC’s opinion what was needed was a very simple and low key legal text, a “Joint Declaration”, that could be signed by the CMEA Secretary General, Mr. Sytchov, and the European Commission without the participation of the Council of Ministers. So, none of the CMEA or EEC Member States would be involved. Once such an agreement would be signed it would give the Communities the possibility to conclude agreements and to establish full fledged relations with the Soviet Union herself and with the Central and East European Countries (CEECs). As concerns the CMEA’s views that agreement could be considered as a sort of international recognition. But this was precisely to be avoided according to the Council and the Commission. Such recognition could become a serious setback for the Central and East European countries since some of them could not any longer hide their wish to get free from an irrational economic and trading system, to start some economic reforms and to develop their own economic external relations, especially with the European Institutions.

The text of the “Joint Declaration” provided for possible “administrative cooperation” between both Institutions – the European Commission and the CMEA Secretariat -on issues and policies within their respective competences. This drafting was rather reductive since the CMEA competences were few and limited and, therefore, mutual cooperation, if any, would probably not be extended beyond statistics exchanges and mutual information. Actually, that cooperation was never implemented.

A major obstacle for the signature was, nevertheless, the so-called “Berlin clause” which was unavoidable in whatever international agreement that might be signed by the European Institutions. The provision was imposed by the Rome Treaty itself and intended to avoid the consolidation of the partition of Germany. After long and somewhat hard discussions we reached an agreement which included the “Berlin clause”. The “Joint Declaration” was signed in Moscow in June 1988 by the CMEA Secretary General, Mr. Sytchov and by Mr. John Maslen, one high official in my Directorate. Thereafter, and following a thoroughly prepared protocol, the Soviet Ambassador to the Belgian

Kingdom in a Verbal Note delivered to the Commission in Brussels proposed the establishment of diplomatic relations between the European Communities and the Soviet Union.

What could be the reasons for such an achievement whereas previous intents had failed and had just been adding useless tensions to a status of no recognition and mutual ignorance? My own explanations are that the trading and economic system within the CMEA had never worked properly and had not produced any added value to the economies of its member states, that some of those countries were launching a timid reform process that needed freer international trade and that “perestroika” was already guiding some Soviet authorities’ minds. Whatever the reasons the door was now open for the Soviet Union and the European Communities to establish formal relations and to conclude any legal framework in the form of international agreements.

Diplomatic relations between the European Communities and the Soviet Union

The Verbal Note proposing diplomatic relations between the European Communities and the Soviet Union was a significant step to enhance the new status and to confirm the political will of both parties to establish non discriminatory and equal footing relations. That meant in fact the possibility for the Soviet Union to open her own Embassy to the European Communities and for the European Commission as well to open her own Delegation in Moscow. That, also, implied negotiating an “accord de siège” – a “seat agreement” - to define the formal conditions in terms of diplomatic privileges and immunities.

But an unexpected problem appeared: the Council of Ministers had decided to impose a very strict limit on the number of diplomatic officials who could be appointed to Brussels and some severe restrictions on the moves of the diplomatic personnel inside Belgium, in Luxembourg and in Strasbourg where EEC Institutions were based. According to the Council’s views there was a risk or the suspicion of a risk of possible extra-professional activities. Do I need to explain that we were still living in a world of suspicion and misgivings? The numbers established by the Council were communicated to the Commission by the Protocol Service of the Belgian Ministry of Foreign Affairs and, to say the truth, were indeed very low. Those limitations were very reluctantly accepted by the USSR Foreign Ministry. Let me remind that the Soviet Embassy was imposed a maximum ceiling of eight diplomats whereas the rest of the CEECs were authorised up to four officials. To reciprocate, Moscow and all the CMEA capitals imposed also the same limited numbers to the Delegations of the Communities which were opened once the “accords de siège” were signed. An EEC Delegation was opened in Moscow in 1991. Actually, from a very modest size, it rapidly grew up to become one of the most important “embassies” of the European Commission.

I would say that everybody knew that neither the Russian MID nor the Commission could work properly with such severe limitations. The result was that progressively and rather rapidly the convergent needs of the Soviet Administration, together with our own administrative needs and the sensible political pressure of some EEC member states had those numbers grow to more realistic and pragmatic figures. Today the Russian Embassy to the European Union is probably one of the largest and most complex among the Russian Representations abroad. And, also, the EEC Delegation to Moscow is one of the most important for the European Commission. By the way, the

suspensions which gave rise to such limitations were, as far as I am aware of, never confirmed by any sort of relevant unfortunate diplomatic incident.

A Trade and Cooperation Agreement

Once the establishment of formal diplomatic relations was achieved, Moscow proposed to start negotiating a Trade and Cooperation Agreement with the European Communities as some of the CEECs had already done. That was the sensible way to proceed. First of all, as was said previously, the EEC had been applying to our mutual trade exchanges a very severe system, the “autonomous regime”. None of those countries, including of course the Soviet Union, was a member of GATT (the General Agreement of Tariffs and Trade) and therefore the EEC was allowed to submit the Soviet exports to the hardest possible rules which were defined in EEC Regulation 3420. Obviously, the dumping regime was also very severe since there was no possibility to compare prices where market economy criteria were not applied. The sooner that situation could be softened and modified the better for both the USSR and the EEC. A second good reason was that the conclusion of a formal agreement between both parties would no doubt be the most evident sign of recognition and normalisation – an ambiguous term at that time – of our relations after a long period of mutual “ignorance”. Finally, a trade and cooperation agreement would no doubt bring confidence to potential investors and exporting industrial firms. Investment and trade climate had to be improved as the second basket of the Helsinki process was demanding.

Trade and Cooperation Agreements were considered in Brussels as a legal figure of a higher rank than mere “Trade Agreements”. The only existing Trade Agreement between the EEC and a state trading country had been signed with the Ceausescu Romania in a period of quarrels between the Romanian “Conducator” and the Soviet authorities. These subtle nuances had their own sense and were then very much appreciated. Actually, in political terms they used to give an indication of the rank and the quality of the external relations that EEC wished to establish with third countries. Since the negotiations with some countries such as Hungary and Poland had already proceeded swiftly, these precedents helped the negotiations with the Soviet Union to make rapid progress. The outcome was a rather large Trade and Cooperation Agreement very much copied on the CEEC’s pattern. An important legal step, indeed, but nonetheless with all the problems involved in those treaties: in fact, there was no substantive changes since trade exchanges were still submitted to the EEC autonomous regime – highest tariff duties, quantitative quotas, antidumping – although the Agreement afforded both parties to mutually decide about new trade facilities in the most important or sensitive sectors. Textile and steel products were among them as were farm products. As concerns cooperation and though there was a wide range of theoretical sectors included in the text of the Agreement, real cooperation was in fact not very likely as long as no Community financial means were granted. Intellectual property and transfer of technology were some of the most relevant issues of contention. At that time energy had not reached the significance and the importance it would have in the future. Some very informal talks had been engaged on energy but the sector was in Russia considered as a most sensitive national resource.

Therefore, the Council’s decision to launch a specific assistance program to support and to promote political and economic reforms in the USSR was an extremely important one. Previously, the Commission had launched the PHARE program designed to support the reforms undertaken in the CEECs. In the meantime the political

background was changing very rapidly. The Soviet Union was about to disappear and the program had to anticipate political events: its name was TACIS, an acronym for “Technical assistance for the Community of Independent States” and it was endowed with 400 million Euros each year.

The first difficult decision to take was the distribution of such a significant financial amount the CIS state members. To do so a meeting took place in Moscow in February 1992 where all the CIS states were present. The distribution of the funds proved to be an extremely hard job since the Russian Federation, the main beneficiary of the funds as agreed previously between the Commission and Moscow, was accused by the most of the rest of CIS members of taking the lion’s share of the funds. The Baltic States were included in the PHARE program for a number of political reasons. The second difficulty was to agree with the Russian Federation on the policy priorities to be supported and on the amounts of resources which should be earmarked for each one. Obviously, the assistance to Russian financial institutions, to the privatisation policy, to training and education, to transport or farm infrastructure and policies, to oil exploration in regions such as Tyumen in Western Siberia or, even, to the conversion of the military industrial complex were fully accepted by both parties. But, on the other hand, the assistance to the reform of the Russian nuclear sector, a high priority for Europe after the Chernobyl accident in April 1986, was somewhat questioned by our partners mainly when the future of obsolete nuclear plants such as the RBMKs and some VVERs was at stake. Getting into the hard core of the technical, regulatory and administrative structures of MINATOM and GOSATOMNAZDOR was not a simple task. Professor Adamov, the Head of MINATOM and one of the father engineers of the graphite cooled reactors RBMKs, was initially very reluctant but was later on very helpful. In general terms, I must say that the main problem was that neither party – the European Commission and the Russian authorities - had any experience in technical assistance and cooperation with each other and it took some time before mutual confidence made the program fully operational. TACIS was a necessary instrument in spite of all the severe criticism that it had eventually to undergo from media and parliamentary circles who would have wished more and quicker results from it.

The Partnership and Cooperation Agreement

The Trade and Cooperation Agreement between the Soviet Union and the European Communities was signed on 26 February 1990, in an extremely short period of negotiations but actually had not much time to be fully applied. History was evolving too swiftly and the juridical and institutional instruments had to be very rapidly modified and adapted to the new situation. To start with, the Soviet Union imploded in December 1991 and the CIS state members requested their own political and economic relations with the EEC. The European Communities, on the other hand, had become a somewhat more political entity, the European Union. And, finally, the Russian Federation believed that she again deserved a specific treatment and a new legal framework. Meanwhile, the CEECs had signed the so called “Europe Agreements” which would create a free trade area with the European Union and would become the implicit gateway to the future enlargement. Russia was, indeed, a very important potential – rather than actual – trade and economic partner but had, obviously, no intention whatsoever to join the European Union. Moreover, the economic reform process was just beginning in Russia who was not a member of GATT. That made it very difficult to grant her any most favoured nation treatment. Nevertheless, the Russian authorities once and again reiterated their purpose to conclude a

“great agreement”. And this with a quite explicit support from a good deal of the Europe Union’s member states.

Negotiations started that time with “explanatory conversations” in order to elicit our mutual objectives and the nature of the innovative legal instrument we were aiming at. We agreed that it should be called a “Partnership and Cooperation Agreement”, a new sort of treaty of higher rank. And new it certainly was. The innovations and the multiple changes in the course of negotiations forced us to ask the Council to adapt the negotiations mandate several times, the sort of practice that the Council simply hated. In practice, the very severe obstacles we met in some sectors forced the External Relations Commissioner, Sir Leon Brittan, to get personally involved with his counterpart, Viceprimeminister Shokin. Presidents Delors and Yeltsin themselves, also, got involved in a sensitive negotiation on financial institutions and on nuclear material trade at a late stage of the discussions in December 1992. A “Political Declaration” between Delors and Yeltsin, another extremely unusual instrument, was signed to describe the progress made so far and the “political will” to achieve the process.

The specificity and the peculiarity of the Russia and the European Union relations was even to be found in the very act of the initialling and the formal signature of the Agreement. That was done on the very same day – 23 June 1993 – in Corfu in the framework of the European Summit. Usually, between both actions a period of two to three months is necessary to check every single line of the texts by both parties’ jurists and linguists. But such a time span was unconceivable in Corfu where everybody, from the Greek Presidency – Mr. Papandreu – to the Russian President Yeltsin and the European Commission’s President Delors together with President Mitterrand or Chancellor Kohl were anxiously expecting to sign that important text. The text had been previously initialled that very night by the heads of the negotiating teams, namely the late Viceminister Georghii Gabunia for the economic provisions, by Viceminister Vitali Tchurkin for the political cooperation aspects, and me.

I will not indulge in describing the very complex provisions, more than a hundred articles, plus joint declarations and protocols, of the agreement but let me say that the agreement implied a most arduous task. I then described the negotiations of the PCA as “shooting at a moving target from a moving platform”. Indeed, a lot of obstacles had to be overcome: first, we were supposed to take into consideration the special relationship between Russia and some of her so-called “near abroad” countries without precluding any sort of formal legal link such as the free trade area with Byelorussia and Kazakhstan which is now under scrutiny. Russia was not a member of GATT as she is not yet a member of WTO. And the GATT itself was submerged in a process of huge changes affecting its legal basis, its members countries, economic issues covered by the treaty and so on. But the reference to GATT criteria is constant throughout the text such as the most favoured nation clause or the national treatment regime. No need to say that Russia did not at all mean aiming at full membership of the European Union but a free trade area between the parties is eventually aimed at. President Yeltsin said in Corfu that through that treaty “Russia was integrated in Europe’s economic system”. Up to seven “safeguard clauses” are included in the text. Human rights could, of course, not be ignored the more since a provision on this issue was compulsory in every international legal text signed by the Union. After long discussions human rights are wisely and acutely referred to as an “essential element” of the agreement to be respected by both parties.

As everybody knows the “Partnership and Cooperation Agreement” was enforced in 1997 after its ratification by all the Member States’ Parliaments and the Russian Duma and

has been tacitly renewed since 2007 after the ten years duration period was exhausted. The Agreement is a complex, very complete and sophisticated legal instrument which can in principle solve most of the political and economic situations and problems between the Parties.

Nevertheless, the complexity of the relations between the European Union and the Russian Federation brought both parties to launch a new additional framework for mutual cooperation in four areas or “spaces”: a common economic space, a common space of freedom, security and justice, a common space of external security and a common space of research, education and culture which are supposed to practically embrace all the very diverse fields of any cooperation. But this is not a new legal framework. The reference is and will be the PCA as long as no new agreement is achieved. I do not pretend to describe all the sectoral Agreements and Protocols, some of them very important, which have been signed by the European Union and the Russian Federation on issues such as nuclear energy cooperation, the German reunification consequences, the International Science and Technology Centre or the Energy Dialogue.

”What next”

The European Union and Russia relations are, no doubt, at a crossroad. Both parties have underlined their wish to provide these relations with a new adequate legal and political framework. The term “strategic partnership” would reflect the new sort of high ranked relations they both mean to implement. But names whatever they may mean cannot hide the difficulties of the task. To begin with I am afraid that the approaches of the European Union and Russia on the new agreement are substantially different from each other. For the European Union, the Russian Federation is indeed a strategic partner for all sorts of reasons and this should justify a special relationship to be recorded in one single agreement. Obviously, this should include trade, economic links and investment climate, energy, political cooperation, third pillar issues such as justice, freedom of movements or fight against terrorism or organised crime and any other matter of common interest. One single text should cover them all. On the other hand, Russia is still scrutinizing and trying to fully understand the essence of the European Union which in some Russians’ views remains a “non identified political subject” as President Delors called it. Russia would prefer a simpler framework agreement which could be further on completed with sectoral protocols on issues of Russian interest especially on energy, on freedom of persons movements and on decisions concerning the Common Security Policy. Two rather diverse if not confrontational approaches which have made the first rounds of conversations between the Parties rather fruitless.

In my opinion, Russia and the EU should be aware of all the potentiality of the PCA, an extremely complex treaty which affords both parties to develop their relations on most sophisticated issues. Before Russia and the European Union indulge in long and probably somewhat frustrating negotiations to reach a new text with a new higher status, they need to remove a number of hindrances ranging from their economic legal structure and background to their views about human rights. But unfortunately, throughout the very last years a number of misunderstandings and some contentious issues have been casting some shadows on this possible working method.

Let me recall that obstacles to trade have not been completely removed, that freedom of movements are sometimes questioned, that investments climate has not been as favourable and symmetric as we all would have liked them to be, that problems about human rights emerge from time to time. In one word, the complexity of our mutual

Pablo Benavides

relations is such that it seems that initiating new negotiations before those obstacles are removed may be equal to putting the cart before the horses.

Whatever the name we give to the relations between the European Union and Russia, whatever the working method we may choose, whatever the issues we may wish to insert in any legal text, the European Union and Russia should be aware – as I guess they are – that History will be looking at those two huge partners to find the most convenient way to understand each other and to live by each other in the best possible good terms as global partners.

REPUBLICA MOLDOVA ȘI CONSILIUL EUROPEI: UN PARTENERIAT DE 15 ANI

**Artur Cozma, doctor în științe politice
Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM**

Summary

The European aspirations of the young Moldovan state were related with the establishing of new political and economical partnerships, among which was the Council of Europe. The Council of Europe membership guide Moldovan society towards the democratisation and emergency of the state of law. A lot of efforts from the political leadership and national diplomatic service were needed in order to gain for the Republic of Moldova a special quest status in the European Parliament in 1993 and a full membership in the Council of Europe in 1995. The article gives a review of the political and diplomatic measures in order the Republic of Moldova to become member of the Council of Europe starting with first contacts to the present days and the agenda of this process.

Author considers that Republic of Moldova - Council of Europe partnership play an important role in the transition of Moldova from the totalitarian regime to the open society, protection of human rights and fundamental freedoms.

Din primii ani de la obținerea independenței, vectorul european al politicii externe moldovenești a vizat, în primul rând, Consiliul Europei. Aderarea la Consiliul Europei (CoE) în calitate de membru cu drepturi depline era concepută de politicienii Republicii Moldova ca o etapă incipientă în procesul de lungă durată de integrare europeană. Etapa în cauză avea drept obiectiv prioritar racordarea legislației naționale la standardele europene, efectuarea în ritm accelerat a reformelor economice și sociale. Evoluția relațiilor cu CoE și UE se desfășura concomitent, cu progrese și stagnări în dependență de complexitatea situației politice și a procesului reformativ în țară. [1]

Reprezentând, la origine, o tentativă de a constitui o Europă prin excelență „europeană”, adică făcută de europeni și în folosul europenilor, în prezent Consiliul Europei este unica organizație paneuropeană ce întrunește toate statele din Europa, cu excepția Republicii Belarus, oferind fiecărui subiect posibilitatea de a dialoga la egal cu toate statele europene. Consiliul Europei este format din două structuri de bază: Adunarea Parlamentară, alcătuită din parlamentari delegați din partea parlamentelor naționale, și Comitetul de Miniștri, format din miniștrii de externe ai statelor membre. Condițiile aderării la CoE includ semnarea și ratificarea obligatorie a Convenției pentru drepturile omului, „statul candidat urmând să-și conformeze instituțiile și ordinea juridică cu principiile de bază ale statului democratic, supus supremației dreptului și respectării drepturilor omului”. [2]

Stabilirea și evoluția relațiilor Republicii Moldova cu CoE în perioada de independență (1992 - 2009) a parcurs câteva etape consecutive. Prima etapă, în care Republica Moldova a obținut statutul de invitat special pe lângă Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei, a cuprins perioada 29 ianuarie 1992-5 februarie 1993. A doua etapă a inclus acțiunile interne și externe vizând obținerea de către Republica Moldova a statutului de membru cu drepturi depline al Consiliului Europei și cuprinde perioada 5 februarie 1993 – 13 iulie 1995. Ea se caracterizează prin

activizarea eforturilor diplomatice întreprinse în acest sens de către Parlament, Ministerul de Externe și Președinție. Cea de-a treia etapă a început la 13 iulie 1995 prin obținerea statutului de membru cu drepturi depline a Republicii Moldova la APCE. Această etapă este marcată prin intensificarea colaborării dintre Republica Moldova și CoE în vederea racordării legislației naționale la cea europeană; organizării întâlnirilor și vizitelor diplomatice reciproce, implementării proiectelor, asistenței financiare, înființarea reprezentantei Permanente a Republicii Moldova la Strasbourg pe lângă Consiliul Europei și a Biroului de informare al Consiliului Europei la Chișinău.

Procesul de aderare a Republicii Moldova la Consiliul Europei a fost lansat la 29 ianuarie 1992, prin mesajul oficial al Președintelui Parlamentului Republicii Moldova, Alexandru Moșanu, adresat Președintelui Adunării Parlamentare a Consiliului Europei Lordul Geoffrey Finsberg, prin care a solicitat obținerea statutului de invitat special la Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei (APCE). [3] Drept argumente în favoarea acestui demers era invocat faptul că Republica Moldova aplică în practică prevederile Actului Final de la Helsinki și a instrumentelor adoptate la Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa, precum și a Pactului Națiunilor Unite cu privire la drepturile civile și politice, economice, sociale și culturale din 16 decembrie 1966 la care ea deja a aderat.

Calitatea de invitat special, creat de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei în 1989, permitea delegațiilor parlamentare ale țărilor Europei Centrale și de Est, angajate pe drumul democrației pluraliste, dar ne fiind, încă, membre ale Organizației, să asiste la sesiunile plenare ale Adunării și la reuniunile comisiilor ei. [4] Astfel, deja după câteva zile de la solicitarea statului de invitat special, în perioada 3-7 februarie 1992, prima delegație reprezentativă a Parlamentului Republicii Moldova în frunte cu Vasile Nedelciuc, președintele Comisiei parlamentare pentru relațiile externe, a participat la Sesiunea a 43-a a APCE de la Strasbourg. [5] La ședința plenară, delegația moldovenească a prezentat punctul de vedere al Parlamentului de la Chișinău în problemele de politică externă și internă. Tot atunci a fost înmănat demersul oficial al Republicii Moldova cu solicitarea de a i se acorda statutul de invitat special la Consiliul Europei. [6] Ca urmare a vizitelor efectuate la Strasbourg și conlucrării dintre deputații europeni și moldoveni, Parlamentul Republicii Moldova a obținut la 5 februarie 1993 statutul de „invitat special” la APCE. [7] Cu acest prilej, Președintele Parlamentului, Petru Lucinschi, a adresat o scrisoare de grațitudine Secretarului General al CE, Catherine Lalumiere, președintelui APCE, tuturor celor ce au contribuit la obținerea de către Republica Moldova a statutului de invitat special. [8] Astfel, primul pas pe calea integrării Republica Moldova în structurile europene a fost realizat.

Cererea de aderare a Republicii Moldova la CoE a fost depusă la 20 aprilie 1993. În anii următori se vor depune eforturi susținute pentru realizarea acestui obiectiv strategic, Republica Moldova fiind vizitată de mai multe echipe de experți care vor supune analizei legislația națională, precum și problemele legate de respectarea drepturilor omului. De asemenea, începând de la această dată, Parlamentul de la Chișinău va expedia cu regularitate experților europeni proiectele de legi pentru a obține avizul Consiliului Europei. [9]

Pe parcursul anului 1993 s-a intensificat efortul diplomației parlamentare pe dimensiunea conlucrării cu Consiliul Europei. Deputații Republicii Moldova au participat la mai multe seminare și conferințe ale Consiliului Europei, printre care Seminarul instructiv din Strasbourg (4-7 mai), organizat pentru parlamentarii implicați în activitatea

APCE; la Conferința de la Helsinki (2-4 iunie) cu tema „Progresul reformei economice în Europa Centrală și de Est”; la Conferința de la Paris (15 septembrie) cu tema „Citizens, representative democracy and European construction”. [10] Președintele Comisiei pentru problemele de drept a Parlamentului, Nicolae Andronic, a participat la lucrările Ședinței a 16-a a Comisiei Europene pentru Democrație prin Lege (10-11 septembrie) și la cea de-a 17-a întrunire plenară a Comisiei Europene pentru Democrație prin intermediul Legii care și-a desfășurat lucrările la Viena (12-13 noiembrie). [11]

Un rol important în fortificarea colaborării cu CoE a jucat vizita de lucru la Secretariatul General al Consiliului Europei a Ministrului Afacerilor Externe, N.Tâu (20 septembrie - 1 octombrie 1993). Semnificativ este faptul, că anume în cadrul acestei sesiuni s-a discutat despre urgentarea aderării Republicii Moldova la Consiliul Europei, despre participarea la programele de cooperare ale Consiliului Europei cu țările Europei de Est în diferite domenii, despre aspectele specifice ale mecanismului de control al Convenției europene a drepturilor omului; un șir de chestiuni cu privire la mass-media, drepturile omului și Convenția europeană pentru radiodifuziune, la care, după aderarea la Convenția culturală europeană, Republica Moldova va primi invitația de aderare. De asemenea, a fost discutat proiectul de lege cu privire la statutul comunității găgăuze din sudul Republicii Moldova, prezentat spre avizare de către Parlamentul Republicii Moldova. În rezultatul acestei vizite a fost elaborat Programul de cooperare a Consiliului Europei cu Republica Moldova. După definitivare, acest program va fi prezentat Direcției juridice pentru punerea în discuție în cadrul Reuniunii de programare a activității pe anul 1994 în domeniile juridic și drepturile omului care și-a desfășurat lucrările la Strasbourg în perioada 4-6 octombrie 1993.[12]

În scopul promovării cererii de aderare a Republicii Moldova la Consiliul Europei, în ianuarie 1994, la Strasbourg a plecat o delegație a Parlamentului Republicii Moldova, condusă de Alexandru Burian, președintele Comisiei pentru relațiile externe. În cadrul vizitei au fost examinate condițiile pe care Moldova urma să le îndeplinească pentru a deveni membru al acestei organizații. Au fost discutate, de asemenea, modalitățile de participare a misiunii de observatori ai APCE la alegerile parlamentare din 27 februarie 1994. [13] Ulterior, alegerile în cauză au fost apreciate de către observatorii APCE ca desfășurându-se „în cele mai bune condiții, în pofida boicotărilor din partea Transnistriei”. [14] Procesul de democratizare a fost facilitat în continuare prin consultările intense cu Consiliul Europei pe marginea elaborării noii Constituții (adoptată de Parlamentul Republicii Moldova la 29 iulie 1994), legii organice prin care se acorda un statut special Găgăuziei (adoptată de Parlament la 23 decembrie 1994), legislației cu privire la organizarea judecătorească și minorități. La 20 octombrie 1994, Biroul Adunării Parlamentare a CoE a emis un raport cu privire la compatibilitatea legislației moldovenești cu sistemul juridic și principiile Consiliului Europei.

Spre sfârșitul anului 1994 și în prima jumătate a anului 1995 imaginea Republicii Moldova apare deosebit de favorabilă pe arena internațională, în unele cazuri fiind citată chiar în calitate de exemplu al reformelor democratice. Parlamentul de la Chișinău și-a asumat angajamente în fața CoE de a semna și ratifica în scurt timp toate convențiile organizației, de a racorda în continuare legislația țării la cea europeană, de a asigura cursul noilor reforme economice etc. În consecință, ținându-se cont de faptul că „Moldova întreprinde acțiuni energice în direcțiile menționate”, [15]. Eforturile Moldovei au avut ca rezultat Avizul nr.188 (1995) al Adunării Parlamentare din 27 iunie 1995 relativ la cererea de aderare a Moldovei la Consiliul Europei. [16]

În continuare vom prezenta câteva extrase din acest Aviz:

„Avizul a fost argumentat în rezultatul vizitei unei delegații a Adunării, din 20 -22 iulie 1992. La 5 februarie 1994 a fost acordat Parlamentului Republicii Moldova statutul de „invitat special”. Procesul de tranziție spre democrație a mai fost facilitat de consultările intensive cu CoE pentru elaborarea unei noi Constituții (adoptată de parlament la 29 iulie 1994), a unei legi organice care acorda un statut juridic special Găgăuziei adoptat de Parlament la 23 decembrie 1994, precum și de o legislație cu privire la organizarea justiției și cu privire la minorități. În alegerile parlamentare din 27 februarie 1994, adepții re-unificării cu România ale căror perspective au generat mișcarea de secesiune în Transnistria, a obținut doar 7,5 % din sufragii. 95 % din alegători (cu o participare de 75 %) s-au pronunțat în favoarea unei republici independente.

Un raport a doi juriști eminenți care a confirmat perspectiva unei ameliorări în compatibilitatea legislației și a sistemului juridic moldovenesc cu principiile Consiliului Europei a fost elaborat de Biroul Adunării la 20 octombrie 1994. Adunarea salută crearea de către guvernul Moldovei a unui comitet interministerial special pentru monitorizarea acestei probleme pe plan politic. În consecință, având în vedere: a). participarea Moldovei la diferite programe ale Consiliului Europei; b). cooperarea Moldovei în cadrul mai multor convenții și acorduri parțiale; c). participarea unei delegații în calitate de „invitați speciali” a Parlamentului Moldovei la aceste lucrări începând cu 5 februarie 1993, Adunarea consideră că Moldova, în perspectiva obținerii unui control deplin asupra teritoriului său, are capacitatea și dorința, în sensul articolului 4 din Statut, de a se conforma dispozițiilor articolului 3 cu privire la aderarea la Consiliul Europei, care stipulează: „Fiecare membru al Consiliului Europei trebuie să accepte principiile Statului de drept și principiul în virtutea căruia fiecare persoană aflată sub jurisdicția sa trebuie să se bucure de drepturile și de libertățile fundamentale ale omului. Fiecare membru se angajează să colaboreze în mod sincer și efectiv, la realizarea scopului Consiliului.” [17]

Iată de ce Adunarea Parlamentară, subînțelegând că Moldova împărtășește interpretarea sa a angajamentelor luate, enumerate în paragraful 8, și că ea tinde acum - să semneze Convenția europeană a Drepturilor Omului la momentul aderării sale. Recomandă Comitetului Miniștrilor: a). să invite Moldova să devină membru al Consiliului Europei; b). să acorde Moldovei cinci locuri în cadrul Adunării Parlamentare. [18] Astfel CoE a recomandat Comitetului de Miniștri să invite Moldova în calitate de membru al Consiliului Europei și să acorde Moldovei cinci locuri în Adunarea Parlamentară.”[19]

Următorul pas a fost hotărârea Rezoluției (95)7 din 10 iulie 1995, care invita Moldova să devină membru al Consiliului Europei (adoptată de Comitetul Miniștrilor la 10 iulie 1995, în cadrul celei de-a 541a bis reuniune a Delegaților Miniștrilor). Vom prezenta câteva Extrase din această Rezoluție:

„Comitetul Miniștrilor, luând în considerare dorința exprimată de Moldova de a deveni membru al Consiliului Europei. Luând notă de intenția guvernului Moldovei de a semna Convenția pentru apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale precum și Protocolul nr. 11 la momentul depunerii de către guvern a instrumentului său de aderare la Statutul Consiliului Europei; Împuternicește Secretarul General să aducă aceste decizii la cunoștința guvernului Moldovei și să adopte toate dispozițiile utile pentru aplicarea lor.

Decide: a). să invite Moldova să devină membru al Consiliului Europei și să adere la Statut; b). să fixeze un număr de 5 Reprezentanți ai Moldovei la Adunarea parlamentară; c). să fixeze cota parte a diverselor contribuții financiare ale Moldovei la Consiliul Europei conform anexei la această rezoluție, a cărei parte integrată este”. [20]

Ca urmare, prin Hotărârea nr.522-XIII din 12 iulie 1995, Parlamentul Republicii Moldova a ratificat Statutul Consiliului Europei. A doua zi, la 13 iulie tricolorul Republicii Moldova a fost arborat pe frontispiciul Palatului Europei din Strasbourg. Referindu-se la acest eveniment, dl Terry Davis, Președintele APCE a subliniat următoarele: ”Republica Moldova și-a regăsit locul în familia democrațiilor europene. Evenimentul s-a produs treptat, în rezultatul ajutorului permanent acordat de către Consiliul Europei încă de la depunerea cererii de aderare, Moldova devenind, la rândul ei, un membru fidel și activ al organizației”. [21] Acceptând „principiile statului de drept” ale CoE, Republica Moldova a devenit cel de-al 36-lea stat membru cu drepturi depline al Consiliului Europei, una din primele țări din spațiul CSI care a obținut acest statut. Acest eveniment a constituit un pas important pe calea integrării țării în UE. Calitatea de membru al CoE, prin asumarea angajamentelor de a respecta neabătut condițiile stipulate în statutul organizației, a consolidat cauza democrației în Republica Moldova, asigurând condițiile necesare pentru protejarea drepturilor omului și libertăților fundamentale.

Totodată, este necesar de subliniat că acceptarea Republicii Moldova în Consiliul Europei a fost una condiționată. Prin Avizul 188 al Adunării Parlamentare au fost formulate o serie de angajamente principiale pentru Moldova, de la reforma sistemului penitenciar până la modificarea unor prevederi constituționale, ajustarea legislației naționale la Convenția Europeană a Drepturilor și Libertăților Fundamentale ale Omului. Astfel, cu aderarea sa la Consiliul Europei, Republica Moldova a intrat într-o fază calitativ nouă în relațiile cu înaltul forum european, având responsabilitatea de a pune în aplicare obligațiile asumate la momentul aderării. Pe viitor, relațiile Republicii Moldova cu forul de la Strasbourg s-au manifestat pe parcursul anilor următori preponderent în domeniul cooperării cu diferite structuri ale CoE, în mod special cu Directoratul Drepturilor Omului, în vederea realizării angajamentelor asumate de către Republica Moldova la momentul aderării sale la CoE.

De la bun început acest proces nu s-a desfășurat în modul dorit. Astfel, în luna septembrie 1996, în baza declarației Comitetului de Miniștri al CoE de la 10 noiembrie 1994 prin care s-a decis monitorizarea fără discriminare a tuturor statelor membre ale Organizației, Republica Moldova a fost vizitată de un grup de parlamentari ai Adunării Parlamentare în frunte cu Lordul Finisberg, raportor politic pentru Moldova al AP. În final, concluzia grupului de monitoring nu a fost deloc favorabilă Republicii Moldova, indicând că autoritățile moldave nu au reușit să înregistreze succese remarcabile în ceea ce privește respectarea angajamentelor asumate față de CoE, iar gradul de avansare a lucrărilor din cadrul exercițiului de compatibilitate a legislației naționale cu standardele europene este ne-satisfăcător. [22]

Un semnal pozitiv de conlucrare a părților a constituit Decretul nr.263 semnat la 18 august 1995 de Președintele Mircea Snegur, prin care s-a instituit Reprezentanța permanentă a Republicii Moldova pe lângă Consiliul Europei. În funcția de reprezentant permanent adjunct a fost desemnat dl Eugen Cibotaru. [23] În perioada 1997- 2001, dumnealui a fost succedat de dna Iuliana Gorea-Costin, în calitate de Reprezentant permanent, primul Ambasador al Republicii Moldovei la Consiliul Europei. [20] Analizând funcțiile Reprezentantului Permanent al Republicii Moldova pe lângă Consiliul Europei, constatăm afinitățile acestora cu atribuțiile de membru al Comitetului de Miniștri, ajustate la funcționarea cotidiană a instituției europene.

Ca răspuns la acțiunile consecvente ale autorităților Republicii Moldova la 30 iunie 1997, la Chișinău, în prezența Secretarului General al Consiliului Europei Daniel Tarschys,

a fost inaugurat Biroul de Informare al Consiliului Europei. Biroul exercita funcția de a răspunde cerințelor de informare și documentare referitor la activitatea și experiența Consiliului Europei, difuzând autorităților publice, asociațiilor, ONG-urilor, cetățenilor, informații și documente atât la solicitare, cât și din inițiativă proprie. Asemenea Birouri, finanțate de Consiliul Europei, activează în toate țările Europei de Est. [24]

Relațiile Republicii Moldova cu Consiliul Europei se manifestau și prin asistența multilaterală acordată Republicii Moldova de către Consiliul Europei. Susținerea financiară în creștere a proiectelor de asistență și a programelor de activități pentru Republica Moldova a permis printre altele procurarea echipamentului pentru deschiderea Centrului de Informare și Documentare al Consiliului Europei (CID) și întreținerea anuală a activității acestuia; lansarea Programului comun CoE-UE în domeniul mass-media și justiție pentru Republica Moldova. În anul 2001 CoE a pus în aplicare programul de asistență, similar celui aplicat în republicile Baltice, în domeniul însușirii limbii de stat de către alolingvi. La Chișinău a fost inaugurat Centrul european pentru problemele Inundațiilor (Acordul Europa Riscuri Majore), programul ADACS, Programul Comun CE/CoE de cooperare în domeniul consolidării stabilității democratice în Republica Moldova, ca urmare a vizitei reprezentanților Secretariatului CoE din martie 2000. [25]

Un rol important în procesul democratizării Republicii Moldova revine Curții Europene a Drepturilor Omului (CEDO). Începând cu 1 noiembrie 1998, fiecare cetățean al Republicii Moldova poate beneficia de accesul nestingherit la noua instituție europeană de justiție. La CEDO, Guvernul Moldovei este reprezentat de către Agentul său Guvernamental care dispune de un șir de atribuții de informare și reprezentare. La fel, Republica Moldova este reprezentată de un judecător la Curte, independent și imparțial, ales în funcție de către Adunarea Parlamentară.[26]

Un eveniment de importanță majoră pentru Moldova a fost preluarea Președinției în cadrul Comitetului de Miniștri al CoE în perioada 15 mai-6 noiembrie 2003. Astfel, Republica Moldova a devenit primul stat din CSI care a exercitat aceasta funcție, iar următoarea șansă de acest gen va reveni peste, cel puțin, 22 de ani. Amploarea acestui eveniment se explică prin oportunitățile pe care le oferă calitatea de Președinte al Comitetului de Miniștri precum sporirea imaginii statului pe plan internațional, consolidarea relațiilor bilaterale, lansarea unui semnal pozitiv pentru toate instituțiile internaționale și cercurile de afaceri, îmbogățirea experienței diplomatice în gestionarea unor organizații internaționale. [27]

În concluzie, aderarea Republicii Moldova la Consiliul Europei a constituit un pas hotărâtor spre edificarea statului democratic și de drept, finalizând o etapă importantă a îndelungatului proces de refaceri: promovarea reformelor, elaborarea noului proiect al Constituției, adoptarea unui număr considerabil de legi noi, semnarea unui șir de acorduri și convenții internaționale în cele mai diverse domenii, cum ar fi protecția mediului, drepturilor omului, muncii și altele, reprezentând, în totalitatea lor, un argument al progresului Republicii Moldova pe calea valorilor democrației europene. Aderarea Republicii Moldova la CoE a jucat un rol important în inițierea și desfășurarea, uneori anevoioasă, a procesului de tranziție de la regimul totalitar la cel democratic, în constituirea și consolidarea statului de drept, bazat pe supremația legii, respectarea, garantarea și promovarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului. [28]

În articolul de față nu s-a urmărit scopul de a elucida exhaustiv problema enunțată. S-a avut în vedere formularea și schițarea acestei chestiuni. Menționăm necesitatea

cercetării aprofundate a acestei probleme, ca parte componentă a integrării Republicii Moldova în Uniunea Europeană, având o importanță teoretică și practică actuală.

Note :

1. Cozma A. Diplomația Republicii Moldova în perioada anilor 1944-2001. Teză de doctor în științe politice. Cu titlul de manuscris. Chișinău, 2007, p. 123.
2. Ibidem, p. 124.
3. Arhiva Parlamentului Republicii Moldova (AP RM), F.R. – 2948, inv.16, d.3, f. 217-218.
4. Consiliul Europei. 800 milioane de europeni. – Ch.: F.E.-P. „Tipogr.Centrala”, 2002, p. 15.
5. AP RM. F. R-2948, inv. 16, d. 3, f. 31.
6. AP RM. F. R-2948, inv. 16, d. 3, f. 24-30, 46-47.
7. Opinia, nr. 188(1995) a APCE cu privire la cererea de aderare a Moldovei la Consiliul Europei; AP RM. F. R-2948, inv. 16, d. 4, f. 138.
8. AP RM. F.R-2948, inv. 16, d. 4, f. 91.
9. AP RM. F. R-2948, inv. 16, d. 4, f. 1.
10. AP RM. F. R-2948, inv. 16, d. 4, f. 82, f. 116; d. 8, f. 199.
11. AP RM. F. R-2948, inv. 8, d. 3, f. 118; inv. 16, d. 4, f. 139.
12. Notă informativă Cu privire la vizita de studii la Secretariatul General al Consiliului Europei în perioada de 20 septembrie - 1 octombrie 1993 // AD Arhiva diplomatică a MAEIE RM. Date curente.
13. AP RM. F. R-2948, inv. 16, d. 8, f. 36; d. 4, f. 138.
14. Opinia nr. 188(1995) a APCE cu privire la cererea de aderare a Moldovei la Consiliul Europei.
15. Avizul nr. 188 (1995) al Adunării parlamentare din 27 iunie 1995 relativ la cererea de aderare a Moldovei la Consiliul Europei // [www.bice.md/UserFiles/File/CoE-RM/FSG-Inf\(2004\)29ad_rom.doc](http://www.bice.md/UserFiles/File/CoE-RM/FSG-Inf(2004)29ad_rom.doc) [Accesat 14.08.2006]
16. Moldova: bilanțul cooperării cu Consiliul Europei. // SG/Inf (2004)29 Addendum, 8 noiembrie, 2004, p. 3.
17. Tratatе internaționale la care Republica Moldova este parte. Vol. IX. - Chișinău, 1999, p. 192.
18. Moldova: bilanțul cooperării cu Consiliul Europei. // SG/Inf (2004)29 Addendum, 8 noiembrie, 2004, p. 3.
19. Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 1995, nr. 41-42, art. 474.
20. Moldova: bilanțul cooperării cu Consiliul Europei. // SG/Inf (2004)29 Addendum, 8 noiembrie, 2004, p. 3.
21. Cuvântarea d-lui Terry Davis la ședința Parlamentului din 18 iulie 2005 (STENOGRAMA) // <http://www.parlament.md/news/plenaryrecords/18.07.2005/> [Accesat 14.08.2006].
22. Arhiva MAE IE al Republicii Moldova. Date curente. Raportul anual 1996 al Secției „Consiliul Europei” din cadrul Direcției Principale „Organizații Europene”. F, 73-75.
23. Decretul Președintelui Mircea Snegur 263 din 18.VIII.1995. Hotărârea Guvernului nr. 606 din 1.XI.1995. // Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 10 din 15.02.1996.
24. Hotărârea Guvernului nr.153. din 21.II.1997; Decretul președintelui Petru Lucinschi nr. 61.- II din 27.II.1997; Decretul președintelui Petru Lucinschi nr. 1477-II

din 25.V.00; <http://www.alegeri2005.md/chisinau07/opponents/gorea-costin/bio/>
[Accesat 15.08.06]

25. <http://www.bice.md/?cid=36> [Accesat 14.08.2006]

26. Asistența Consiliului Europei pentru Republica Moldova (1997-2000) // Arhiva Diplomatică a MAE IE. Date curente.

27. Tăbăcaru Nicolae, Ministrul Afacerilor Externe al Republicii Moldova. Consiliul Europei și edificarea Europei Mari // Moldova și Lumea, 1999, nr. 5-6, p. 6.

28. Slonovschi Vitalie. Aspecte politico-juridice privind relațiile de cooperare a Consiliului Europei cu Republica Moldova. Autoreferat al tezei de doctor în drept. Chișinău, 2006, p. 18.

**NOIEMA LIBERTĂȚII ȘI EGALITĂȚII ÎN CONSTRUCȚIA
CONCEPTUALĂ A CLIVAJULUI POLITIC DREAPTA-STÂNGA**

**Tatiana Bordei, doctorandă
Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM**

Summary

Frequency of discussions of ideological character convinces society of the pluralism of social values variety, relativity of the system of values, sensible for changes and social metamorphosis. In this context, this article focuses on correlation of the relations of ambiguity, evident in case of treatment of the political values through the prism of binomial the Right - the Left. The author tried to demarcate, relatively possibly, the liberty of the Right from the Left one, the equality of the Right from the equality of the Left, having the confidence that the doctrinal vagueness is alimented less by transformation of the political values and, more, by the instability of the political landscape.

Controversele pe fundalul „dispariției ideologiilor” au provocat dezbateri și confuzie în jurul ideii de *prosperitate, libertate, egalitate, dreptate, individ, stat* etc., valori ce alimentează finalitățile unei guvernări din perspectiva *bună sau rea*, prin intermediul cărora se justifică preferința sau oprobiul pentru un model de organizare a societății [1]. Cauzele nedumeririi sunt multiple și variate, contiguitatea valențelor axiologice, cât și capacitatea lor de a transcende limitele doctrinale, în anume contexte istorice, spații geografice etc., nu poate fi trecută cu vederea. Ambiguitatea provocată în societate de valorile politice, rezidă în faptul că ele se află permanent în raporturi „himerice”, de la corelație până la disjuncție, manifestând astfel o multitudine de sensuri și raporturi omonimice ce cultivă în conștiința individului atitudini contradictorii [2], cu atât, cu cât într-o lume a opțiunilor eventuale ciocniri între valori, cum ar fi de exemplu *libertate - egalitate* și între formele acestora, sunt ineluctabile. Caracterul conflictual al valorilor însă nu presupune în mod necesar imposibilitatea comunicării între ele, ci previne doar tentativa de a urmări o totală compatibilitate a lor.

Arealul politic prevede contradicții flagrante, experiența politică nu poate satisface concomitent întreaga tablă axiologică. Studiul aprofundat al valorilor politice, în virtutea cărora o ideologie este numită liberală, conservatoare, socialistă etc. ori, conform tradiționalei catalogări, de stânga (socialismul) sau dreapta (conservatorismul, liberalismul) și derivatele lor, permit sesizarea omonimiei valorice ce se conturează în momentul abordării valențelor din perspectiva diadei politice dreapta-stânga. Un exemplu relevant este cel al raportului *libertate VS egalitate*.

E dificil și compromițător să egalezi sensul „libertății” aclamate la dreapta și cea idealizată la stânga eșichierului politic, iar când discutăm despre finalitățile unui model de organizare a societății este practic imposibil să validăm simultan ambele ipostaze ale libertății sau ale altor valori mimetice cum ar fi egalitatea, bunăstarea, securitatea etc., piloni pentru majoritatea construcțiilor ideologice.

Libertatea este valoare politică omniprezentă în toate nebuloasele ideologice, finalitate a relației individ-stat, deloc simplistă ca abordare atât pentru teoria cât și praxisul politic. Chiar dacă, istoricește vorbind, inițial liberalismul a avut ca adversar conservatorismul, apariția fasciculei socialiste și diferențele tranșante de abordare a valorilor politice va arunca liberalismul pe partea dreapta a palierului politic, cea de stângă fiind habitată de concepțiile socialiste și derivatele acestora. Foaia de parcurs a noemei libertății în tratatele de gândire și filosofie politică este destul de alambicată, deoarece ubicuitatea acestei valențe îi conferă complexitate și necesită prudență, în special când este abordată prin prisma dualismului dreapta-stânga, datorită frontierelor permeabile dintre aceste două categorii.

Mitul libertății, generalmente, îl catalogăm ca aparținând drepteii, desigur luând în calcul faptul ca liberalismul la origine a fost inevitabil de stânga, iar în *statu maturiscendi* este cu necesitate de dreapta. Ideea libertății nu este și nu a fost străină stângii politice - socialismului și aferentelor sale, astfel într-un mod paradoxal atestăm libertatea în discursul ambelor paliere politice, doar lumina prin care este tratată această valență politică fundamentală este evident diferită.

Teoreticienii liberalismului au considerat libertatea, sub aspect politic, drept o caracteristică a individului și statului ideal, fondalul pe care devenea posibilă realizarea valorilor sociale, deși condițiile concret istorice ale afirmării și dezvoltării liberalismului vor permite conturarea unei diferențe subtile între ideea libertății la liberalii clasici englezi (Locke) și francezi (J. J. Rousseau, B. Constant etc.) [3]. Evoluția istorică a ideii de libertate în „Introducere în filosofia istoriei” Hegel o explica prin „progresul conștientizării libertății ce derulează într-o succesiune periodică”, or, modernitatea nu poate miza pe forma antică a libertății din motiv că aceasta se schimbă odată cu epoca, iar schimbarea este ireversibilă, consideră B. Constant [4]. Principiul libertății va reflecta traiectoria ideologiei liberale. În perioada liberalismului clasic sesizăm o ușoară împletire a libertății cu egalitatea, liberalii abordează aceste concepte plecând de la principiul dreptului natural, adică de la premisa că oamenii se nasc cu anumite drepturi inalienabile, care decurg din calitatea lor intrinsecă - aceea de a fi înzestrați cu rațiune. Libertatea este un dat înăscut al fiecărui individ iar pentru ca ea să poată fi respectată este necesar ca toți indivizii să se bucure de drepturi egale (pentru că toți sunt subiecți ai dreptului natural). Din punctul de vedere al liberalilor, justiția trebuie doar să permită indivizilor să-și folosească libertatea, fără ca ei să se interfereze violent, ea trebuie intervină numai în cazul în care libertatea este încălcată.

J.J. Rousseau afirmă că nu poate exista libertate decât în condițiile în care există egalitate a dreptății. Această idee de dreptate distributivă a fost preluată ulterior ca o axiomă de cei interesați de problemele sociale, determinând un interes masiv pentru problemele legate de sărăcie și inegalitatea de șanse. Dreptății procedurale i se va opune dreptatea distributivă, îndreptată mai mult spre egalizarea condițiilor de viață ale indivizilor, decât spre apărarea libertății lor. Principiul dat a condus mai târziu la o disociere a liberalismului, flagrantă în momentul când liberalismul clasic cunoaște o perioadă de criză (sfârșitul sec. al XIX-lea), datorită în parte și emergenței socialismului și faptului că unii teoreticieni liberali încearcă să facă o tangență cu ideea egalității sociale (T. H. Green), astfel liberalismul atingând o nouă dimensiune - cea socială. Fenomenul va prinde contur în perioada de după primul război mondial când liberalismul încearcă să își revadă relația cu ideea socialistă, iar construcția teoretică ce se impune e cea a drepturilor și libertăților persoanei în raport cu ansamblul social și cu statul. Ca rezultat această formă a liberalismului – liberalismul social - va pune accent pe

importanța egalității șanselor, oportunităților acordate tuturor indivizilor în realizarea libertății, condiția de bază a statului fiind realizarea bunăstării sociale – „*welfare state*”. Opțiunile liberalismului social vor aduce această doctrină în anii '70-'80 ai sec. XX în tabăra „noii stîngi”. Spre deosebire de liberalismul social, teoreticienii liberalismul neoclasice (Fr. von Hayek) [5], va continua să se opună oricărei forme de egalitate, bazându-se exclusiv pe idea întîietății libertății față de restul valorilor, dezvoltarea și bunăstarea fiind posibilă prin fortificarea concurenței libere dintre indivizi.

Generalmente, concepțiile liberale absolutizează primatul libertății asupra altor valori și opțiuni umane. Libertatea simbolizează lipsa oricăror constrângeri din partea altor indivizi, din partea instituțiilor statului, adică lipsa constrîngerilor/interdicțiilor arbitrar și nelegitime. Acest gen de libertate, numită *negativă* de către Isaiah Berlin, se contrapune oricărei autorități publice. Pe de altă parte „a fi liber” înseamnă să fii propriul stăpîn, să acționezi autonom întru realizarea propriilor scopuri, interese și facultăți. Adică nu e vorba doar de refuzul determinativelor exterioare ci și de existența unei autonomii a alegerii, a voinței și posibilității subiectului de ași determina însuși sensul și valoarea acțiunii sale – aspectul *pozitiv* al libertății [6].

Vom observa că liberalismul contemporan va pleda funciarmente pentru aspectul negativ al libertății, iar năzuința de a fi liber, Berlin consideră că se manifestă prin eforturile depuse în escaladarea, înlăturarea oricăror obstacole, prin lupta pentru libertatea personală, înlăturarea oricăror ingerințe, exploatării și înrobirii de către alți indivizi. Filosoful insistă asupra pericolelor presupuse de libertatea pozitivă, care deschide mai puține căi, însă oferă o mai bună motivare și mai multe resurse, adică necesită o intervenție maximă din partea statului pentru a pune la dispoziția indivizilor „puterea sau capacitatea pozitivă de a putea face ceva ce merită făcut sau de care merită să te bucuri” [7], pe când libertatea negativă oferă mai multe perspective pentru indivizi și grupurile sociale, necesită o intervenție minimă din partea statului. Aceste două aspecte ale libertății, nefiind identice, pot intra în conflict ireconciliabil, deși Berlin consideră că realitatea și pluralismul valorilor necesită un echilibru între acestea, fapt ce condiționează respectiv o oarecare stabilitate între libertatea pozitivă și cea negativă [8]. Autorul consideră că libertatea nu trebuie să fie cu mult mai imperioasă decât asigurarea bunăstării, justiției, evitarea formării unor inegalități arbitrar, deoarece ele reprezintă condiții de realizare a libertății. Făcând trimitere la *ideea priorității corectitudinii în raport cu binele* a lui J. Rawls (preluată de la Kant), cât și la cea a *respectului pentru persoane*, care prevede că „a respecta persoanele înseamnă a recunoaște că ele posedă o inviolabilitate fondată pe dreptate, pe care nici măcar bunăstarea societății ca întreg nu o poate surclasa”, adică „o pierdere a libertății pentru unii nu poate căpăta statutul corectitudinii morale prin creșterea bunăstării de care se bucură alții”, iar prioritar prin prisma dreptății este „valoarea persoanelor care e dincolo de orice preț”, cum spune Kant [9], atunci e dificil să te pronunți asupra corectitudinii acordării priorității bunăstării în defavoarea libertății.

Berlin admite cazuri când individul, reieșind dintr-o situație concretă, poate să dea preferință altei valori, la moment corespunzătoare interesului său, cum ar fi: bunăstarea, egalitatea etc., dar, autorul atenționează că situația poate fi periculoasă, deoarece aceste valori nu presupun extinderea libertății, ci doar pot asigura realizarea ei în anumite situații, iar libertatea pozitivă, este acea forma prin se confundă realizarea libertății cu lipsa resurselor.

Referindu-ne la ideea egalității, menționăm că conceptele liberale nu sunt egalizatoare, ele acceptă ideea egalității juridice, politice dar nu și pe cea economico-

socială, motivând că societatea nu deține sursele necesare pentru asigurarea egalității economice a membrilor săi, or aceasta ar însemna prelevarea surselor de la unii indivizi pentru compensarea inegalităților, care nu ar proveni exclusiv din anumite merite personale. Nu meritul ca atare este ceea ce contează pentru societate, ci mai mult rezultatul lui care poate avea și alte surse arbitrare, cum ar fi norocul sau întâmplarea, consideră Fr. Hayek [10], iar prelevarea surselor de unii membri ai societății ar însemna într-un târziu anularea libertății, supremației dreptului, proprietății private, înzestrarea statului cu capacitatea maximă de intervenție. Unii liberali radicali ca Robert Nozick resping și ideea egalității șanselor, înaintată de adepții egalitarismului, care presupune asigurarea de către stat a unor resurse de bază: asistență medicală, un minimum de venit, deoarece acest principiu ar comporta transferul unor venituri, bunuri de la posesorii de drept, considerați „favorizați” la indivizi care nu sunt posesori legitimi, considerați „defavorizați”. Or, nimeni nu are dreptul la careva bunuri folosirea cărora presupune deposedarea altor indivizi de aceste bunuri sau activități, asupra cărora ultimii au drepturi și îndreptățiri legitime [11]. Provocatoare la acest capitol este teoria lui John Rawls referitoare la asigurarea justiției sociale, care are la bază friabila împletire dintre libertate și egalitate [12].

Spre deosebire de liberalism, ideea conservatoare respinge absolutizarea libertății, dar nicidecum nu este adversarul ei, cu atât mai mult nu este adeptul supremației egalității. Teoreticienii ai conservatorismului Ed. Bruke, Josef de Maistre, Michael Oakeshott etc. accentuau că libertatea nu trebuie abordată izolat, deoarece ea nu este unica valoare necesară individului și doar congruența valorilor poate fi vitală pentru dezvoltarea lui, iar fără ele libertatea nu este, atât timp cât durează, o binefacere și nici nu are șanse să se mențină mult timp. Conservatorii sunt de părerea, ca și unii dintre liberalii contemporani, că sunt situații când pentru individ pe primul plan se poate situa altă valoare decât libertatea. Conservatorii judecă *libertatea* în dependență de efectele ei, după impactul asupra societății, căci doar analizând consecințele pe care le poate avea libertatea putem vorbi despre importanța ei pentru individ și societate, adică „... ea este atât bună cât și rea, conform cu timpul, locul și împrejurările” [13]. Astfel, conservatorismul propune o abordare logică a libertății, prin prisma efectelor ei și nu o elogiare patetică. Aceasta nu este însă o acțiune în favoare autorității și constrângerii, față de care sunt puse aceleași rigori, care sunt judecate în conformitate cu aceleași principii ale efectului asupra individului sau grupului de indivizi. Conservatorismul nu neglijează libertatea, ci o consideră mai reală doar în cazul când sunt respectate valori ca autoritatea, ordinea, continuitatea, proprietatea, moralitatea etc., principii în jurul cărora se rotește această doctrină [14]. La conservatori, spre deosebire de liberali, libertatea este eminentă legată de ideea de comunitate, care se deosebește și de ideea maselor cu care jonglează socialismul. „Libertatea - înseamnă libertatea grupului, a comunității mici din care face parte individul și nu libertatea individului în cadrul comunității monolitice naționale care îi neagă libertatea în final” considera Ortega y Gasset, deci puterea maselor poate fi un pericol pentru libertate. Conservatorismul promovează un individ comunitar, or, libertatea umană poate exista doar prin comunitate, ea nu este o valoare abstractă ci depinde de scopurile comunității, care este privită drept un organism care are propriile legi naturale de evoluție și unde indivizii au un loc determinat. Doctrina conservatoare este sceptică atât față de capacitățile nelimitate ale rațiunii umane, cât și față de derivate ca libertatea și egalitatea. Obiectul sau de cunoaștere sunt indivizii reali, comunitatea, tradițiile, cultura care definesc comunitatea. Libertatea individului nu este

un rezultat al unei stări naturale ci a unei evoluții sociale complexe în cadrul unei anume tradiții.

Ca și liberalii, conservatorii nu sunt adepții egalității, ba chiar consideră inegalitatea ca avînd origini naturale și politice. Inegalitatea este o parte componentă a tradiției, o formă naturală a societății. Conservatorii resping „libertatea atomistica”, libertatea abstractă și egalitatea forțată a indivizilor, care nu au cum să fie egali [15].

Conservatorii contemporani cad de acord asupra egalității de șanse și oportunități doar, care trebuie să fie un fapt social normal și că în condițiile expuse de jocul pieții este la fel de normală apariția inegalităților, pe care autoritatea este datoare să le regleze în spiritul legilor și care la rândul ei este controlată. În satisfacerea acestui principiu conservatorismul face apel la democrație, înțeleasă drept o formă prin care comunitatea controlează puterea/autoritatea, care conform principiilor conservatoare, trebuie să guverneze un popor „... ținându-se seama de tradițiile lui câștigate. Nu este pârghie mai puternică pentru a pune în mișcare energia unui popor ca aceea formată din deprinderile trecute” cum susținea în unul din studiile sale reprezentantul conservatorismului românesc C. Rădulescu-Motru [16]. De aici și tendința de ameliorare și nu de schimbare a programelor conservatoare. Deci conchidem că, conservatorul tradițional nu va accepta libertatea atomistă și va pleda „pentru libertatea omului de a-și dezvolta ce are particular și pentru libertatea comunităților organice, va fi sceptic în ceea ce privește perfecțiunea umană, va fi un apărător îndârjit al valorilor tradiționale, va respinge categoric ideea de revoluție și va fi adeptul reformării moderate a instituțiilor”, se va împotrivi nivelării și egalizării, va da prioritate obligațiilor în raport cu drepturile omului, va avea un adevărat cult pentru proprietatea privată, va nega prin toate mijloacele cultura de masă [17].

Constelația stîngii (ce cuprinde doctrinele social-democrate, socialiste, laburiste, cât și pe cele ale liberalismului social) este la fel de complexă și eterogenă când abordează libertatea și egalitatea. Vom încerca să identificăm o traiectorie a libertății în apanajul ideatic al social-democrației, considerînd-o reprezentativă pentru palierul politic de stînga actual, făcînd abstracție de *-isme* revoluționar-utopice de la extrema stîngă, care condamnă democrația reprezentativă.

Ideile social-democrate apar în mișcarea socialistă europeană spre sfârșitul sec. XIX, când o parte a partidelor socialiste își revizui relația cu doctrina marxistă, respingînd socialismul revoluționar marxist, declară depășit criteriul de clasă și acceptă economia mixtă. Deși s-a inspirat din idealurile socialiste, social-democrația le îmbină pe acestea cu valorile liberale, creînd un tandem pe cât se poate de reușit între socialism și liberalism [18]. Perioada după 1989, denotă începerea unui nou capitol în istoria stîngii și respectiv a social-democrației, care este nevoită să-și revadă parțial conținutul ideologic, dar și poziția sa în nebuloasa ideologică, impregnată cu formațiunile politice din spațiul post-sovietic, declarate social-democrate, dar care acționează încă pe fundamente comuniste. Propunerea “celeia de-a treia căi” vine să clarifice atitudinile social-democrației contemporane, care declara că *libertatea, justiția/dreptatea, echitatea/egalitatea, solidaritatea* sunt valorile ei fundamentale. Ideea libertății este reflectată în social-democrație prin prisma *libertății pozitive*, libertatea este identificată cu spațiul liber în care individul poate să-și materializeze acțiunile după propria voință, este direct proporțională cu numărul acestor șanse, deci libertatea ar fi mai curînd o egalitate a șanselor, garantarea reală a condițiilor de plecare. Lipsa acestei condiții face inoperantă libertatea [19], care prevede libertatea politică, economică, socială, eliberarea de nevoi și temeri și o conexiune fericită cu noțiunea securității individului, fără de care libertatea devine doar o iluzie. Asigurarea libertății prevede în cazul doctrinelor de stînga

intervenția amplă din partea statului sau a societății în viața individului, ceea ce presupune implicit și asigurarea cu mai multe resurse, influență, astfel producându-se o confuzie între lipsa de libertate și lipsa de resurse. Doctrinile de stânga consideră că lipsa de resurse, deci și de libertate, poate fi aplanată prin recurgerea la alte aranjamente (ex. redistribuirea veniturilor celor săraci etc.). Stânga nu admite că libertatea individului constă doar în eliminarea constrângerilor arbitrare, adevărata libertate este cea care permite individului de a fi “propriul stăpân”, care-i permite de a a-și satisface interesele legitime, care-i creează condiții necesare pentru atingerea scopurilor individuale, adică care prevede o cantitate de resurse pentru fiecare individ, capabilă să-l ajute pe acesta în satisfacerea intereselor. Laureatul Premiului Nobel, reprezentant al gândirii contemporane de stânga, Amartya Sen, consideră că între resurse și libertate există o strânsă legătură, căci libertatea nu este pusă în pericol doar de existența anumitor constrângeri directe sau indirecte ci și de lipsa unor oportunități [20]. Autorul constată că fiecare individ are o multitudine de *funcțiuni* grupate în *capacități*, dar, deși funcțiunile indivizilor pot fi similare, capacitățile lor sunt diferite, căci spre exemplu “a ține post este diferit de a fi forțat să înfometezi”. Or, un individ cu un set mai bogat de *capacități* este mai liber decât unul cu un set mai redus de *capacități*, sau, constată Sen, cu cât resursele sunt mai mari, cu atât există mai multă libertate [21].

Liberalii vor combate acest argument, susținând că necesitățile și preferințele indivizilor sunt incomparabile, atât cei cu un set mai bogat de *capacități* cât și cei cu un set mai redus sunt nevoiți să facă anumite renunțări pentru satisfacerea unor preferințe, iar cine suferă mai mult în urma acestor renunțări este greu de spus. Astfel nu putem vorbi despre oameni mai liberi și mai puțini liberi ci doar despre indivizi care-și folosesc libertatea în moduri diferite, precum diferite le sunt atât resursele, preferințele. Sen conchide că cu cât statul este mai dezvoltat cu atât el poate oferi cetățenilor săi un set mai bogat de *capacități*, asigurând drepturi și resurse pentru fiecare individ, dând astfel mai multă libertate de alegere și acțiune fiecăruia. El consideră că sunt multiple tipuri de constrângere indirectă care anulează libertatea, cum ar fi manipularea politică, în care o parte din hotărâri nu sunt ale individului ci îi sunt sugerate din exterior.

Spre deosebire de liberalism, social-democrația rezervă statului un loc important în asigurarea libertății, bunăstării, securității individului, care intervine în cursul economiei de piață prin dirijarea resurselor și investițiilor, controlul prețurilor, reglarea taxelor și impozitelor și asigurarea protecției sociale, contribuind astfel la crearea „statului bunăstării sociale”, adică creșterea autorității statului ar însemna creșterea securității individului. Are loc o redefinire a raporturilor dintre individ și comunitate, autonomia acțiunilor individului sunt asigurate de libertate, fapt care permite implicarea activă a individului în problemele comunității, iar spațiul public “comportă în sine principala sarcină privind asigurarea libertăților omului și, cu atât mai mult, a securității lui” [22]. Libertatea individului se armonizează cu cea colectivă, reieșind solidaritatea și justiția socială. Problema asigurării securității individului ca mijloc de creștere a libertății sale devine mai acută în momente de criză economică, cum ar fi criza actuală cu care se confruntă sistemul economic internațional, când statul este chemat să intervină în sfera economică pentru a atenua costurile sociale ale crizei, momente în care ideile de stânga devin opțiunea cea mai preferată de cetățenii care tânjesc după stabilitate și securitate, astfel favorizând ascensiunea la guvernare a partidelor de stânga. Starea critică actuală a economiei mondiale necesită în viziunea ideologilor stângii o intensificare a funcțiilor de control ale statului și mai ales, de intervenție directă a acestuia. Trebuie să ținem cont însă că tandemul *libertate-securitate* poate

ascunde finalități înșelătoare, pot fi costuri mari, dar subtile ale unei “ne semnificative” pierderi ale libertății în favoarea statului, care ar putea face cetățeanul mai vulnerabil în fața acestuia.

Obsesia inegalității este depășită și social-democrația regândește sensurile egalității care “...trebuie definită ca includere, iar inegalitatea ca excludere”, adică includerea se referă la cetățenie, drepturi politice și civile, la oportunități, la implicarea în spațiul public și la obligațiile pe care toți membrii societății ar trebui să le aibă, nu în mod formal, ci ca realitate a vieții lor [23]. Din sfera egalității fac parte nu doar egalitatea în fața legii ci mai ales egalitatea șanselor, a condițiilor de plecare. Spre deosebire de liberalism care crede ca libertatea și egalitatea sunt noțiuni incompatibile, social-democrația contemporană vorbește despre completarea acestor valori. Egalitatea șanselor (dar nu și egalitatea rezultatelor, din moment ce concurența între indivizi nu este anulată) cu certitudine ar asigura accesul mai multor indivizi la libertate. Adică de la *egalitatea nevoilor* din socialism s-a parcurs la *egalitatea șanselor*, o egalitate meritocratică, care ar prevedea o inegalitate a rezultatelor. Conceptul de egalitate a șanselor are în vedere un demers de tipul nivelării discrepanțelor social-economice, o compensație a celor care nu s-au bucurat de condiții “norocoase” inițial. Dar acest principiu impune doar un criteriu redistributiv lăsând însă adevăratele probleme nerezolvate [24].

Relația dintre individ și stat, libertatea, egalitatea și consecințele pe care le presupun aceste manifestări, continuă să fie în agenda cercurilor academice, a partidele politice și notorii pentru realitatea politică contemporană. Variatele fațete ale valențelor politice, ubicuitatea unora în arsenalul teoretic al diferitor ideologii, necesitatea reevaluării unora de către societatea contemporană, adaptarea unor valori de dreapta în configurații de stînga etc., alimentează idea “sfârșitului ideologiilor”, invaliditatea căreia praxisul politic actual îl argumentează cu prisosință.

Note:

1. Ricoeur P. Lectures 1. Autour du politique. - Paris: Seuil, 1991, p. 168-169.
2. Vezi: Berlin I. Patru eseuri despre libertate. - București: Humanitas, 1996.
3. Fabre Simone Goyard. Philosophie politique XVI-XX siecle. - Paris: PUF, 1987, p. 397-398.
4. Hatzenberger A. La liberte. Paris: Flammarion, 1999, p. 97; Ferry Jean-Marc, Lacroix Justine La pensee politique contemporaine, Bruylant, Bruxelles, 2000, p. 12.
5. Vezi: Iliescu A.-P. Filosofia socială a lui Hayek. – Iași: Polirom, 2001.
6. Berlin I. Op. cit., p. 60.
7. Idem. Op. cit., p. 67.
8. Stanciulescu C. Pluralismul valorilor și terapia filosofică. In: Revistă de Științe Politice. Universitatea din Craiova, nr. 16, 2000, p. 107-110.
9. Socaciu E. Elemente kantiene la Rawls și Nozick. In: Revistă Română de Filosofie Analitică, vol. II, nr. 1, ianuarie-iunie 2008, p. 49-67, www.srfa.ro (01.07.2009).
10. Ferry J.-M., Lacroix J. La pensee politique contemporaine. – Bruxelles: Bruylant, 2000, p. 12.
11. Vezi: Hayek Fr. Drumul către servitute. – București: Humanitas, 1993; Iliescu A.-P. Op. cit.; Chandran K. Two Constructions of Liberalism. vol. 1, 2009, art. no.1, www.libertarianpapers.org (03.07.2009).
12. Aligică D.-P. Perspective libertariene. În: Revista 22 din 20 octombrie 2006, www.revista22.ro (01.07.2009).

13. Vezi: Stephen J. F. Liberty, Equality, Fraternity, Elder & Co, 1874, p. 53, www.scribd.com (03.07.2009); Burke Ed. Reflecții asupra Revoluției din Franța. – București: Nemira, 2000.
14. Vezi: Nisbet R. Conservatorismul. – București: Du Style, 1998.
15. Bulei I. Conservatorism. În: Cadran politic. Revistă de analiză și informare politică, nr.12, martie 2004, www.cadranpolitic.ro (13.07.2009); C. Rădulecu-Motru despre conservatorism. Crestomație. În: Rost. Revistă de politică și cultură creștină, nr. 10-11, decembrie 2003 ianuarie 2004, www.rostonline.ro.org (11.07.2009).
16. Popescu E. Conservatorismul ca ideologie politică. În: Cadran politic. Revistă de analiză și informare politică, nr. 55 din aprilie 2008, www.cadranpolitic.ro (12.07.2009); Mungiu-Pippidi A. (coord.), Doctrine politice contemporane. Concepte universale și realități românești. – Iași: Polirom, 1998.
17. Hugli A., Lubke P. (coord.) Filosofia în secolul XX, vol. 2. – București: ALL Educațional, 2003, p. 419.
18. Frigioiu N. Politologie și doctrine politice. Comunicare.ro. - București, 2005, p. 147.
19. Tanasescu Fl. Doctrine și instituții politice. – București: Ed. Fundației România de Măine, 2006.
20. Sen Am. Dezvoltarea ca libertate. – București: Editura Economică, 2004, p. 105.
21. Tanasescu Fl. Op. cit., p. 121.
22. Roșca A. Libertatea, socializarea și securitatea individului: corelații, dimensiuni și limite (partea II). In: Revista de istorie, stat și drept, nr. 1-2, Chișinău, 2006, p. 8; Roșca S. A., Teoria și practica statului social: istorie și contemporaneitate. Autoreferatul tezei de doctor în științe politice, Chișinău, 2007.
23. Vezi: Neyer G. Egalite, democratie et protection sociale. In: *Materiaux pour l'histoire de notre temps*, nr. 53 (janvier-mars), 1999, p. 63-64, www.persee.fr (17.07.2009); Burgi-Golub N. Egalite, equite. Les categories ideologiques des politiques sociales. În: *Politix*, annee 1996, vol. 9, nr. 1.
24. Radu G. “Achiziții” ale crizei mondiale: noi problematizări în filosofia politică. În: *Sfera politicii*, nr. 134, an. XVII, 2009, p. 134-138.

PUTEREA POLITICĂ ȘI ENTROPIA SOCIALĂ ÎN VIZIUNEA SINERGETICĂ

Igor Prisac, doctorand

Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM

Summary

In the article under discussion the author is approaching the political power concept viewed through the synergetic methods. The main thesis of the article is that power has a strong connection with the social entropy and with the flow of information in the political system. That is why the power is stronger in the way the political subject can decrease the entropy in his environment and in the system. In this way the power obtains an other dimension that is more dynamic and more complex.

Ideea precum că sistemul neliniar deschis face schimb de energie, substanță și informație cu mediul, ne poate ajuta să analizăm mai profund atât micronivelul cât și macronivelul sistemelor sociale. Potrivit sinergeticii și a teoriei informaționale, interacțiunea elementelor în cadrul sistemelor sociale are loc prin schimbul de informație atât cu mediul extern, cât și între elementele sistemului. Orice interacțiune de acest gen poate fi concepută ca și schimb de informație prin mesaj verbal sau mesaj scris, prin comportament sau atitudine, prin acțiune intenționată sau neintenționată, prin ordonare sau supunere – totul poate fi înțeles la nivel al schimbului de informație. Comunicarea interpersonală este o transmitere de informație, deciziile autorităților și punerea lor în acțiune generează informație. Opinia publică se manifestă prin transmitere de informație, legislația statului, care reglementează relațiile sociale, este și ea o informație ce funcționează în sistemul social.

Etimologic, cuvântul „*informație*” provine de la cuvântul latin „*informatio*” format din două cuvinte „*in*” și „*formare*” care împreună semnifică „*a da o formă*” sau „*a da o imagine*” [1]. De aici putem spune că natura informației în societate este ceea ce indică forma de organizare a materiei și a energiei, fără de care aceste două nu poate să existe [2]. În acest context, trebuie neapărat să identificăm despre ce fel de informație este vorba, deoarece există informația transmisă prin codul genetic, informația electronică, informația care explică organizarea materiei și a energiei universului fiind în afara conștiinței și gândirii zilnice a omului [3]. Sistemele sociale fac schimb de informație pe care T. Țîrdea o numește *informația socială*. Informația socială este o reflecție a lucrurilor, sau cum afirmă A. Ursul, este o reflecție a diversităților [4]. În abordarea sinergetică elementele sistemului politic sunt într-o continuă reflecție de structuri care au loc în cadrul sistemului politic, ci nu însăși materia sau energia acestora. De aici putem concluziona că un sistem politic este format dintr-o mulțime complexă de izvoare de informație aflate într-o anumită interacțiune nivelul căreia depinde de gradul de deschidere a sistemului.

Într-un sens, fiecare din acțiunile și fenomenele social-politice, atât la micronivel, cât și la macronivel, pot fi analizate reieșind din procesul interacțiunii informaționale [5]. În perioada postmodernă, însăși noțiunea de putere este apreciată ca o dimensiune a informației, deoarece relațiile de putere implică accesul la informație [6]. Acel stat, în care populația este informată despre acțiunile strategice și reformele ei, are succes în dezvoltarea sa, deoarece acest fapt duce la echitabilitate, iar promovarea instituțiile democratice va avea suportul comunității internaționale. Orice conducere, își

va scădea din ratingul său și își va pierde încrederea față de populație în care, de fapt, și rezidă puterea, dacă va ascunde anumite lucruri pentru ași realiza interesele politice de grup.

Contrariul informației este *entropia informațională* care reprezintă gradul de dezorganizare a informație și gradul de regres al informației. Conform teoriei informaționale, gradul de entropie este estimat după cantitatea de informație care o putem obține dintr-un mesaj [7]. N. Wiener, fondatorul ciberneticii, susține că: „După cum cantitatea de informație în sistem este măsura ordinii, exact la fel, entropia în sistem, este măsura dezorganizării sistemului: ele sunt egale luate ca semn matematic invers” [8]. După cum este bine cunoscut, entropia oricărui sistem, permanent are o tendință maximă. Anume creșterea informației sau a *neghentropiei* în sistem duce la reducerea entropiei... Informația și entropia sistemului se află în relația de luptă a contrariilor care se exclud reciproc, dar în același moment se află în relație de reciprocitate [9]. De aceea, deschiderea sistemului atât din interior cât și din exterior duce la descreșterea entropiei ca rezultat al circulației informației și al reducerii neclarității sau a imprevizibilității.

Referindu-ne în mod direct la politic sau la sistemele politice ca fenomene, atunci când lipsește informația are loc dezordinea. Aceasta din urmă își face prezența în cazurile în care nu are loc transmiterea de informație atât pe verticală cât și pe orizontală, ceea ce face ca incertitudinea sau entropia să fie în creștere. Astfel, din lipsa informației sau a transmiterii de ea pe o cale proprie sistemului social, entropia sau dezordinea crește la un prag atât de înalt, încât sistemul este nevoit să aleagă o altă cale de dezvoltare, ca de exemplu calea democrației. Practica a demonstrat că sistemul democratic este mult mai stabil ca rezultat al circulației informaționale mai transparente și mai libere de la politic la societatea civilă, de la societatea civilă la politic, de la sistemul politic intern la cel internațional, etc. Aceasta se datorează faptului că sistemul democrat este cel mai deschis atât din interior cât și către mediul său. De asemenea, sistemul democrat prin alegerile generale sau locale, odată la 4 sau la 5 ani, oferă posibilitatea exercitării controlului din partea societății civile, și a opiniei publice care, de fapt, este cel mai natural mod de a controla un sistem politic.

Cercetătorul H. Hübner, făcând comparație dintre sistemul democrat și cel dictatorial în termenii schimbului de informație, afirmă că în sistemele democratice domină o viață politică conștientă și „lumina” domină în orice activitate politică ca rezultat al schimbului înalt de informație [10]. Pe când într-un sistem dictatorial domină „întunericul” ca rezultat al lipsei schimbului de informație la nivelul dorit de populație. În acest context putem afirma că pentru a dezvolta un stat cu adevărat democratic, conducerea trebuie să facă investiții cât mai mari în rîndurile populației contribuind la informatizarea tuturor activităților sale vitale [11], precum și să susțină toate instituțiile care contribuie la acest fenomen.

Dezordinea și entropia în sistemele politice poate crește ca rezultat al interacțiunii complexe a elementelor acestuia, avînd loc degradarea informației la micronivel. Informația schimbată și transmisă între structurile societății civile și cele politice este distorsionată și transformată în neclaritate dacă aceste structuri transmit informație opusă ca sens, astfel apare dezordine în sistem și informația descrește. Schimbul și transmiterea informației între elementele sistemului politic depinde de particularitățile acelor elemente politice pe care o transmit, de imperfecțiunile personale și de grup în transmiterea informației [12]. De asemenea, din punct de vedere psihologic, omul, componenta de bază a oricărui sistem social are tendința spre cunoaștere, egoism, altruism, dragoste, etc. combinația cărora face sistemul să fie extrem de complex dominat

de imprevizibilitate și de mari curenți în procesul transmiterii informației [13]. De aceea, la atingerea pragului maxim al lipsei de informație, sistemul va alege în punctul de bifurcație, ca rezultat al unei fluctuații, o nouă cale de evoluție.

Este mai organizat și respectiv mai puternic acel sistem politic, partid politic sau alt subsistem politic care dispune de un schimb de informație socială cât mai eficientă prin orice fel de mijloace. Organizarea acestora depinde de cantitatea de informație care este în cadrul sistemului sau subsistemului politic, și cu cât sistemul conține informație mai diferită, cu atât mai complexă va fi organizarea sa [14]. Însă, fluxul de informație va fi cel mai mare în structurile cele mai organizate [15]. Fără îndoială, organizarea poate fi influențată prin dirijarea mijloacelor și a resurselor de dezvoltare, fără de care nu putem asigura o orientare și o anumită ordine în procesele social-economice [16]. Organizarea contribuie la eliminarea pierderilor de timp în dirijare, deci la accelerarea dezvoltării sociale. De regulă, factorii imprevizibili contribuie la amplificarea pierderilor de timp în procesele dezvoltării, precum și la o scădere a puterii din punct de vedere clasic. De aici putem deduce cu certitudine că informația sau *neghentropia* este nucleul organizării îndreptată spre acțiunea de adaptarea a resurselor materiale și umane la scopurile dezvoltării pe termen lung [17].

Entropia într-un sistem poate fi micșorată prin intermediul unei conexiuni cu un alt sistem în care entropia acestuia este mai mică, și care poartă denumirea de *entrostă* [18] sau *rezervoar*. Această legitate poate fi interpretată dând exemple sociale și politice cum ar fi: organizațiile, alianțele, uniunile, instituțiile sociale care servesc drept exemple de rezervoar pentru unele sisteme sociale ce se află într-o stare de creștere a entropiei. Prin aceste conexiuni, entropia va scădea deoarece se va mări circuitul de informație prin colaborarea și comunicarea acestor structuri politice și sociale, precum și apare un mecanism mai dezvoltat în a diversifica circuitul de informație. În acest context apare o nouă balanță în ce privește puterea în societățile democratice.

Chiar dacă entropia este concepută ca fiind gradul de dezordine pentru sistem, ea joacă un rol deosebit pentru sistemele sociale. Anume în condițiile unei entropii înalte apare autoorganizarea, ce impune autoaccelerarea catalitică a ciclurilor de creativitate a sistemului [19]. Acest fapt, ne argumentează din nou că entropia și dezordinea în sistemele sociale are un rol deosebit, deoarece, dacă dorim să trecem la un nivel de dezvoltare mai superior și mai ordonat, trebuie să trecem mai întâi prin dezordine care determină sistemul la schimbare. În acest caz, puterea suferă o comutare esențială în structura sistemului politic.

Făcînd referință la noțiunea de stat și societate, ca componentă de bază a unui sistem politic [20], trebuie de menționat că în viziunea sinergetică statul și societatea sunt văzute ca și o organizație complexă [21] ce se autoreproduce continuu pe baza prelucrării resurselor pe care le deține: naturale, administrative, intelectuale, informaționale, comunicaționale, umane, financiare, materiale, sociale, etc. [22]. Aceste resurse, care prezintă mediul de alimentare a unui sistem, precum și prelucrarea și fructificarea lor, determină nivelul de dezvoltare și puterea unui stat. Un stat care nu dispune de resurse suficiente, dar depune tot efortul în prelucrarea și fructificarea resurselor pe care le deține, devine chiar și mai puternic decît cel ce dispune de resurse suficiente dar nu este eficient în prelucrarea acestora. Astfel, funcția unui sistem politic trebuie să fie orientată spre a produce bunuri publice (securitate, edificii, bunăstare, etc.) care trebuie să fie un rezultat și o cerere a opiniei publice [23]. Această raționalizare depinde în mare măsură de nivelul de organizare și autoorganizare a societății care are la bază schimbul adecvat al informației pentru formarea continuă de noi structuri menite să contribuie la adaptarea

sistemului la noile cerințe ale mediului sistemului. În acest context, unul din componentele cheie ale sistemului politic, puterea politică, capătă o dimensiune puțin diferită față de cea *clasică*, fiindu-i atribuită *fenomenul de reducere a entropiei*.

În sensul dat, A. Roșca subliniază că funcția puterii și a sistemului politic trebuie să fie, în primul rând instituirea și menținerea unei ordini sociale [24]. La rândul său, ordinea socială satisfăcătoare este un suport esențial al unei puteri politice eficiente [25]. De asemenea, antropologul și sociologul francez G. Balandier, interpretează puterea ca un fenomen care se reduce la o luptă împotriva entropiei și a dezordinii ce amenință întreg sistemul politic [26]. În acest context, aceste afirmații sunt susținute încă de Aristotel, dar în forma potrivit căreia „cine are puterea să prevadă, acela este stăpînitor și domn firesc” [27]. Cu cît este mai mare entropia în sistem sau subsistem, cu atît este mai greu de conceput și de realizat fenomenul puterii, deoarece acesta este impedimentul principal în prevederea fenomenelor și a faptelor care urmează a se întîmpla în sistemul politic.

Soluția cea mai modernă la aceasta stare a entropiei permanente în sistem, în conceperea și realizarea puterii, este cunoașterea care, potrivit lui A. Toffler, este „puterea de cea mai înaltă calitate” [28]. Or, după cum susține F. Bacon: „cunoașterea înseamnă putere” [29]. În această ordine de idei A. Toffler continuă în a susține că cunoașterea este cea mai democratică formă a puterii, în comparație cu forța sau bogăția care sunt limitate și de o calitate mai inferioară, fiind aplicate doar în cazuri de pedeapsă sau de influență [30]. Puterea politică este inversul entropiei sociale, după cum și ordinea socială este inversul haosului în sistemul politic, fenomene care necesită de a fi studiate în interdependența contrariilor acestora.

Trecînd la aspectul prezicerii dezvoltării sistemice în abordarea sinergetică, care reprezintă în sine puterea, conform spuselor lui Aristotel, trebuie de luat în calcul acele principii de dezvoltare pe care ea le înaintează. Sistemele se dezvoltă neliniar și, în evoluția lor, trec, mai întîi, prin faza de stabilitate, și apoi prin regimul încordat (faza de tranziție), unde orice fluctuație determină sistemul în punctul de bifurcație să se autoorganizeze într-o structură nouă. Pentru sistemele politice, care izolează societatea de mediul extern, adică sistemele totalitare, este evident că orice eveniment, cît de mare ar fi, va fi înăbușit, fiindcă însăși sistemul este destul de stabil, fiind dominat de o ideologie unică și un parametru de ordine unic. Numai atunci cînd sistemul ajunge în faza de criză sau în faza de încordare, ca rezultat al prăbușirii eficienței economice, administrative, al poziției în relațiile internaționale, etc., o mică fluctuație ar conduce la autoorganizarea acestuia într-un sistem democrat, autoritar sau haotic (în tranziție). Aici putem aduce exemplul prăbușirii sistemului totalitar comunist, precum și a statului sovietic care a suferit de o dispersare a puterii politice și comutarea acesteia spre o altă structură sistemică.

În cazul sistemelor democratice, care au o poziție atît internă, cît și externă stabilă, și care reprezintă cea mai naturală formă de conducere a societății, prezicerea precum că un asemenea sistem ar trece la totalitarism, este valabilă numai în cazul schimbării mediului extern, adică a situației mondiale, situație de conflict internațional, agresiune, etc. Prezicerea pentru asemenea sisteme, prezintă un mai mare interes atunci cînd este vorba despre alegerile parlamentare sau prezidențiale, care de fapt este o autoorganizare periodică sau o autoorganizare ușoară a unui sistem politic. În această perioadă a evoluției sistemice, anumite curente și structuri ale sistemului suferă anumite schimbări, în legătură cu o nouă alegere parlamentară sau prezidențială, în termeni de elită politică, curent politic, decidenți politici, partide politice, etc. Parametrul de bază

care ar prezice noua conducere este încrederea populației față de un anumit candidat, sau candidați electorali care se stabilește prin sondaje de opinie folosind tehnologiile adecvate.

Deoarece sinergetica este preponderent interesată de dinamica evenimentelor și formarea noilor structuri, aici sunt importante elementele sau determinantele care stabilește încrederea populației față de candidații electorali și cum are loc formarea opiniei publice și a încrederii înaintea alegerilor. În statele dezvoltate, ca SUA, Marea Britanie, Germania, etc., unde partidele politice au practic aceeași platformă electorală, ideologie de partid și comportament politic, accentul se pune pe convingere și promovarea imaginii candidaților electorali, pe poziția lor în problema relațiilor internaționale și securității internaționale. În cazul statelor noi independente, cu o economie slabă, accentul în formarea încrederii se pune pe promisiuni și realizări social-economice. Însă, în cazul formării încrederii și a opiniei publice față de candidații electorali sunt valabile acele principii sinergetice, care sunt valabile pentru orice sistem deschis. Permanent o guvernare nouă se bucură de o atenție și încredere maxim posibilă, deoarece, chiar dacă nu corespunde adevărului, populația și individul este permanent mai receptiv la ceva nou, manifestând curiozitatea față acțiunile și modul de guvernare a uneiechipe începătoare. Practica și evoluția opiniei publice în diferite state demonstrează că odată cu trecerea timpului, încrederea și ratingul față de guvernare descrește în primul rând ca rezultat al neonorării promisiunilor devierilor de la programele lansate, urmării unor interese neconcordante celor rațional-generale. Odată cu această realitate, începe un război informațional sau o restabilire a încrederii pe cale informațională din partea guvernării, care, de fapt, este unica șansă de menținere a încrederii, sau mai poate fi numită o menținere artificială a puterii politice. În acest caz, pentru obținerea și menținerea puterii se prezintă populației, prin diferite căi, informație care nu corespunde cu realitatea, lăsînd de fapt, ca opinia publică să se fragmenteze și să se disperseze, avînd o formă haotică.

Importanța majoră pe care o prezintă sinergetica ca prezicere politică iese în relief în momentul cînd guvernarea și opoziția ajung în campania electorală și are loc un război informațional de cea mai înaltă proporție între candidații electorali, fiecare avînd scopul de a obține încrederea alegătorilor. În asemenea cazuri, majoritatea electoratului tinde să se alătureze acelui candidat electoral care prezintă un avantaj de cea mai înaltă necesitate pentru alegători, sau care inspiră o speranță nouă, de o altă natură prin declarațiile, comportamentul sau atitudinile acestuia. Această cotitură radicală pentru un candidat electoral poate avea loc, după cum susținea și N. Machiavelli [31], cu ocazia unui eveniment neobișnuit, demonstrarea unei atitudini și caracteristici, rar întîlnite la ceilalți candidați, unor declarații specifice care inspiră o nouă speranță pentru opinia publică. Termenul sinergetic care descrie un asemenea fenomen de aderență spontană a opiniei publice la un ideal, idee, lider carismatic, etc. este denumit „*efectul de laser*”, descris de către H. Haken ca fiindcă asocierea undelor cuantice cu o frecvență haotică la unda cuantică care are o frecvență cea mai asemănătoare cu celelalte [32].

O categorie aparte a sinergeticii, care ne-ar ajuta în prezicerea evoluției sistemelor sociale sau a celor politice, ar fi stabilirea atractorilor sistemului care prezintă acele structuri spre care iese sistemul în momentul de bifurcație, și spre care alunecă puterea în dinamică. Atractorii, ar fi scopul principal al prezicerii evoluției sistemice, deoarece odată cu stabilirea acestora se poate de stabilit calea și punctul spre care evoluează sistemul social. De fapt, este imposibil de a face o previziune fără a stabili mai întîi atractorii posibili spre care ar evolua sistemul. Astfel, pentru sistemele politice,

atractori de o scară mai largă, ar putea fi sistemul democrat, sistemul autocratic, sistemul totalitar, sistem teocratic, etc. La rîndul său, vorbind despre atractori care nu se reduc la o structură universală a sistemului politic, aceștea ar putea fi:

- variate alianțe sau consensuri ale partidelor politice;
- conflicte sociale, politice, economice, religioase, culturale sau teritoriale;
- crize politice, sociale, economice sau financiare;
- proteste, demonstrații, greve din partea populației și a diferitor grupuri de interes și de presiune;
- creșterea și dezvoltarea socio-economică, precum și stabilitatea politică;
- noua conducere stabilită prin vot universal și democratic sau prin fraude electorale, insurecții sau revoluții sociale;
- organizații regionale, comunitare, sau internaționale;
- procesele de regionalizare, integrare și globalizare;
- curentul sau conceptul politic intern și extern stabilit de conducere;
- etc.

Cu alte cuvinte atractorul prezintă însuși evenimentul care este obiectivul prezicerii pentru un sistem politic care ar putea fi unul punctiform, ciclic sau haotic. Un atractor punctiform poate fi un sistem care a ajuns la o structură anumită și nu se mai schimbă pe întreaga perioadă istorică. Ca exemplu de atractor punctiform ar fi sistemul democrat din SUA, care durează de la întemeierea acestui stat, cu anumite schimbări de proporții mici. Referindu-ne la atractorii ciclici, aceștea sunt structurile care au o evoluție istorică ciclică și un asemenea exemplu ar servi Republica Franceză, ca sistem democrat, evoluția căreia a trecut prin 5 faze ciclice înainte ca să ajungă la un atractor punctiform. În cele din urmă, un exemplu de atractor haotic ar servi chiar situația politică și social economic din primul deceniu al stătalității Republicii Moldova care, în această perioadă de tranziție, a trecut prin 5 regimuri politice, când erau caracteristice lipsă de identitate politică, istorică, și lingvistică, incoerența politicii externe, crizele politice frecvente, etc. Sistemul politic merge spre un atractor haotic atunci când sunt făcute schimbări radicale și de mari proporții atât a instituțiilor politice cât și a valorilor conștiinței și a culturii politice, întrebarea este numai cât timp acest sistem se află în asemenea atractori haotici.

În această ordine de idei, putem susține că în obținerea și menținerea puterii politice un rol cheie îl prezintă capacitatea de prezicere a subiecților politici care poate fi realizată folosind principiile sinergetice cum ar fi autoorganizarea sistemelor, reducerea entropiei în sistem, stabilirea atractorilor, etc. La rîndul său, realizarea puterii ar putea fi definită în abordarea sinergeticii, făcînd referință la afirmațiilor lui A. Toffler, ca și o mutație ascunsă între forță, materie și informație [33]. Astfel, am putea defini puterea politică ca și un nivel mai scăzut al entropiei sociale într-o anumită structură a sistemului politic.

Sumînd abordarea sinergetică a puterii, am putea spune că acest fenomen este privit într-o formă mult mai largă și dinamică în evoluția sistemelor sociale. Fiind analizată în interconexiune cu gradul de entropie socială putem constata că obținerea, menținerea și realizarea ei este mult mai complexă și poate avea o altă natură decît cea văzută prin prisma abordării teoriei sistemelor. Dacă un actor politic are ca și țintă puterea politică, principiul de bază este reducerea entropiei prin toate căile de informarea, conexie cu sisteme mai puțin entropice, precum și promovare de imagini ce ar duce la scăderea neclarității sau ridicarea neghentropiei în sistem.

Note:

1. Gabriel R., Beier D. Informationsmanagement in Organisationen. – Stuttgart: Kohlhammer, 2003, p. 129.
2. Völz H. Information verstehn. Facetten eines neuen Zugang zur Welt. – Baunschweigen: Vieweg, 1994, p. 19.
3. Haken H. Information and self-organization. – Berlin: Springer-Verlag, 2000, p. 14.
4. Цырдя Ф. Социальная информация. – Кишинев: Издательство «Штиинца», 1978, с. 11.
5. Barber P. Applied cognitive psychology. An information-processing framework. – London: Methuen, 1988, p. 15.
6. The evolution of political system. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990, p. 11.
7. Entropy. Information theory. – Microsoft Encarta Reference Library, 2003.
8. Винер Н. Кибернетика, или управление и связь в живом и машине. – Москва: «Сов. Радио», 1968, с. 55.
9. Einswanger M. Information und Entropie. Ökologische Perspektive des Übergang zu einer Informationswirtschaft. – Frankfurt am Main: Deutsch, 1992, p. 172.
10. Heinz H. Informationsmanagement und strategische Unternehmensführung. Vom Informationsmarkt zur Innovation. – München: Oldenbourg, 1996, p. 4.
11. Țirdea N. Teodor. Informatizarea, cunoașterea, dirijarea socială. – Chișinău: Centrul Editorial – Poligrafic Medicina, 1994, p. 123.
12. Barwise J., Seligman J. Information Flow. The logic of distributed systems. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997, p. 8-43.
13. Zhang W.B. Sinergetic Economics. Time and change in nonlinear economy. Berlin: Springer-Verlag, 1991, p. 229.
14. Stonier T. Beyond information. The natural history of intelligence. – London: Springer-Verlag, 1992, p. 7.
15. Lamberton D. The economics of communication and Information. – Brookfield: Edward Elgar Publishing, 1996, p. 6.
16. Șilețchi M., Lascu A. Informația, entropia și procesele sociale. – București: Editura Academiei Republicii Socialiste Română, 1978, p. 17-18.
17. Ibidem, p. 38.
18. Шаповалов В., Казаков Н. Законы синергетики и глобальные тенденции. // Общественные науки и современность, 2002, № 3, с. 143.
19. Самоорганизация: становление теории и перспективы социальных приложений, <http://www.synergetic.ru/society/index.php?article=hc03> (13.09.2009).
20. Frunțașu P. Sisteme politice liberal-democratice. – Chișinău: USM, 2000, p. 33.
21. Тарасенко В. Социология терроризма: фрактальная модель террористической организации. <http://www.synergetic.ru/society/index.php?article=terro> (11.09.2009).
22. Бусов С. Системно-сферный подход к вопросу самоорганизации общества // Доклады научной конференции «Самоорганизация в природе и общество», Ленинград, 28-30 ноября 1988. – Ленинград, 1988, с. 142.
23. Dobuzinskis L. The self-organizing polity. An epistemological analysis of political life. – Boulder: Westview Press, 1987, p. 135.
24. Roșca A. Puterea politică și ordinea socială: interacțiune și echilibru dinamic. În Revista de filozofie, sociologie și științe politice, 2007, nr. 1, p. 5.

25. Ibidem, p. 7.
26. Benchechi D. Puterea politică ca fenomen social. În: Moșneaga V., Gh. Rusnac, Sacovici V. Politologie. – Chișinău: CEP USM, 2007, p. 57.
27. Aristotel. Politica. – Oradea: Editura ANTET, 1996, p. 4
28. Toffler A. Puterea în mișcarea (Powershift). – Oradea: ANTET, 1995, p. 23.
29. Ibidem, p. 20.
30. Ibidem, p. 28.
31. Machiavelli N. The Prince. – London: The University of Chicago Press, 1985, p. 87.
32. Хакен Г. Тайны природы. Синергетика: наука о взаимодействии. – Москва: Институт компьютерных исследований, 2003, с. 70-73.
33. Toffler A. Op. cit., p. 467.

SEMNIFICAȚII FENOMENOLOGICE ÎN LUCRAREA LUI NAE IONESCU „TRATAT DE METAFIZICĂ”

Victor Gotișan, doctorand
Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM

Summary

The philosophical works of Nae Ionescu open a direction that requires a relocation of his hermeneutical space, critical intentions and a development of the concept of “new philosophy”. Prospects for Ionescu’s phenomenological philosophy are based largely on his work “Treaty of Metaphysics”, which is a course of lectures and appeared in 1936-1937. This treaty aims itself to address the difference between metaphysics and reconstruction of project metaphysics itself and tried to attempt hermeneutics answers for some questions, such as: 1) What is metaphysics and which are its joints for humans? 2) What is the human being and why is there is something and did not happen as there is nothing?

Nu vom greși dacă ne vom asuma expresia, potrivit căreia, începuturile fenomenologiei românești se deschid odată cu gândirea și opera lui Nae Ionescu. [1] Filosofia sa, dar și a celor mai mulți filosofi români, începe să-și recapete locul în actualitate. De multe ori opera lui Ionescu era ignorată sau în cel mai bun caz doar citată, și, nimic mai mult. Motivele sunt multe și diverse, începând de la presupusa sa relație “specială” (dacă o putem numi astfel) cu legionarismul și culminând cu abordarea mai puțin conformistă, atât a ideilor sale, cât și a puținelilor sale scrieri. Totuși, în ultimul timp filosofia lui Ionescu începe să revină după o anumită perioadă de „umbră” și tinde spre o „dezvrăjire” a sa pentru contemporaneitate. Pe scurt, opera filosofică a lui Nae Ionescu deschide un spațiu aporetic ce pretinde o re poziționare a interpretului, a intențiilor sale “critice” și o dezvoltare a acestor concepte de „noi filosofi”.

Perspectivile de abordare a filosofiei fenomenologice naeionesciene se bazează în mare parte pe ceea ce gânditorul schițează în *Tratatul de metafizică*, care reprezintă un curs de lecții apărut în 1936-1937. Acest *Tratat* își propune în sine abordarea diferenței dintre *proiectul metafizicii și reconstrucția metafizică propriu-zisă*. [2] Nae Ionescu încearcă o hermeneutică și o punere/răspundere a/la întrebarea/întrebării: *Ce este metafizica și care sunt rosturile sale pentru om?* Totodată el încearcă o disecție a acesteia în: *Ce este omul? și, De ce exista ceva și de ce nu s-a întâmplat ca să nu existe nimic?*. [3]

Orice interpretare se înscrie într-o istorie, o “istorie eficientă”, cum spunea Gadamer [4], care leagă o operă filosofică de intențiile interpretului, de întrebările lui. Desigur, se pune problema relevanței interogațiilor interpretului, a valabilității lor într-un context istorico-filosofic. Dar în cazul operei lui Nae Ionescu există, am putea spune, o urgență a revalorizării sale și a elucidării judecăților și prejudecăților cu care l-a încărcat “critica” filosofică în ultima jumătate de veac, încât tocmai întrebările privind întemeierea filosofiei sale au semnificație în mai mare măsură decât altele. [5]

„Obsesia” lui Ionescu în fața a ceea ce semnifică *metafizica* îl face pe acesta să avanseze diferite definiții/teorii ale acestei noțiuni. Printre acestea găsim în același *Tratat* și una din definițiile clasice ale metafizicii: *“metafizica este în adevăr, un cod de trăire și*

de valorificare a realității în raport cu anumite necesități și probleme proprii ale tale". [6] Această definiție poate fi considerată normă a felului în care Nae Ionescu înțelege metafizica, deoarece ea acoperă, după cum vom vedea, întregul spațiu al înțeleșurilor metafizicii în filosofia naeionesciană. În acest sens, metafizica naeionescioană seamănă mai mult cu o ontologie existențială, unde principalele elemente sunt *trăire, realitate, necesități și probleme proprii*. [7]

Fenomeno-ontologia naeionesciană pretinde să devină o alternativă pentru fenomenologia existențială a lui Sartre, Heidegger sau Merleau-Ponty. [8] Astfel, ceea ce pentru existențialiștii clasici este *existența*, pentru filosofia naeionesciană este *trăirea*. S-ar părea că atât semnificația, cât și înțelesul acestor termeni nu este diferită, însă aceasta doar la prima vedere. *Existența* implică în sine *ex-sistența* a Ceva, *trăirea* implică în sine *ființarea* a Ceva. *Existența* de cele mai multe ori implică *rațiunea de a fi*, *trăirea* de cele mai multe ori exprimă *ființarea* sau *credința de a exista*. [9] În acest sens fenomeno-ontologia lui Ionescu tinde mai mult spre un caracter de religiozitate, ceea ce și explică de fapt relația filosofului cu creștinismul est-european.

Noutatea pe care vine să o aducă filosofia naeionesciană este conceptul de *trăire*. Filosoful explică trăirea inițială mai întâi ca o trăire a realității sensibile, după care ca pe o trăire a realității virtuale, a absolutului. Trăirea la Ionescu este o trăire graduală, crescătoare sau progresivă. În viziunea gânditorului, *trăirea este asemeni cunoașterii*, care se face treptat. Cu cât mai mult avansezi în trăire/cunoaștere nivelul și modul de simțire/cognoscibilitate este mai avansat. „*Trăirea este începutul metafizicii*”, spune Nae Ionescu. [10]

Trăirea culminează la Ionescu cu acea *trăire a absolutului*, iar absolutul este necondiționat, nemuritor și nu aparține acestei lumi. Acest absolut nu poate fi încadrat decât într-o logică apofatică, negativă: astfel că *absolutul* este ne-condiționat, ne-muritor etc. Modul apofatic în care poate fi gândit absolutul este semnul prezenței negației; dar aceasta nu-și are temeiul în ea însăși, așa încât, odată prezentă, ea semnalează intrarea în ființă a propriului temei: *nimicul*. [11]

Problema pe care Nae Ionescu și-o pune este una ce vizează existența, nicidecum nimicul. Tematica explicită a textelor naeionesciene nu are a face nimic cu *nimicul*. Mai mult, filosoful ascultă, parcă, de îndemnul lui Parmenide: “Caci nicicând vreo constrângere nu va putea face să fie lucrurile ce nu sunt; ci depărtează-ți cugetul de această cale de cercetare” [12]. Totuși, *nimicul* la Ionescu nu trebuie înțeles asemenea *nimicului* proclamat de un Cioran sau Nietzsche. Pentru aceștia din urmă, nimicul este mai mult înțeles sub un aspect pesimisto-negativ, pentru Ionescu nimicul este un fel de *repaos, trăire a absolutului, comunicarea cu Ființa*. Acest *nimic* de multe ori ia în filosofia naeionesciană un aspect mai mult mistico-religios.

Trăirea, pentru Nae Ionescu, deschide o metafizica care are de a face cu nimicul; absolutul ne apare ca nimic, dacă ne raportăm la lumea sensibilă. Trăind realitatea sensibilă în sensul de a o valorifica potrivit “necesităților și problemelor” proprii, filosoful întâlnește nimicul și-l reconstruiește ca absolut. Spre acest rezultat ne conduce interpretarea conceptului „trăirii” din filosofia naeionesciană.

Filosofia, pentru Nae Ionescu, este “*un cod de trăire*”; spațiul ce-i devine propriu este cel interior, sufletesc, cel în care se poate produce *trăirea*. Acest spațiu nu este doar presupus, ci el apare în toată lumina existenței sale, fiind o evidență.

Prin discuția despre trăire, realitate și filosof se ajunge la câteva rezultate semnificative pentru proiectul naeionescian al filosofiei. Astfel:

- trăirea, ca fapt pe care se fundează o filosofie, ne conduce spre absolut; acesta, fie prin raportare la realitatea sensibilă, fie în plan logic, ca subiect sau predicat al unei judecări, apare ca nimic;
- apoi, dată fiind diferența dintre realitatea sensibilă și cea virtuală, absolutul apare în chipul lui Dumnezeu; în sfârșit, absolutul – având ca stare originară nimicul,
- iar ca stare finală condiția Dumnezeirii – poate deveni obiect de trăire numai pentru filosof, care reprezintă o unitate spirituală constantă în fața realității. [13]

Modelul pe care îl întrupează reconstrucția în filosofia naeionesciană este antropologia (filosofică). Pentru Nae Ionescu: “*nu exista metafizică afară de antropologie*” [14]. *Omul* pentru Ionescu este, așa cum se spunea în antichitatea creștină, “cununa creației” [15]. Nu este o simplă declarație, căci obligă la o anumită atitudine față de o problemă ce devine acum esențială: *Ce este omul?*

Așadar, întrebarea: ce este omul? deschide calea unei reconstrucții metafizice, a unui exercițiu ce vizează nu o anumită zonă a existenței sau a umanului, ci umanul însuși în ființa sa. Întrebarea: ce este omul? constrânge discursul să părăsească proiectul, pentru că sarcina lui nu mai poate fi formularea unor exigențe legate de statutul unei discipline; acum discursul trebuie să dezvăluie ființa celui ce pune întrebarea despre el însuși.

Ionescu propune întâi de toate o *ontologie a omeneșului*, o teorie a ființei în sensul clasic al termenului, care nu propune un răspuns la întrebarea: *ce este omul?*, dar face posibil un asemenea răspuns. Din start filosoful formulează câteva direcții ale răspunsului la această întrebare, și anume:

- statutul existenței, definiția ființei, raporturile dintre ființă, trăirea;
- problema timpul și a spațiului ca forme ale existenței.

Rostul acestei ontologii nu poate fi judecat în sine, deși există o punere originală în teorie a conceptelor sale; rostul ei iese la iveală abia atunci când începe să fie onorată afirmația autorului după care “nu există metafizică în afară de antropologie”, anume odată cu tematizarea libertății, căci acum abia ea se arată ca o condiție de posibilitate pentru răspunsul la interogația antropologică.

Statutul existenței Om-ului implică în sine libertatea de toate lucrurile exterioare. Filosoful susține faptul că omul însa poate fi liber în mod absolut, adică poate fi autonom, însă numai în cadrul “fenomenelor statistice”, ca exemplu fenomenele colective sau cele ancorate în umanitate. În această situație omul poate să îndeplinească o funcție, sau poate să n-o îndeplinească, pentru că, după cum bine se știe, el deține libertatea de a face sau a nu face ceva în aceste momente. Omul este cel care stabilește norma. Totuși, pentru a înțelege libertatea omenească, trebuie să ne raportăm la două ordini, și anume:

- la cea a naturii umane, care într-un final și aceasta este sub ordinea divină a Creației; și,
- la ordinea fenomenelor statistice, a relațiilor într-un colectiv, adică la o ordine strict omenească, unde libertatea constă în alegerea absolută a unei poziții (ex: îndeplinești sau nu îndeplinești o anumită funcție).

Înțeleasa în felul acesta, libertatea este condiția mântuirii sau împăcării omului cu sine și cu existența. Libertatea este ceea ce îi permite Om-ului să conștientizeze mântuirea sau împăcarea de către/cu Divinitatea.

Filosoful analizează procesul de antropocentrizare a întregului univers, început de Renaștere și continuat, în forme puțin modificate, în epoca modernă. În felul acesta, ființa umană a fost integrată într-un sistem simplificator, mișcare pe o singură linie, care este cea a materiei. Ionescu vede în filosofia timpului drept un mod de a scoate Divinitatea în afara lumii, spre a nu tulbura spiritele simplificatoare. Filosofia naeionesciană nu poate exclude Divinitatea de statutul ființei umane, ele sunt oarecum complementare. Acceptul antropocentrismului, nu exclude în opera lui Nae Ionescu Binele Suprem sau Existența Supremă. Separarea sau eliminarea Divinității din cotidianul ființei (omului) va duce la ceea ce va numi ulterior Emil Cioran ca *sfârșiere* [16].

Existența ființei este pentru Ionescu existența în spațiul realului, existența cotidianului, palpabilului, existența (risc să spun) a profanului, trăirea ființei în schimb este trăirea misticului sau sacrului, este conștientizarea, apartenența și participarea ființei la un anumit mod de gândire/trăire sau participare, este apartenența și participarea ființei la o anumită tradiție sau cultură. [17]

Perspectiva spațiului și timpului în fenomenologia naeionesciană este strâns legată de conceptul de trăire. Pentru filosof spațiul și timpul există numai în sensul în care există trăirea. Spațiul este cel care dă ființei realitatea, consistența și rădăcinile [18], iar timpul este cel care încadrează această realitate în trăirile Om-ului. Sociologul și filosoful român Ernst Bernea spunea la un moment dat: “Mentalitatea țaranului român nu lucrează cu mărimi și cantități, ci cu chipuri și sensuri. Țăranul român vede lumea și lucrurile într-un orizont spațial îmbogățit continuu de misterul *Creatorului* (nota mea) și a creației” [19].

Ontologia naeionesciană impune câteva problematici, și anume teoria ființei și *ființa-rea Om-ului*. Pentru a înțelege mai clar aceste două problematici vom încerca o paralelizare a ideilor lui Ionecu cu cele ale lui Heidegger și Aristotel. Ontologia lui Heidegger este semnificativă în două sensuri: întâi, pentru că prin ea sunt dezvăluite prejudecățile vechii filosofii în privința ființei [20]; apoi, pentru că filosoful german proiectează o metafizică ce are ca teme *repunerea întrebării privitoare la ființă* și reconstrucția ontologiei ca analitică existențială a *Dasein* -ului. [21]

Pentru Heidegger, ca și pentru Ionescu ființa este cea mai generală noțiune: “ființa este cel mai general fel de ceva”[22]. Ea (ființa) nu se confundă cu existența, nici în cazul unui lucru, pentru că ființa unui lucru nu este existența sa, nici în genere, pentru că ființa ca atare nu este existența ca tot. Generalitatea ființei este însă gândită aristotelic, în sensul unei *generalități care nu este gen*. Aristotel își întemeiază gândul ființei care nu este gen pe considerarea ființei ca unul: “*a fi* unul și a ființa ca ceva individual înseamnă același lucru”. [23] Așadar, ființa nu este un gen, nu face parte din ordinea acestuia, neputând să fie definită prin gen proxim și diferență specifică; pentru a fi definită astfel, ființa ar trebui să se afle în ordinea genului; neaflându-se, pentru ea nu există un gen proxim și, prin urmare, nici o diferență specifică. Evocându-l pe Aristotel, Ionescu crede că neputința de a defini ființa prin gen proxim și diferență specifică nu reprezintă un motiv suficient pentru a respinge ideea că ființa este un gen. Așadar, potrivit lui Nae Ionescu, ființa, fiind ceva, este și un gen. Ființa este,

de asemenea, o unitate de raporturi în care poate fi gândit un lucru; în vreme ce existența este, am putea spune, o determinație a lucrului. [24]

Nae Ionescu crede că despre ființă putem spune ceva mai mult decât despre existență. Faptul că ceea ce putem spune despre ființă nu ia forma unei definiții nu interzice discursul despre ființă. Ființa în acest context este ceva arbitrar și ne-dogmatic. Afirmatia primă asupra ființei, crede Ionescu, nu poate fi făcută printr-o definiție categorială, “ci se face cu ajutorul unui fapt de trăire” [25].

Ființa este *subiect*, afirmă Nae Ionescu, adică “ceva care stă sub altceva, ceva la care altceva se raportează” [26], așa încât, despre ființă putem predica toate atributele subiectului. Dar cum atât noțiunea, cât și înțelesul de subiect nu poate exista *sine qua non*, filosoful român rezolvă această problema prin introducerea termenului de *obiect*. Ființa poate fi și obiect, nu numai subiect; adică ea poate fi ceva la care altceva se raportează (subiect), dar poate fi și acel ceva care se raportează la un subiect (obiect).

O altă calitate a ființei naeionescine este aceea că ea (ființa) este de la sine înțeleasă. Ființa poate să se explice singură și nu are nevoie de girul altcuiva, indiferent cine sau ce este acest altcuiva, subiect sau obiect.

Una din calitățile ființei naeionesciene este aceea că ea are deplină libertate. Libertatea în domeniul posibilului și actului alegerii. Filosoful român dezvoltă o teorie a libertății ființei oarecum complementară cu filosofia creștină timpurie, prin introducerea conceptului liberului arbitru. Libertatea ființei este văzută de Ionescu în faptul alegerii făcute de Om între bine și rău, iar această alegere, ca și libertatea, este văzută drept o calitate divină a Om-ului.

Ființarea Om-ului însă are nevoie de găsierea a ceea ce va numi Ionescu, “echilibrul existențial”, care nu poate fi dobândit decât prin *iubire*. Îndreptată către Divinitate, în mod direct, iubirea este ceva mistic, care se produce în comunitate/comuniune și are ca scop uniunea cu Divinitatea. [27] Iubirea este însă, mai întâi, calea către mântuire sau către împăcarea omului cu sine, cu existența și cu Divinitatea; ea este și un mijloc metafizic de “valorificare a transcendenței” și se petrece aici, nu dincolo.

Așadar, Divinitatea este realitatea în care ne regăsim cu toții, dar calea către aceasta realitate este tocmai iubirea față de comunitate, adică față de transcendența imediată, am putea spune, înlăuntrul căreia ne este deschis orizontul dumnezeirii.

Dar cum poți să iubești când ești plin de suferință și înconjurat de suferință, se întreabă Ionescu. Răspunsul este dat de către filosofia creștină. Or, potrivit doctrinei creștine suferința este o necesitate, iar condiția noastră căzută îi este cauza. Ca rezultat suferința trebuie acceptată, prin acceptul acesteia, este redusă însingurarea omului, iar suferința la rândul ei devine instrument al mântuirii. Am putea spune ca acceptarea suferinței în suferință este *iubirea* [28]. Iubirea față de comunitate reprezintă calea echilibrării noastre în existență și întru Dumnezeu. [29]

Să recapitulăm, filosofia lui Nae Ionescu presupune câteva elemente esențiale:

- sensul vieții,
- mântuirea, și
- împăcarea.

De asemenea, centrul filosofiei naeionesciene este Om-ul și însușirile lui existențiale. Acest fapt ne face să conchidem că întreaga filosofie a gânditorului român este, de fapt, o *antropologie* care are în centrul său câteva elemente, printre care cel mai important rămâne *trăirea*. Eul uman este prima realitatea a simțirii individuale, este ceea

ce formează/crează la *Om* conștiința, iar această conștiință, nu este altceva decât facultatea cunoașterii. Anume, conștiința și facultate acesteia – cunoașterea, reprezintă, pentru Nae Ionescu, și însușirea care-l diferențiază pe om de celelalte animale. [30]

Chiar și în prezent, Nae Ionescu rămâne o paradigmă pentru noi, cu o înclinație spiritualistă: “Desigur, el nu mai poate fi „dascăl și arbitru”, așa cum a fost pentru generația interbelică, comuniunea cu el nu se mai poate produce, însă și mediat de „texte”, rămâne un ferment, un model de aventură ontologică și intelectuală cum pământul nostru nu a mai dat, sau măcar un destin complex și vast pe marginea căruia se poate visa” [31].

Filosofia naeionesciană a fost pentru întreaga filosofie românească o piatră de temelie. Anume Nae Ionescu este cel care sistematizează filosofia în acest spațiu, înaintea lui neexistând decât niște reflecții pe anumite tematici filosofice. Ionescu este cel care scoate fenomenul filosofic de sub anonim și îi conferă o garanție de afirmare.

Bineînțeles, nu putem vorbi despre o fenomenologie naeionesciană în sensul husserlian sau heidegger-ian al fenomenologiei [32], dar pentru aceasta și este frumoasă și interesantă această abordare a fenomenologicului de către filosoful român. Fenomenologia lui Nae Ionescu este mai degrabă o fenomenologie existențialistă imprimată cu multe elemente tradiționale, unde existența se transformă și este re-evaluată prin ceea ce va numi filosoful ca trăire. Altceva e că uneori nu este obligatoriu să vorbești în termeni strict fenomenologici pentru ca să dezvolți anumite concepte și idei fenomenologice. Exact această încearcă să ne spună prin scrierile sale un Sartre, Merleau-Ponty sau Derrida.

Într-un final, putem spune că Nae Ionescu a fost nu doar un “om de acțiune” sau “om politic”, el a fost mai degrabă un gânditor, un profesor și un scriitor de mare clasă, care “a născut și crescut” nume de referință în filosofia românească: un Eliade, un Cioran, un Noica sau un Vulcănescu.

Note:

1. Chiar dacă de cele mai multe ori specialiștii se rezumă să menționeze doar câteva manuscrise ale lui Ionescu. Or, se știe că Nae Ionescu este cunoscut drept un „Socrate” al României, care a vorbit/discutat mai mult decât a scris.
2. Viorel Cernica, *Metafizica lui Nae Ionescu și ontologia nimicului*, <http://filosofieromaneasca.uv.ro/metafizicaluinaeionescu.htm> (18.09.2009).
3. Nae Ionescu. *Tratat de metafizică*. - București: Editura Humanitas, 1991, p. 26.
4. Hans-Georg Gadamer. *Vérité et méthode*. – Paris: Editions du Seuil, 1976.
5. Viorel Cernica. *Op. cit.*
6. Nae Ionescu. *Op. cit.*, p. 17.
7. Aceste concepte vor fi noțiunile esențiale ale *trăirismului*.
8. Mulți filosofi, însă, privesc filosofia lui Nae Ionescu ca una premergătoare sau complementară a filosofiei existențialiste.
9. Englezii obișnuiesc să folosească *faith* - care este mai aproape de trăirea naeionesciană și care implică nu numai credința, ci și nădejdea. De obicei, în filosofia religioasă a creștinismului estic aceste două concepte sunt separate și teoretic dezvoltate individual.
10. Nae Ionescu. *Op. cit.*, p. 67.
11. Viorel Cernica. *Op. cit.*
12. Parmenide. *Filosofia greacă până la Platon*, vol. I, partea a 2-a. - București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 235.

13. Anume acest aspect îl va face pe Mircea Eliade, unul din discipolii lui Nae Ionescu, să dezvolte filosofia mentorului său într-o direcție a religiosului/sacruului, ceea ce va fi catalogat mai târziu (adică filosofia lui Eliade) drept o fenomenologie a religiei sau o fenomenologie a sacruului și profanului.
14. Nae Ionescu, Op. cit., p. 38.
15. Este de remarcat, că filosofia naeionesciană se referă la *Om*, dar nu la umanitate în general. Ionescu tinde să vadă mai degrabă umanitatea în fiecare OM, decât omul inclus în umanitate. Pe drept cuvânt, putem afirma că filosofia lui Ionescu este un antropologism, unde *Ființa* umană sau *Omul* este elementul esențial.
16. De remarcat, noțiunea de *sfârșiere* deține la Cioran mai mult o abordare pesimistă.
17. Lucian Blaga propune în acest sens un model de ontologie a umanului mai bine structurat, decât multe alte “teorii” contemporane ale omului. Omul, potrivit lui Blaga, nu se deosebește de celelalte existențe printr-o anumită însușire, ci prin întregul său *mod-de-a-fi*. Totuși, omul este “existență întru mister și pentru revelație”, iar statutul său existențial este acela de ființă creatoare și ființă mistico-religioasă, ceea ce de fapt lipsește altor existențe. A se vedea Lucian Blaga. *Trilogia Culturii*. – București, Editura Academică, 1979.
18. Spațiul, la români, este cel care implică mai întotdeauna tradiția. Iată de ce în foarte multe cazuri poporul român se confruntă cu probleme de teritorialitate sau identitate. Sub aspect general pentru poporul român spațialitatea este ceva real sau perceptibil, sub aspect particular pentru românul tradițional există mai curând spațiul real, decât cel virtual (ca să nu spunem ca ultimul nu există deloc).
19. Ernst Bernea. *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*. - București: Humanitas 2005, p. 111.
20. Martin Heidegger. *Ființă și timp*. - București: Editura „Jurnalul literar”, 1995, p. 16. Prejudecățile sunt: ființa este cea mai generală noțiune; ființa este nedefinibilă; ființa este noțiunea de la sine înțeleasă.
21. Viorel Cernica. Op. cit.
22. Nae Ionescu. Op. cit., p. 39.
23. Aristotel. *Metafizica*, vol. X (I), - București: Editura Academiei, 1965, p. 312.
24. Viorel Cernica. Op. cit.
25. Nae Ionescu, Op. cit., p. 93.
26. *Ibidem*, p. 41.
27. “A trăi în comunitate înseamnă a trăi în Dumnezeu; a trăi în Dumnezeu înseamnă a trăi în comunitate”. Nae Ionescu. Op. cit.
28. Viorel Cernica. Op. cit.
29. Ulterior, teoria mistică a iubirii, suferinței și mântuirii va fi preluată, continuată și dezvoltată de către Nichifor Crainic, unul dintre ucenicii și urmașii lui Nae Ionescu. Anume acesta este cel care va “edifica” o filosofie creștină bazată pe conceptele enunțate mai sus.
30. Viorel Cernica. Op. cit.
31. Dan Ciachir. *Gânduri despre Nae Ionescu*. – Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 2001.
32. A se înțelege aici fenomenologia în sens clasic. Or, Nae Ionescu nu operează cu concepte clasice ale fenomenologiei, ca: fenomen, intenționalitate sau epoche, el vine cu ceva original și oarecum tradițional – *trăirea*, care va marca întreaga sa gândire filosofică.

CRITICĂ ȘI BIBLIOGRAFIE **CRITICS AND BIBLIOGRAPHY**

O LUCRARE DE REFERINȚĂ ÎN DOMENIUL PLURIPARTIDISMULUI: ISTORIE ȘI ACTUALITATE

Mihai Cernencu, Igor Boțan. Evoluția pluripartitismului pe teritoriul Republicii Moldova. - Chișinău: Arc, 2009, 164 p.

Partidele politice reprezintă coloana vertebrală a unui organism social de natură democratică, ce asigură legătura și coeziunea între putere și societate, între societatea politică și societatea civilă. Structurile asociative permit populației să participe la actul de guvernare, iar de modul în care această guvernare va fi asigurată, la capitolul potențial și voință, va depinde viitorul societății. Partidele sunt principalii actori de care depinde dezvoltarea statului Republica Moldova, funcționarea eficientă a mecanismelor puterii, revenindu-le un rol esențial în realizarea puterilor statului, legislativă și executivă, aflându-se la baza constituirii ei și determinându-le funcționalitatea. În acest context se înscrie lucrarea, avându-i ca autori pe M. Cernencu, doctor, conferențiar universitar de la Universitatea Liberă Internațională din Moldova și pe I. Boțan, analist politic de la Asociația pentru Democrația Participativă „Adept”.

Valoarea oricărei investigații științifice, inclusiv în sfera științei politice, rezidă, mai întâi de toate, în gradul de pătrundere a fenomenului studiat, în calitatea analizei întreprinse, fiind determinate de elementul căutării, adică al încercării de a-i evidenția anumite tendințe, stabili anumite legități și găsi răspunsul la cele mai stringente întrebări, generate de acest fenomen (în cazul nostru, fenomenul pluripartitismului). Privită din această perspectivă, lucrarea recenzată ilustrează în mod pronunțat dominanta respectivă, studiul având drept scop de a contribui la dezvoltarea culturii politice în Republica Moldova. De altfel, postulatele-cheie enunțate de autori în introducerea lucrării, precum și rezultatele obținute imprimă, în ansamblu, substanțialitatea necesară cercetării efectuate.

Două constatări preliminare se impun în acest context. Trebuie apreciată decizia de a alege pentru cercetare acest subiect, care se impune a fi foarte dinamic și cu revirimente imprevizibile uneori, cum sunt, spre exemplu, ultimele două scrutine parlamentare. Nu este, prin urmare, simplu a urmări și a interpreta realitatea pe viu, încercând a-i surprinde fațetele, adesea ascunse (nu putem omite aici evenimentul politic din 7 aprilie sau cel din 14 octombrie 2009) și a-i pronostica perspectivele. Într-al doilea rând, problemele ce țin de sistemul de partide și sistemul electoral din Republica Moldova abordate de autori din diverse perspective (politologică, istorică și sociologică) manifestă o complexitate deosebită, atât în raport cu perioada istorică analizată (începutul sec. al XIX-lea – până în prezent), dar, mai ales în contextul procesului de europenizare și integrare a societății în spațiul european, în care pretinde a se înscrie Republica Moldova.

Este semnificativ, de asemenea, faptul că autorii încearcă să creeze unele situații de problemă. Astfel, în capitolul doi al lucrării intitulat „Sistemul de partide din Republica Moldova” ei susțin că la alegerile din aprilie 2009, forțele politice moldovenești s-au pomenit pe ruinele „consensului național” privind integrarea europeană, societatea fiind antrenată în unul dintre cele mai periculoase conflicte cu care s-a confruntat vreodată (p. 38). În acest sens, în lucrare se evidențiază și se caracterizează

etapele de schimbare și, totodată, de stabilizare pe care le-a parcurs Republica Moldova începând cu anii '90 ai secolului trecut până în prezent. De asemenea, merită susținere încercarea reușită a autorilor de a prezenta o viziune individualizată a problemei privind impactul legislativ asupra pluripartitismului. Dat fiind că dezvoltarea sistemului de partide din Republica Moldova este puternic influențată de legislația electorală și de cea referitoare la activitatea partidelor politice, în lucrare sunt evidențiate două aspecte importante ale subiectului analizat (impactul legislației cu privire la partide asupra pluripartitismului și impactul legislației în domeniul alegerilor asupra pluripartitismului), reiterând plusurile și neajunsurile normelor legislative naționale cu privire la partide și sistemul de alegeri.

Merită apreciere analiza problemei constituirii partidelor în Basarabia la începutul sec. al XX-lea, precum și evoluția sistemului electoral (începutul sec. al XIX – 1989), pentru că există o serie de dificultăți provenite din sărăcia bibliografică în tratarea subiectelor abordate. Capitolele în cauză denotă o documentare adecvată, spirit analitic și capacitatea de a exploata reperi teoretico-metodologice adoptate de către autorii studiului. În același timp, s-a făcut efortul, pe cât a fost posibil, ca expunerea să poarte un caracter structural-evolutiv.

În definitiv, autorii lucrării au decelat un tablou de ansamblu al procesului construcției sistemului de partide din Republica Moldova, evidențiind caracteristicile particulare ale partidelor politice abordate în plan evolutiv-istoric. Ei adoptă o poziție critică față de unele probleme oportune de soluționat, vin cu observații critice de rigoare vizând instituționalizarea și consolidarea sistemului de partide în Republica Moldova. Concluzia extrasă din lucrare rezumă la constatarea unei stări de fapt: într-o democrație neconsolidată, în care formele democratice performante, de împrumut, sunt „umplute” cu esență autohtonă, este extrem de dificil să înțelegi la cel fel de rezultat poți ajunge în urma mutațiilor evolutive.

Firește, autorii studiului nu puteau și nici nu și-au propus să răspundă într-un mod exhaustiv la întregul spectru de probleme legate de fenomenul pluripartitismului, lucru care poate fi realizat doar prin efortul conjugat al mai multor cercetători. Este important însă, că ei au știut să-și delimiteze aria de investigație, să formuleze obiectivele propuse pe care le-au valorificat și să evidențieze aspecte relevante în problemele abordate.

Pantelimon Varzari, doctor în filosofie
Victor Juc, doctor în filosofie,
Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM

AGENDA ȘTIINȚIFICĂ SCIENTIFIC ADDENDUM

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ „SISTEMUL POLITIC ÎN SOCIETĂȚILE TRANZITIVE – CAZUL REPUBLICII MOLDOVA”

La 8 octombrie 2009 Sectorul Politologie al Institutului Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM a organizat Conferința științifică internațională cu genericul „Sistemul politic din Republica Moldova și puterea de stat: evoluție și perspective”, având drept obiectiv major examinarea problemelor ce țin de eficientizarea și optimizarea sistemului politic din Republica Moldova în contextul integrării europene. Drept punct de reper a servit proiectul instituțional de stat „Resursele, mecanismele și efectele realizării puterii politice în Republica Moldova”.

Sesiunea științifică a întrunit în incinta Academiei de Științe a Moldovei cercetători științifici și profesori universitari din țară (Chișinău, Bălți și Cahul) și din străinătate (România, Ucraina și Rusia), reprezentanți ai autorităților publice și ai partidelor politice, experți ai unor ONG-uri, precum și reprezentanți ai mass-media. Au participat la manifestare, de asemenea, tineri cercetători – doctoranzi, masteranzi și studenți. Lucrările s-au desfășurat în cadrul a două module: *Probleme ale optimizării sistemului politic în societățile tranzitorii*, moderator Pantelimon Varzari, doctor în filosofie, conferențiar; *Republica Moldova în contextul relațiilor internaționale*, moderator Victor Juc, doctor în filosofie, conferențiar.

Forul științific a fost deschis de *dr. Victor Țvircun*, directorul Institutului Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM, care a salutat participanții la manifestare, evidențiind importanța unor asemenea dezbateri și schimb de experiență între cercetătorii din țară și de peste hotare. Este semnificativ faptul că la acest eveniment științific au participat reprezentanți ai structurilor de stat, partidelor politice și unor ONG-uri cu dimensiuni științifice – Asociația pentru Democrație Participativă „Adept” și Centrul Analitic Independent „Expert Grup” și ai mass-media.

În cuvântul său de salut *dr. hab. Mariana Șlapac*, vicepreședintele Academiei de Științe a Moldovei, a subliniat că Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM s-a afirmat ca un consultant fidel și partener de nădejde atât al Guvernului, cât și al societății civile în problemele ce țin de instituționalizarea și evoluția sistemului politic în spațiul post-sovietic, relația guvernare-opoziție politică, cooperarea transfrontalieră, reformarea sectorului de securitate națională, ajustarea legislației Republicii Moldova la cea europeană etc. Totodată, a specificat vicepreședintele A.Ș.M., astăzi țara noastră este pusă în fața unor imperative de a realiza în regim de urgență o serie de reforme vizând crearea unui stat cu adevărat democratic de tip european. Concomitent cu liberalizarea instituțiilor sociale și politice, sunt oportune democratizarea societății și dezvoltarea culturii politice. Se impune în acest sens aplicarea unui sistem de acțiuni, inclusiv investirea în educație, știință și în tehnologiile informaționale.

Discuțiile în cadrul forului științific au fost precedate de un amplu raport prezentat de *dr. conf. Victor Juc* cu tema „Instituționalizarea și evoluția regimului politic din Republica Moldova”. Aplicarea principiului separației puterilor în stat, în opinia autorului, constă în colaborarea autorităților legislative, executive și jurisdicționale în exercitarea funcțiilor respective pentru stabilirea unui echilibru și prevenirea eventualului abuz din partea lor. În acest context, vorbitorul a făcut o analiză succintă a evoluției

regimului politic din țară, evidențiind etapele parcurse: republică prezidențială (3 septembrie 1990 – 28 iulie 1994); republică semiprezidențială / semiparlamentară (29 iulie 1994 – 5 iulie 2000) și republică parlamentară (5 iulie 2000 – prezent). Astfel, în Republica Moldova s-au succedat trei tipuri de republici, căutând o formă optimală de guvernare democratică. Raportorul a evocat oportunitatea adoptării unor amendamente la legislația în vigoare în scopul de a preîntâmpina în viitor o eventuală criză constituțională. De asemenea, ar fi utilă trecerea la sistemul electoral mixt în vederea consolidării relațiilor dintre cetățeni și instituțiile superioare ale puterii de stat. Totodată, ar fi binevenită crearea unui *Centru analitic* pe lângă Guvern privind asigurarea științifică a promovării reformelor democratice.

În cadrul discuțiilor au fost puse în dezbatere astfel de probleme, precum sistemul politic al societății și procesele politice în „noile” democrații din spațiul post-sovietic; relația guvernare–opozitie politică, stat–societatea civilă; oportunitățile reformării administrației publice și amendării sistemului electoral; Parteneriatul Estic și implicațiile lui; cooperarea transfrontalieră și colaborarea cu NATO; consolidarea sistemului de securitate națională; impactul culturii politice democratice în devenire, a valorilor multiculturale și etico-morale asupra asigurării coeziunii sociale, aceste și alte aspecte fiind discutate în contextul integrării europene care este o prioritate strategică a Republicii Moldova.

Unele subiecte ce țin de problematica sistemului politic și a regimului politic în societățile din spațiul post-sovietic au fost reflectate, în special, de *dr. conf. Ion Rusanu* care în comunicarea sa „Regimul politic și opoziția parlamentară în Republica Moldova” a menționat că în perioada de după constituire a Statului Republica Moldova s-au schimbat mai multe tipuri de regimuri politice și ne aflăm în ajunul noilor transformări politico-juridice legate de accesarea la putere a *Alianței pentru Integrare Europeană*. În această perioadă instabilă este necesară o conlucrare dintre putere și opoziția parlamentară. Practica țărilor occidentale demonstrează că alianțe politice pot fi constituite și la noi, dar acestea nu întotdeauna pot funcționa ca sisteme democratice viabile. Pentru Republica Moldova nu este evidentă în prezent traiectoria dezvoltării sale, dat fiind echilibrul instabil al forțelor politice. La rândul său, *doctoranzii Ion Tăbîrță și Igor Prisac* s-au axat asupra subiectului privind evoluția sistemului politic din Republica Moldova, analizându-l din diverse perspective, fie prin abordarea instituțională sau prin abordarea sinergetică. Ambii vorbitori, enumerând etapele dezvoltării sistemului politic din țara noastră, au scos în evidență unele probleme ale constituirii sistemului de tip democratic. În acest sens, *dr. Lilia Braga* a subliniat necesitatea modernizării sistemului politic în contextul sporirii culturii politice a societății moldovenești, concept care poate fi utilizat pentru a compara sistemele și regimurile politice contemporane, pentru a desprinde tendințe, reguli și mecanisme de intervenție în viața politică a unei societăți în sensul adâncirii democrației într-o țară sau alta. Sporirea eficienței procesului de guvernare, de gestiune a afacerilor publice, a subliniat în comunicarea sa *dr. hab. Vladimir Anikin*, necesită un control viguros din partea societății civile asupra structurilor de stat. De aceea o bună guvernare presupune o relație de conlucrare eficientă între putere și societatea civilă.

Un interes aparte a trezit comunicarea științifică a *dr. Tatiana Zemba* „Regimul politic din Republica Moldova în opinia experților străini”, care a relatat despre aprecierea sistemului politic și regimului politic din „noile” democrații de către autorii occidentali. Ideea principală, expusă de către vorbitor în urma studierii literaturii și mass-media de origine anglo-saxonă, rezidă în faptul că autorii occidentali observă unele

tendințe autoritare în funcționarea regimurilor politice în unele țări post-sovietice (Belarus, Rusia, Ucraina și Republica Moldova), dar care diminuează de la o etapă de dezvoltare la alta a unei sau altei societăți ca rezultat al unor schimbări de rigoare în reformarea instituțională a țărilor din acest spațiu. În acest context, un mesaj asemănător a fost adus de către un alt vorbitor, *dr. Vladimir Kocetkov* din Moscova, care a informat asistența cu privire la dezvoltarea sistemului politic din Rusia în contextul reformei constituționale. La unele aspecte ale sistemului politic din România s-au referit *doctorii conferențieri* de la Iași *Dumitru Popa* și *Teodor Toma*.

Mai mulți raportori prezenți la lucrările conferinței în cauză au abordat funcționalitatea și eficiența sistemului politic din țara noastră și ai puterii de stat prin prisma componentelor ce le constituie. Astfel, *acad. Alexandru Roșca* a specificat în comunicarea sa „Statul ca element central al sistemului politic” că statul cu structurile sale determină întregul peisaj politic al unei sau altei societăți, aducând în acest sens unele exemple elocvente. Raportorul a menționat, că obiectivul practic urmărit astăzi rezidă în impulsivitatea cercetărilor științifice în domeniul științelor politice, în aprofundarea colaborării dintre autoritățile publice centrale ale statului și mediul academic. Un alt component inseparabil al sistemului politic al unei societăți este și elita politică, funcționalitatea căreia, în opinia *dr. conf. Pantelimon Varzari*, determină întreaga înfățișare, „fizionomie”, a societății moldovenești. De aceea, conchide autorul, de transformarea elitelor, care se realizează prin câteva modalități (tranzacții între elite și convergența elitelor), depinde în mare măsură derularea reformelor democratice și deci destinul întregii societăți.

Magistrul Iurie Chiorescu, la rândul său, a reflectat asupra locului și rolului birocrăției în sistemul politic democratic al societății contemporane sau, cu alte cuvinte, dacă birocrăția este compatibilă cu democrația. Problemă este dacă funcțiile de control și stabilitatea funcționarilor publici în sistemul ierarhic conferă administratorilor de profesie puterea de a-i frustra sau manipula pe politicieni. Nu în zadar, *magistrul Adrian Popov* a pus în discuție subiectul reformei administrației publice centrale, obiectiv pus pe agenda zilei, atât de guvernele anterioare, cât și de noua guvernare liberal-democratică din țara noastră.

În aceeași ordine de idei și ținând cont de noua conjunctură politică creată în Republica Moldova după alegerile parlamentare din 5 aprilie și cele anticipate din 29 iulie 2009, au fost propuse dezbaterilor publice următoarele subiecte: „Aspecte social-psihologice ale liderilor politici din Republica Moldova” de către *deputatul Parlamentului Republicii Moldova, dr. conf. Mihai Șleahțișchi*; „Relația guvernare - opoziție în contextul câmpului politic din Republica Moldova”, raportor *dr. hab. Victor Saca*; „Dreapta-stânga în Republica Moldova: între mimetism doctrinar și oportunitism politic”, raportor *doctoranda Tatiana Bordei* ș.a.

Tematica campaniilor electorale din Republica Moldova, desfășurate în anul curent, a fost pusă în discuție de către *dr. conf. Mihai Cernencu* „Reformarea sistemului electoral - condiție primordială pentru consolidarea sistemului politic din Republica Moldova”; *doctorandul Radj Cărbune* „Campania electorală: indicator al principiilor democratice”; *doctoranda Diana Bordeanu* „Instituțiile electorale – elementele de bază ale cadrului instituțional democratic”; *doctorii în științe politice Pavel Midrigan* și *Iurie Ciocan* „Locul și rolul partidelor politice în procesul electoral”; *magistrul Sergiu Lipcean* „Finanțarea partidelor politice și a campaniilor electorale”. Comunicările științifice în cauză au avut drept scop să analizeze ultimele campanii electorale desfășurate în Republica Moldova prin prisma rigurilor europene, sugerând și unele

recomandări asupra reformării legislației naționale la capitolul procesului electoral. De altfel, *doctoranda Luminița Robu* în comunicarea „Ajustarea legislației Republicii Moldova la criteriile comunității europene” și *doctorandul Sergiu Porcescu* în comunicarea „Fundamentarea științifică a deciziilor politice în cadrul societății bazate pe cunoaștere” au încercat să atenționeze asistența și asupra altor probleme referitoare la racordarea legislației naționale la aquis-ul comunitar. Reieșind din faptul că Republica Moldova se confruntă cu mai multe probleme referitoare la derularea proceselor democratice, inclusiv a scrutinelor electorale, fapt demonstrat și de ultimele sondaje de opinie realizate de mai mulți autori, *dr. conf. Victor Mocanu* în comunicarea „Rolul investigațiilor sociologice în analiza vieții politice” a reiterat necesitatea alinierii societății noastre la rigorile europene.

Alți vorbitori prin comunicările științifice prezentate au atins probleme nu mai puțin importante atât din punct de vedere științific, cât și din perspectiva aplicativă. Spre exemplu, *magistrul Sergiu Crudu* a elucidat subiectul „Societatea civilă din Republica Moldova în contextul integrării europene”, *dr. Elena Balan* „Socializarea politică a personalității în condițiile democratizării societății moldovenești”, *doctorandul Igor Cojocaru* „Instituția politică a dialogului tripartit ca factor de democratizare a politicilor sociale”, *dr. Galina Rogovaia* „Redimensionarea valorilor morale din societatea moldave în perioada de tranziție” ș.a.

Cu mult interes au fost audiate și comunicările vorbitorilor vizavi de problematica armatei naționale, ultima fiind privită drept o instituție inseparabilă a statului. Astfel, *doctoranzii Ion Coropcean* prin discursul „Forțele Armate ale Republicii Moldova ca parte componentă de bază a organismului militar al statului” și *Nicolae Gherbovei* cu comunicarea „Politica de cadre în Forțelor Armate în condițiile reformei militare” a orientat asistența spre ideea de respectare a neutralității Republicii Moldova de toți actorii politici naționali și internaționali, idee susținută și de *doctorandul Bogdan Bantaș* prin discursul „Politica de neutralitate ca opțiune geopolitică a Republicii Moldova în lumea contemporană”. În același timp, colaborarea Republicii Moldova cu Alianța Nord-Atlantică este de o importanță majoră vizavi de consolidarea securității naționale, fapt menționat de *doctoranda Silvia Mîtcu* prin comunicarea „Colaborarea nemilitară a Republicii Moldova cu NATO: prezent și perspective”. De fapt, tematica securității naționale a fost una importantă, fapt reținut prin luările de cuvânt ale participanților de la Conferința științifică dată: *doctorandul Sergiu Moraru* „Securitatea politico-informațională a Republicii Moldova și riscurile globalizării”, *magistrul Rodica Nichifor* „Dinamica sistemului de securitate a Republicii Moldova în contextul integrării europene”, *Veaceslav Ungureanu* „Oportunități de asigurare a securității energetice a Republicii Moldova” ș.a.

Mai multe comunicări au fost prezentate de vorbitori vizavi de problematica Republicii Moldova în contextul relațiilor internaționale. Astfel, *dr. Artur Cozma* a elucidat tema „Republica Moldova și Consiliul Europei: parteneriat de 14 ani”; *expertul Denis Cenușa* (Centrul Analitic Independent „Expert Grup”) – „Republica Moldova și președinția din cadrul CSI”; *doctorandul Nicolae Dandîș* – „Republica Moldova între cadrul normativ național și cel european privind cooperarea transfrontalieră”; *cercetătorul Sergiu Capustin* – „Evoluția științei despre granițele statului în lumina procesului de integrare europeană” ș.a.

Dat fiind faptul că integrarea europeană este un imperativ strategic al Republicii Moldova vorbitorii au ținut să abordeze aspecte importante referitoare la această

prioritate națională. Astfel, *magistrul Eduard Țugui* prin comunicarea „Eurointegrarea Republicii Moldova prin prisma cooperării teritoriale și politicii de vecinătate europene” a ținut să sublinieze că Uniunea Europeană a edificat, pe parcursul anilor, un dialog politico-juridic relativ stabil cu Republica Moldova, sporindu-și interesul și prezența în țara noastră pe măsura transformărilor interne și internaționale care s-au petrecut în ultimul deceniu. Extinderea spre est a „împins” granițele UE până la frontiera cu Republica Moldova și solicită din partea acesteia o activare a acțiunilor la granițele sale estice. De asemenea, problematica Politicii Europene de Vecinătate n-a fost omisă de unii raportori: *magistrul Veaceslav Berbeca* prin comunicarea „Semnificația Parteneriatului Estic pentru Europa de Est” și *doctorandul Vitalie Varzari* cu discursul „Programul Parteneriatul Estic – oportunitate pentru consolidarea securității naționale a Republicii Moldova” au arătat că PEV-ul și Parteneriatul Estic oferă posibilitatea integrării Republicii Moldova în spațiul comunitar, iar o colaborare cu statele vecine este, în acest context, mai mult decât imperativă. Despre politica promovată de unele țări-membre ale UE față de extinderea spre est a granițelor sale a reflectat *cercetătorul științific Igor Cerinko* de la Academia Națională de Științe a Ucrainei în comunicarea „Politica Marii Britanii privind extinderea UE la etapa contemporană: experiență pentru Europa de Est”.

Au fost abordate și aspecte ale funcționării sistemului politic și puterii de stat: *dr. conf. Yuri Josanu* s-a referit la „Sisteme de partide din Europa postcomunistă”, *doctorandul Victor Hodoroja* – „Realități imagologice ale Republicii Moldova în presa scrisă occidentală”, etc.

Multitudinea de informații, discuțiile prodigioase pe marginea subiectelor de maximă importanță pentru societate, aflate în sfera intereselor de cercetare a savanților, a caracterizat din plin forul științific internațional cu tema „*Sistemul politic în Republica Moldova și puterea de stat: evoluție și perspective*” respectiv. La final, participanții la Conferința internațională au adoptat o rezoluție, prin care se constată problemele abordate în aspect teoretico-metodologic, propunându-se, în același timp, factorilor de decizie anumite sugestii și recomandări pentru implementare.

**Pantelimon Varzari, doctor în filosofie
Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM**

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ INTERNAȚIONALĂ „PROCESELE SOCIO-DEMOGRAFICE ÎN SOCIETATEA CONTEMPORANĂ: DE LA MEDITAȚII LA ACȚIUNI”

La 15-16 octombrie 2009 în cadrul Academiei de Științe a Moldovei s-a desfășurat Conferința științifică internațională “Procese socio-demografice în societatea contemporană: de la meditații la acțiuni” cu prilejul aniversării a 15-a de la adoptarea Programului de Acțiune al Conferinței Internaționale pentru Populație și Dezvoltare (Cairo, 1994) organizată de Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM cu suportul financiar al Fondului ONU pentru Populație (UNFPA). Forul științific a întrunit circa 120 de specialiști în domeniul populației, inclusiv savanții de vază din România, Franța și țările CSI: Rusia, Ucraina, Belarus, Tadjikistan, Uzbekistan, Kazahstan, reprezentanții instituțiilor statale (Ministerul Economiei, Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei, Ministerul Educației, Ministerul Sănătății, Comisia Națională pentru Populație și Dezvoltare, Biroul Național de Statistică), academice, de învățământ superior, internaționale (OIM, PNUD, UNDP) și societății civile.

Scopul conferinței a constituit abordarea problemelor ce țin de evoluția proceselor demografice în societatea contemporană, schimbul de experiență empirică și analitică, formarea parteneriatului în elaborarea și monitorizarea politicilor demografice.

Lucrările conferinței s-au desfășurat în 5 (cinci) secțiuni: aspecte regionale ale reproducerii populației; natalitatea, sănătatea reproductivă și familia; sănătatea, morbiditatea și mortalitatea populației; migrația și rolul ei în reproducerea populației; îmbătrânirea populației: consecințele economice și sociale.

Deschiderea conferinței

Jacques Vallin, Institutul Național de Cercetări Demografice (INED), Franța; *Victor Țvircun*, dr. în istorie, conf.un., director al Institutului Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM; *Galina Bulat*, Viceministrul Educației Republicii Moldova; *Acad. Gheorghe Duca*, Președintele Academiei de Științe a Moldovei; *Acad. Gheorghe Paladi*, dr. hab. în medicină, profesor universitar (în imagine de la stânga la dreapta)

Sedința plenară a Conferinței a fost deschisă de președintele AȘM, *acad. Gheorghe Duca*. Președintele a accentuat că evoluția demografică a populației și dezvoltarea resurselor umane au implicații majore asupra posibilităților de creștere economică și dezvoltare durabilă plasându-se în topul problemelor contemporane. S-a subliniat faptul că tranziția economică și-a lăsat vizibil amprenta privind procesul de evoluție

demografică, invocând scăderea drastică a natalității și migrația masivă a populației. În această ordine de idei s-a apreciat rolul prioritar al comunității științifice în elaborarea politicilor demografice prin oferirea unei analize multilaterale a problemelor.

Directorul Institutului Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM, *dr. Victor Țvircun*, salutând audiența, a adus cuvinte de mulțumire oaspeților de peste hotare pentru prezența la întrunire, exprimându-și convingerea, că Forului respectiv va examina cele mai stringente probleme din domeniu, fiind identificate și tendințele demografice din țară.

Academicianul Gh.Paladi în comunicarea sa a prezentat o evaluare profundă a realizărilor din domeniul sănătății reproductive din Republica Moldova raportându-se la obiectivele și recomandările Programului de Acțiune al Conferinței Internaționale pentru Populație și Dezvoltare (Cairo, 1994), Program semnat și aprobat de țara noastră alături de alte 178 de țări participante la acel forum. Raportorul a evidențiat că situația socio-economică și politică din ultimii ani a avut repercusiuni profunde asupra evoluției demografice în Republica Moldova, prin schimbările semnificative ale caracteristicilor fenomenului demografic (natalitatea, fertilitatea, mortalitatea, îmbătrânirea populației, migrația etc.). Academicianul a atenționat că stoparea declinului demografic în Republica Moldova nu este problema unui anumit guvern sau partid, aceasta este problema întregii societăți. Dacă nu vom întreprinde acțiuni pentru stoparea sporului negativ al populației, pentru generațiile viitoare ar putea fi prea târziu pentru a mai schimba ceva.

Cunoscutul demograf din Rusia, specialist în domeniul politicilor demografice *Valerii Elizarov, dr. în economie* (Universitatea de Stat din Moscova „M.V. Lomonosov”) a prezentat o analiză complexă a proceselor demografice din Rusia, tendințele actuale, problemele specifice și politicile sociale orientate spre acest domeniu. A fost remarcată gravitatea situației demografice în Rusia contemporană, evidențiindu-se că descreșterea continuă a populației din Rusia este cauzată de un complex de factori interdependenți: nivelul scăzut al fertilității, creșterea mortalității, îmbătrânirea populației și reducerea potențialului său economic activ în raport cu mobilitatea internă relativ redusă și politicile migraționale puțin efective amenință viitorul securității naționale a Rusiei. Odată cu adoptarea Concepției politicii demografice a Federației Ruse până în anul 2025 (octombrie 2007) au fost propuse și implementate acțiuni concrete orientate spre susținerea familiilor tinere și încurajarea natalității, s-a oprit detaliat asupra măsurilor de stimulare a nașterilor în special a celor de rangul doi. S-a menționat importantă susținerii economice a familiilor cu copii în paralel cu aplicarea unor acțiuni de promovare și interiorizare a valorilor familiale.

Sectorul demografie al Institutului Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM întreține relații de colaborare cu Centrul de Cercetări Demografice „Vladimir Trebici” al Academiei Române. Directorul Centrului *profesorul Vasile Ghețau*, în comunicarea sa a prezentat efectele și implicațiile natalității scăzute pe termen lung pentru România. S-a remarcat că dimensiunea populației vârstnice în deceniile viitoare va cunoaște o ascensiune continuă, în special după anul 2031, odată cu obținerea vârstei reproductive a generațiilor mici născute după 1989. Profesorul a estimat că raportul de dependență, în România, în anul 2031 va fi de 51 vârstnici la 100 de adulți. Un astfel de raport de dependență va impune o restructurare a întregului sistem de pensii și va crea o presiune economică dramatică asupra populației economic active, cea care alimentează bugetul de asigurări sociale. În final, savantul a constatat: generațiile din 1990-2009 alături de cele care se vor naște în anii 2010-2035, vor plăti costurile economice ale întreținerii populației vârstnice, cu toate că clasa politică ar fi trebuit să fie responsabilă de gestionarea celei mai importante bogății pe care o poate avea o țară – populația.

O evaluare complexă a specificului politicilor demografice în Republica Moldova și prioritatea acestora raportate la fenomenele demografice actuale a fost prezentată de către dnul *dr. Boris Gâlca*, coordonator Programe UNFPA (Fondul ONU pentru Populație) în Republica Moldova. S-a menționat că până în prezent în Moldova nu au fost abordate în mod adecvat unele interacțiuni socio-demografice care în actualul context economic, social și politic se vor solda, în viitorul apropiat, cu o ulterioară îmbătrânire demografică masivă. Totodată, Republica Moldova nu deține un pachet de politici demografice, inclusiv cele orientate direct spre familie și încurajarea natalității. S-a remarcat că în pofida problemelor demografice majore în țara noastră unicul instrument de analiză și coordonare a politicilor demografice este Comisia Națională pentru Populație și Dezvoltare (CNPĐ) și Secretariatul acestuia din cadrul Ministerului Economie. În final, *dr. Gâlca* a atenționat necesitatea orientării strategice a politicilor demografice pentru încurajarea ascendentă a majorării ratei natalității; majorarea speranței medii de viață; descreșterea semnificativă a ratei emigrației populației; adaptarea la noua structură demografică și depășirea efectelor îmbătrânirii populației; limitarea disproporției în distribuția teritorială a populației și a depopulării unor regiuni și a zonelor rurale; sincronizarea cadrului legislativ ce vizează dezvoltarea demografică a țării.

Reprezentant al Institutului Economico-Matematic al Academiei de Științe din Rusia, Sanct-Peterburg, dna *profesor Gaiane Safarova*, a prezentat publicului un studiu comparativ al procesului de îmbătrânire a populației în Rusia și Ucraina, constatând în baza rezultatelor empirice asemănarea în dinamica acestuia. În raport au fost delimitați indicatorii îmbătrânirii conform modelului tradițional al vârstei cronologice, a fost propusă o abordare nouă a procesului de îmbătrânire a populației (vârsta prospectivă), având o importanță deosebită în ceea ce privește planificarea și reformarea sistemelor de pensionare și a protecției sociale.

Andrei Timuș, membru corespondent al AȘM, în raportul „Factorii social-economici de ameliorare a proceselor demografice” a pus în dezbatere probleme ce țin de emigrația tineretului, transformările în interiorul institutului familiei, creșterea ratei natalității extraconjugale etc. Propunerile enunțate în scopul ameliorării situației demografice sunt: integrarea producerii agricole cu prelucrarea industrială și comercializarea producției finite, distribuirea echitabilă a veniturilor în complexul agroindustrial, dezvoltarea infrastructurii în mediul rural, crearea condițiilor favorabile pentru creșterea și educația copiilor, întărirea relațiilor familiale, reglarea natalității, integrarea socială a tinerilor, în special, din mediul rural.

Constantin Matei, doctor habilitat în economie, profesor universitar la Academia de Studii Economice din Moldova, în prezentarea „Rolul natalității populației în transformările demografice” a remarcat, că Republica Moldova se înscrie între statele lumii cu o rată mică a natalității, iar între statele din Europa cu o rată medie a acesteia. S-a atenționat asupra ritmurilor înalte de reducere a natalității comparativ cu alte state din Europa. În acest context, s-a făcut referință la situația din Franța, evidențiindu-se că ritmurile de reducere a natalității în Republica Moldova, pe parcurs de 68 de ani, au fost de 6 ori mai mari decât în Franța. S-a subliniat că nivelul scăzut al natalității este generatorul principal al transformărilor structurii pe vârste a populației.

Olga Gagauz, doctor în sociologie, șef Sector Demografie al Institutului Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM, raportându-se la dezvoltarea demografică actuală din Republica Moldova a prezentat rezultatele prognozei demografice pe termen lung (până în anul 2050). S-a constatat că în prima jumătate a sec. al XXI-lea numărul

populației Republicii Moldova va fi în scădere continuă, iar procesul de îmbătrânire demografică va atinge proporții extrem de mari. Depopularea este un pericol real pentru Republica Moldova, iar structura populației va cunoaște modificări importante, în special reducerea populației tinere și creșterea impunătoare a celei vârstnice. În această ordine de idei s-a accentuat necesitatea elaborării unei strategii în domeniul populației ca parte componentă a strategiei de dezvoltare social-economică a țării. Ca aspecte-cheie ale politicilor demografice au fost menționate: creșterea natalității, ameliorarea sănătății populației, reducerea mortalității, în special, la populația în vârstă aptă de muncă, reglarea proceselor migraționale. Un obiectiv principal prezintă acomodarea societății la noua structură pe vârste a populației. În concluzie, s-a remarcat importanța intensificării cercetărilor științifice și a prognozelor demografice pentru elaborarea și monitorizarea strategiilor în domeniul populației.

Ambasadorul Extraordinar și Plenipotențiar al Ucrainei în Republica Moldova, *academicianul Serghii Pîrojcov* în discursul său, a acordat o atenție deosebită pregătirii cadrelor în domeniul demografic, creării unui Centru Național de Cercetări Demografice. Domnia sa, și-a împărtășit experiența de creare a Centrului Demografic în Ucraina, exprimând perspectivele de colaborare între specialiștii din Ucraina și Republica Moldova.

O abordare amplă a tendințelor demografice din Ucraina, în special, a mortalității populației a fost efectuată de către academicianul *Ella Libanova*, director al Institutului de Demografie și Cercetări Sociale al Academiei Naționale de Științe din Ucraina. Fundamentată pe o analiză comparativă de-a lungul ultimilor 50 de ani, savantul a pus în atenția publicului unele previziuni privind evoluția mortalității în Ucraina până în anul 2050, bazându-se pe dinamica speranței de viață la naștere în diferite perioade, structurată pe grupe de vârstă și sex. A fost prezentată analiza comparativă a mortalității populației din Ucraina în raport cu alte țări europene și menționate direcțiile prioritare de învigorare a sănătății populației.

În contextul discuțiilor din cadrul conferinței, *dr. Liudmila Maksacova* de la Institutul de Economie al Academiei de Științe din Uzbekistan, a evaluat dezvoltarea demografică și particularitățile indicatorilor demografici actuali ai populației din Uzbekistan. Domnia sa, a evidențiat că în dezvoltarea demografică contemporană, Uzbekistanul a cunoscut câteva ascensiuni și descreșteri, determinate în mare parte de nivelul natalității și fluxul migrațional. Printre aspectele pozitive au fost menționate: scăderea mortalității materne și a nou-născuților; reducerea presiunii demografice asupra populației economic active, pe fondul creșterii efectivului populației în vârstă aptă de muncă. În pofida acestor realizări demografice, țara se confruntă cu o serie de probleme în domeniul sănătății populației și a migrației de muncă.

Prin rapoartele științifice prezentate în cadrul conferinței de cercetătorii Sectorului Demografie al IIEȘP al AȘM au fost trecute în revistă și evaluate rezultatele științifice obținute din ultimii ani. Astfel, o abordare empirică a comportamentului reproductiv al contingentului fertil feminin a fost efectuată de către *dr. în sociologie M. Buciuceanu-Vrabie* prin raportare la rezultatele cercetării sociologice „Comportamentul reproductiv al femeilor din m. Chișinău: caracteristici și factori determinanți” realizate anul curent; *dr. în medicină D. Corcodel* a prezentat un studiu analitic privind evoluția bolilor netransmisibile și influența lor asupra potențialului uman; un studiu reprezentativ privind problemele familiilor tinere în Republica Moldova a fost prezentat de *I. Chistruga-Sînchevici*, fiind înaintate 4 modele comportamentale de adaptare a familiilor tinere la transformările social-economice din țară; *L. Tautu* a abordat dinamica evoluției indicatorilor fertilității din Republica Moldova în ultimii 50 de ani.

Rezultatele unui studiu complex efectuat sub conducerea demografilor francezi, *savanții France Mesle și Jacques Vallin* de la Institutul Național de Cercetări Demografice din Paris (INED) au fost prezentate de către *Olga Penina, cercetător științific* al Sectorului Demografie al Institutului Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM. În atenția cercetătorilor a stat analiza tendințelor de lungă durată ale mortalității populației Republicii Moldova după cauzele de deces utilizând experiența savanților francezi și aplicând o metoda proprie de reconstituire a seriilor continue în timp ale mortalității clasificate după cauze de deces. Necesitatea acestei aplicații metodologice este argumentată prin discontinuitatea seriilor statistice ca rezultat al revizuirilor periodice a nomenclatorului cauzelor de deces. Au fost deasemenea propuse niște metode de corecție a mortalității infantile și a mortalității la vârsta înaintată pentru anii 1960-1970, iar pentru întreaga perioadă al studiului (anii 1959-2008) s-a înaintat o metodă de corecție a mortalității infantile în conformitate cu noțiunea de „viviparitate” recomandată de OMS.

Lucrările Conferinței au finalizat cu adoptarea unei Rezoluții prin care savanții susțin că soluționarea problemelor ce vizează domeniul demografic urmează să se regăsească într-o Strategie Națională de securitate demografică. Controlul și evaluarea politicilor demografice urmează a fi fundamentate pe cercetările științifice, inclusiv cercetările interdisciplinare, datele statisticii curente, proiectările demografice.

Comunicările prezentate la conferință au fost publicate în culegerea „Procesele socio-demografice în societatea contemporană: de la meditații la acțiuni”

Olga Gagauz, doctor în sociologie
Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM

NOI PROIECTE DE CONSTRUCȚIE A NAȚIUNII ÎN SUD-ESTUL EUROPEI: BOSNIA-HERZEGOVINA, MACEDONIA, MOLDOVA ȘI MUNTENEGRU (ABORDARE COMPARATIVĂ)

În perioada 15-17 Octombrie 2009, Institutul de Studii Est-Europene al Universității Libere din Berlin în cooperare cu Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM și Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM au organizat în incinta Academiei de Științe a Moldovei Conferința Științifică Internațională „Noi proiecte de construcție a națiunii în Sud-estul Europei”.

Reuniunea științifică a constituit etapa finală a proiectului internațional interdisciplinar, realizat cu suportul Fundației Volkswagen-Stiftung din Germania și Austrian Science Fund FWF în perioada 2006-2009, întrunind cercetători din Austria, Bosnia-Herțegovina, Canada, Franța, Republica Federală Germană, Republica Macedonia, Republica Moldova, Muntenegru, Statele Unite ale Americii. Obiectivul cercetării a avut drept scop analiza critică a proiectelor și reprezentărilor colective ale națiunii, studierea proceselor de transformare, iar în unele cazuri – contestare, a identităților naționale în contextul proiectelor politice din a doua jumătate a secolului al XX-lea - începutul secolului al XXI-lea.

Din perspectiva studiilor interdisciplinare, Conferința s-a axat pe investigarea problemelor naționalismului și a identităților naționale în Sud-estul Europei: (1) esența politicilor naționale iugoslavă și sovietică, (2) consecințele dezintegrării regimurilor politice totalitare pentru evoluția identităților colective, (3) rolul „oamenilor obișnuiți” (‘ordinary people’) în edificarea identităților naționale, (4) caracteristicile proceselor de construire a națiunilor într-un mediu multiethnic, (5) relația dintre război, violența etnică, declin economic, instabilitatea politică și identitate națională, (6) formarea hotarelor simbolice ale națiunii vis-à-vis de altele, (7) articularea culturii "populare naționale", în sensul ”naționalizării” tradiției și culturii populare; (5) manifestările simbolice ale identităților naționale și proprietatea acestora de a fi însușite în practicile cotidiene. În toate cele patru studii de caz - Bosnia-Herțegovina, Republica Macedonia, Republica Moldova și Muntenegru, cercetătorii au atestat o problemă comună - existența disensiunilor între conceptualizarea identităților naționale promovată oficial de autorități și cea a identităților manifestate zi de zi (inclusiv locale și/sau vernaculare), aceasta fiind adesea un impediment substanțial în calea proiectelor de mobilizare și legitimare politică.

Prima secțiune a Conferinței a demarat cu o notă introductivă a directorului de proiect, prof. dr. Holm Sundhaussen (Universitatea Liberă din Berlin, Germania), cu privire la noțiunile-cheie abordate în cadrul tematic al Conferinței. Prof. Sundhaussen, autorul și editorul numeroaselor studii de istorie a Sud-estului și Estului european, expert în domeniul istoriei sociale și economice, naționalismului, identităților naționale și a memoriei colective în Sud-estul Europei, a consemnat că ambiguitatea identităților naționale a fost cauzată de specificul imperiilor în care au fost integrate cele patru regiuni. În cazul imperiilor Otoman, Habsburgic sau Rus, loialitatea națională sau etnică, pentru o lungă perioadă de timp, nu a constituit, sau a fost doar într-un anumit grad elementul-cheie al organizării politice și solidarităților sociale. Pe de altă parte, în secolul al XX-lea, regimurile politice din Uniunea Sovietică și Iugoslavia au promovat insistent identități alternative: „sovietică”, „iugoslavă”, „proletară”. Un al doilea motiv al

articulării ambiguităților identității naționale a comunităților din Sud-estul Europei este lipsa unor frontiere culturale sau „etnice” certe, ca și faptul că aceste comunități, de la o etapă la alta, au fost supuse unor proiecte identitare contradictorii. De altfel, în toate cele patru studii de caz, propriile procese de construire a națiunii au demarat relativ târziu, cu o serie de echivoci. (Holm Sundhausen)

Primul modul „Confruntări pentru hegemonie” a cuprins trei comunicări: (1) *Despre ambivalența națiunii în societățile socialiste: contribuții analitice*, prezentată de Hannes Grandits, profesor, Universitatea din Graz (Austria), (2) *Timpul schimbărilor politice în Bosnia: de la "afacerea Agrokomert" din 1987 până la campania electorală SDA în Velika Kladuša din 1990*, prezentată de Admir Mulaosmanović, cercetător la Institutul de Istorie din Sarajevo (Bosnia-Herzegovina) și (3) *Mecanisme economice ale proiectelor identitare post-totalitare: studiu de caz al republicii secesioniste transnistriene*, prezentată de Ala Șveț, cercetător doctorand, Universitatea Liberă Internațională din Moldova. Profesorul Hannes Grandits, privind întrebarea de ce ”problema națională” a rămas una extrem de importantă pentru sistemul socialist, a constatat că proiectele de construcție a națiunii au avut un rol ideologic în planurile grandomane de edificare a unei societăți ideale. „Eliberarea popoarelor” și „lupta contra opresiunii naționale” au fost componente ale discursului propagandistic, deși, conform dogmelor leniniste, diferențele etnice urmau, în viitorul apropiat, a fi „topite” într-o societate fără clase. În realitate s-a constatat, că regimurile socialiste au preferat procesul de *naționalizare* în locul celui de *democratizare*. Astfel, acordarea/acceptarea unor „drepturi naționale” (adesea, doar într-o manieră declarativă) a compensat incapacitatea sistemului totalitar de a se dezvolta în sensul pluralismului democratic, ceea ce a cauzat *eticizarea* relațiilor politice, iar proiectele de construcție națională în URSS și RSFI au devenit un factor al relațiilor de putere și un instrument de gestionare a elitelor rivale într-un sistem politic unipartid.

În al doilea modul „Monumente și memorie” au fost prezentate patru comunicări: (1) *(Re)producerea spațiilor, articularea identităților și însușirea simbolurilor celui de al Doilea Război Mondial în Moldova post-sovietică*, semnată de Gabriela Popa, doctorandă, Departamentul de Istorie și Civilizație al Institutului Universitatea Europeană din Florența (Italia), (2) *Considerații privind abordările istoriografice ale problemei națiunii bosniace în perioada dintre finele anilor 1960 și anii 1990*, de Husnija Kamberović, profesor, directorul Institutului de Istorie din Sarajevo (Bosnia-Herzegovina), (3) *Muntele Lovćen și Njegoš între „capela lui Alexandru” și „Mausoleul Meštrović”: orientări și reorientări simbolice în Muntenegru în epoca socialistă*, de Vladimir Dulović, doctorand la Universitatea Central Europeană din Budapesta (Ungaria), (4) *Memorie și identitate printre emigranții muntenegreni din Serbia*, de Saša Nedeljković, profesor la Facultatea de Etnologie a Universității din Belgrad (Serbia). S-a consemnat, că relația dintre *locurile memoriei* și *rescrierea istoriilor naționale* merită o investigație mai adâncă din partea cercetătorilor preocupați de studierea Estului și Sud-estului Europei. Legitimarea noilor stăruiri naționale și procesele de negociere a identității se află într-o constantă interacțiune, deoarece în cadrul practicilor comemorative sunt implicați diverși actori (autorități statale, ONG-uri, organizații ale veteranilor de război, cercetători, mass-media, „oameni obișnuiți”), care participă la *articularea, negocierea* și, alte ori, la *contestarea* trecutului prin însușirea, la nivelul comunităților, a unui spectru larg de simboluri și practici (Gabriela Popa). Drept exemplu al acestor procese poate servi cazul mausoleului lui Njegoš din Muntenegru.

Decizia guvernului muntenegrean, din 1952, privind construirea pe muntele Lovcen, în locul vechii capele funerare, a unui mausoleu dedicat poetului național Njegoš a suscitat dezbateri publice fără precedent în Muntenegru. Interzis de autoritățile comuniste în 1944, proiectul a provocat discuții la începutul anilor '60 care au continuat atât până la deschiderea Mausoleului în 1974, cât și către redeschiderea lui în contextul proceselor de liberalizare a regimului politic de la finele anilor '80. Discuția a cuprins o gamă largă de implicații (estetice, simbolice, politice), precum și probleme privind identitatea muntenegrenilor, istoria și viitorul acestora (Vladimir Dulović).

Conferința a continuat a doua zi, al treilea mod a focusat discuția pe tema „Artă și cultură tradițională” prin comunicările: (1) *Branding național vs construcția națiunii: abordări și caracteristici în Sud-estul Europei*, de Rozita Dimova, cercetător la Institutul de Studii Est-Europene, Universitatea Liberă din Berlin (Germania), (2) *Evenimentele muzicale ca mijloc de promovare a destinațiilor turistice în Muntenegru*, de Lidija Vujačić, cercetător la Facultatea de Filosofie a Universității din Muntenegru, (3) *Cultura dansului și identitatea națională în Republica Macedonia*, de Ivona Opetcheska-Tatarchevska, cercetător la Institutul de Etnologie al Universității “Kyril și Methodius” din Skopje (Macedonia), (4) *Spațiile culturale de litigiu: ONG-urilor în procesele de construcție a statului (și națiunii) în Muntenegru*, de Čarna Brković, cercetător la Facultatea de Filozofie de la Universitatea din Belgrad (Serbia). În ceea ce privește crearea *brand*-urilor naționale în Sud-estul Europei, Rozita Dimova a subliniat, că în cadrul manifestațiilor publice statul are proprietatea de a-și „materializa” contururile ontologice prin simbolurile și practicile pe care și le însușește. În aceste cazuri, prin rolul de actant sau agenție care gestionează/reglementează evenimentele de artă, statul își validează discursul prin implicația producțiilor artistice. Conflictul între Grecia și Macedonia asupra numelui de stat propune o serie de practici de *performare* a identităților/comunităților imaginate în care s-au (re)produs imagini, reprezentări colective destinate „consumului” intern și internațional.

Al patrulea modul „Intelectuali, elite și instituții” a fost constituit din comunicările: (1) *K.P. Misirkov și mișcările naționale din Macedonia și Moldova*, de Ermis Lafazanovski, cercetător coordonator la Institutul de Folclor “Marko Cepenkov” din Skopje (Macedonia), (2) *De la Basarabia la Republica Moldova: reprezentări ale spațiului în proiectele de construcție a națiunii*, de Virgiliu Bîrlădeanu, cercetător la Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM, (3) *Istoricii în serviciul națiunii. Construirea narativelor naționale despre bosniaci/musulmani bosniaci în anii 1960 și 1970*, de Iva Lučić. Raportorii s-au referit la procesele de construcție simbolică a spațiului, ca dimensiune a proiectelor de construcție a națiunii. În acest sens, reprezentările spațiului în mentalitatea colectivă constituie una din caracteristicile simbolice universale ale identităților etnice și naționale. În cadrul Republicii Moldova ele au devenit produsul multiplelor procese care au fost susținute de articularea discursurilor și modelelor de legitimitate, iar procesul de descriere, analiză, evaluare a acestui spațiu, în ultimele două secole, în contextul numeroaselor transformări teritoriale, au evidențiat, adesea, identitatea unei regiuni de frontieră în calitatea constantă a experienței colective și a structurilor mentale (Virgiliu Bîrlădeanu).

În cadrul modulului „Simboluri și religii” au fost prezentate trei comunicări: (1) *Construirea imaginii publice a Republicii Moldova*, de Ludmila Cojocari, cercetător

științific superior la Institutul Integritate Europeană și Științe Politice al AȘM, (2) *Drapelul „național” al Republicii Macedonia*, de Žarko Trajanoski, profesor la Facultatea de Filosofie a Universității “Kyril și Methodius” din Skopje (Macedonia), (3) *Consolidarea identității religioase în Bosnia-Herțegovina în anii 1980*, de Dženita Sarać, profesor asistent, Departamentul de Istorie al Universității din Sarajevo (Macedonia). În contextul problemelor discutate, Ludmila Cojocari a consemnat, că participarea structurilor puterii și antrenarea societății în acțiuni/ritualuri politice sunt însoțite, deseori, de procese de acomodare a *locurilor memoriei* la reprezentări colective „convenabile” puterii, devenind politici centrale în construcția *from above* a memoriei colective și oferind accesul la contexte și oportunități de negociere identitară *from below*. Investigarea materialului de teren și analiza discursurilor publice conduc spre concluzia, că în Moldova post-sovietică „comunitățile de memorie” se află într-un proces de negociere fără a accepta, însă, *in integrum* discursul oficial. Tentativele puterii de instrumentalizare a *locurilor memoriei*, la această etapă, favorizează articularea contextelor, atitudinilor și discursurilor *contra-memoriei*, în acord cu normele, valorile și convențiile sociale deja afirmate. (Ludmila Cojocari) În susținerea conceptului de *negociere publică* a simbolurilor naționale, Žarko Trajanoski a menționat că actualmente Macedonia este unica țară cu două drapele și două denumiri oficiale. Autorul analizează proiectul de construcție națională prin similitudine cu cel de construcție simbolică a drapelului național. Implicarea distincției „etic” versus „civic”, ori promovarea insistentă a similitudinilor simbolice între identitatea macedoniană în sens etnic și sens civic, constituie o dilemă substanțială pentru societatea din Republica Macedonia. Soluționarea acesteia, în viziunea autorului, poate fi determinată de o serie de factori: relația cu EU și NATO, condiționată de „disputa numelui” purtată cu Grecia, lupta partidelor politice pentru putere, abilitatea actorilor politici de a se confrunța cu paradoxurile simbolice și identitare, cât și de o posibilă rezoluție oficială privind implementarea deosebirii între drepturile etnice/civice și individuale/colective. (Žarko Trajanoski)

În partea finală a conferinței, prof. Ulf Brunnbauer de la Universitatea din Regensburg (Germania), în calitate de coordonator de proiect, a trasat resorturile abordării comparative a proiectului, menționând că alegerea celor patru studii de caz a fost determinată, pe lângă faptul că acestea pot oferi perspective originale de studii comparative, de existența particularităților care se regăsesc în fiecare din ele. Aceste patru proiecte de construire a națiunilor împărtășesc o serie de circumstanțe istorice privind *performarea*, dar și evoluțiile interne. În primul rând, ele pot fi investigate drept proiecte noi, în termeni de recunoaștere internațională și creare a unui cadru instituțional „național” - Muntenegru, desigur, a fost un stat independent, înainte de 1918, dar, în măsura în care populația majoritară de origine slavă și confesiune ortodoxă s-a identificat pe dimensiunea națională, aceștia ar pretinde afiliere la națiunea sârbă. De asemenea, toate națiunile menționate au apărut în regiuni de frontieră ale fostelor imperii, regiuni care nu au fost transformate ulterior în state naționale, ci mai degrabă s-au dizolvat după Primul Război Mondial. Prin urmare, cele patru studii de caz fac parte din contextul post-imperial sau, după cum unii ar putea argumenta, din cel al reconfigurării de putere în regiune și de identificare post-colonială. Aceste regiuni s-au confruntat cu o discontinuitate semnificativă pe parcursul ultimelor două secole, fiind parte din mai multe formațiuni statale, cu ipoteze diferite privind identitatea populațiilor locale și, respectiv, moduri diferite de integrare statală. Moștenirile imperiului și ale stăpânilor străine pot fi văzute atât în existența populațiilor etnic mixte din cele patru țări, cât și

lipsa de încredere a acestora față de autoritățile de stat. Apartenența la federațiile socialiste - iugoslavă pe de o parte, sovietică pe de altă parte - este un alt element important de similitudine. Experiență federativ-socialistă în cele patru studii de caz, dar și în alte cazuri similare, a fost una de naționalizare, deoarece cele patru națiuni au dobândit recunoaștere oficială de rând cu instituțiile de promovare a particularității naționale în timpul regimului comunist. Acești ani au fost, de asemenea, ani de modernizare în termeni de industrializare, urbanizare, revoluție a învățământului, precum și de largire a comunicării cu lumea din exterior. De atunci, interesele de propagare și menținere a identității naționale dezvoltate, precum și cererile de afiliere națională au devenit o sursă pentru putere și hegemonie. Astfel de evoluții atenționează asupra unui argument în plus pentru care cele patru țări au fost alese pentru comparație: tendința de a fi, din punct de vedere politic, instabile și, respectiv, de a se confrunța cu provocări grave. În cazul Bosnia-Herțegovina, sistemul politic este disfuncțional și un număr considerabil din populația sârbă și croată nu percepe acest stat ca structură legitimă; În Macedonia - echilibrul între majoritatea etnică macedoneană și minoritatea albaneză rămâne o problemă delicată; În Moldova - diferendul transnistrean și administrația secesionistă este o stare *de facto*, în timp ce restul țării este polarizat politic într-o măsură în care nu există consensul minim necesar pentru o democrație durabilă; Muntenegru, aparent, nu se confruntă cu amenințări existențiale atare, ci mai curând sistemul politic este tulburat de corupție într-o asemenea măsură încât eșecul de stat nu poate fi complet exclus ca cel mai rău scenariu, iar o mare parte a populației slave se definește ca „sârbi”, opunându-se puternic independenței. Motivele pentru provocările și riscurile actuale țin, în primul rând, de trecutul acestor țări: în timpul sau după transformarea în state independente, cele patru state au parcurs, într-un grad diferit, perioade de război, violență și conflicte etnice. Nu este greu de văzut că, în aceste condiții, identificarea națională a devenit actuală, cel puțin în discursul public. (Ulf Brunnbauer)

Astfel, Conferința Științifică Internațională „Noi proiecte de construcție a națiunii în Sud-estul Europei” a prezentat un prilej deosebit de a pune în dezbatere problemele enunțate. Echipa de organizare a conferinței și coordonatorii proiectului aduc mulțumiri raportorilor în plen și moderatorilor discuțiilor științifice: prof. Xavier Bougarel (Centrul Național de Cercetări Științifice din Paris, Franța), prof. Srdja Pavlović (Universitatea din Alberta, Canada), Stef Jansen (Universitatea din *Manchester, Marea Britanie*), prof. Robert Pichler (Universitatea din Graz, Austria), prof. Jennifer Cash (Universitatea din Halle, Germania), prof. Keith Brown (Universitatea Brawn, SUA), prof. Wim van Meurs (Universitatea Radbound, Olanda). De asemenea, aducem mulțumiri pentru suportul acordat în procesul de organizare a conferinței Institutului Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM și Institutului de Istorie, Stat și Drept al AȘM.

Rezultatele științifice ale proiectului și materialele elaborate în cadrul acestui proiect de cercetare vor fi publicate în studii și ediții periodice din Austria, Bosnia-Herțegovina, Republica Federală Germană, Republica Macedonia, Republica Moldova și Muntenegru.

Ludmila Cojocari, doctor în istorie
Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM,
Virgiliu Bîrlădeanu, doctor în istorie
Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM

ANIVERSĂRI ANNIVERSARIES

Anul acesta, pe data de 5 noiembrie, s-au împlinit 70 de ani de la nașterea filosofului român Teodor Dima.

Absolvent al Facultății de Istorie și Filosofie, specializarea Filosofie, a Universității „Al. I. Cuza” Iași, în 1962, domnia sa are astăzi la universitatea ieșeană o carieră didactică și științifică de aproape cinci decenii. A susținut doctoratul în Filosofie în 1973, specializarea Logică, la Facultatea de Filosofie din București. Urmând parcursul ascendent al gradelor universitare și al evoluției profesional-științifice, Teodor Dima devine, în anul 1990, profesor titular și conducător de doctorat la Catedra de Filosofie și Logică.

Este ales, în 1996, Membru Corespondent al Academiei Române.

Este membru fondator și vicepreședinte al Societății Germano-Române de Filosofie. Este vicepreședinte și membru fondator al Societății de Filosofie de Limbă Franceză din România, afiliată la Association des Sociétés de Philosophie de Langue Française cu sediul la Paris, Franța. În anul 2002 este ales Prim-vicepreședinte al Comitetului Român de Istoria și Filosofia Științei și Tehnologiei al Academiei Române.

Este membru în colectivele de redacție al revistelor *Noesis*, *Revue Roumaine de Philosophie*, *Revista de Filosofie*, *Revista de Teorie Socială* și în alte reviste aflate sub egida Academiei Române.

În calitate de profesor, a susținut pregătirea a numeroase generații de studenți în domeniul logicii, istoriei logicii, epistemologiei. Îmbinând activitatea de predare cu munca de cercetare, cu participarea activă la viața științifică și publicistică, la nivel național și internațional, Teodor Dima face parte, ca specialist, din comisiile de doctorat la Universitățile din București, Iași, Cluj.

Teodor Dima a fost numit *Doctor honoris causa* al următoarelor universități: Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, Universitatea de Vest din Timișoara, Universitatea de Nord din Baia Mare, Universitatea „Andrei Șaguna” Constanța și Universitatea din Pitești.

Specialist de valoare în domeniile logicii generale, deductive și inductive, logicii și filosofiei științei, în care are contribuții originale, filosoful român este autor sau coordonator a peste 20 de volume, dintre care amintim:

Metodele inductive, Editura Științifică, București, 1975.

Între prudență și eroare. Eseu asupra naturii și dinamicii științei, Editura Junimea, Iași, 1978.

Dialectica procesului de cunoaștere, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.

Explicație și înțelegere (2 vol.): vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980 și vol. II, Editura Graphix, Iași, 1994.

Privind înapoi cu deferență, Editura Academiei Române, București, 2006.

Întemeieri raționale în filosofia științei, Editura Junimea, Iași, 1983.

Logica generală, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1991.

A colaborat la elaborarea a numeroase volume colective:

Studii și cercetări științifice, Filosofia științei, Probleme de filosofie a științei, Direcții în logica contemporană, Epistemologia și analiza logică a limbajului, Adevăruri despre adevăr, Teoria cunoașterii științifice (lucrare distinsă cu Premiul „Simion Bărnuțiu” al Academiei Române), *Privire filosofică asupra raționalității științei*,

Probleme de istoria și filosofia științei, Cunoaștere, eficiență, acțiune, Lucian Blaga – cunoaștere și creație, Coordonate ale gândirii filosofice și social-politice românești contemporane, Filosofia și problematica lumii contemporane, Consonantica în relația cu știința contemporană etc.

La acestea se adaugă publicarea a peste 200 de studii și articole în volume colective și în reviste de circulație națională și internațională. Participând la un număr important de congrese și simpozioane organizate în țară sau la nivel mondial, a oferit, în comunicările prezentate, rezultatele remarcabile pe care le-a obținut în domeniul epistemologiei și filosofiei științei, care îl așează temeinic pe autor între cercetătorii cei mai importanți în domeniu.

Teodor Dima a realizat o reevaluare a metodelor inductive din perspectivele logicii și metodologiei științei pentru ca acestea să devină eficiente în procesul descoperirii relațiilor dintre fenomene. A făcut o analiză amănunțită a metodelor inductive, prezentând interpretări proprii, în special asupra fundamentului lor logic. A trasat jaloanele necesare pentru construirea unei *etiologii inductive*, care să fie un *Organon* al descoperirii relațiilor.

În domeniul logicii științei, a realizat o amplă analiză sintactico-semantică a explicației științifice. În volumul al II-lea al cărții *Explicație și înțelegere*, a formulat mai multe tipuri de sistematizări inductive ale explicației științifice. O atenție deosebită a acordat-o sistematizărilor explicative inductive statistice. În aceeași direcție se situează și analizele privind raportul dintre filosofie și știință, domnia sa argumentând că în orice împrejurare trebuie păstrată demnitatea filosofiei. Pentru prima dată în literatura de specialitate a abordat *dimensiunea hermeneutică* a explicației științifice. În lucrarea *Criteriologia adevărului*, a clarificat noțiunea de „criteriu alethic”.

În ultima ediție a *Istoriei logicii*, marele logician și epistemolog Anton Dumitriu subliniază contribuțiile autorului pe linia analizei metodelor inductive sau a celor de filosofie și logica științei. În lucrarea intitulată *Contribuții românești în domeniul logicii în secolul XX* (București, 1999), academicianul Alexandru Surdu menționează contribuțiile filosofului Teodor Dima pe linia edificării unei „etiologii inductive” sau cele privind inferențele inductive. De asemenea, lucrările filosofului ieșean au primit numeroase aprecieri din partea unui mare număr de specialiști din țară și străinătate.